

M.J. MAXMUDOV

**KREATIV YONDASHUV
ASOSIDA TALABALARNING
KOMPOZITSION QOBILIYATLARINI
RIVOJLANTIRISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

MAXMUDOV MIRALI JABBAROVICH

**KREATIV YONDASHUV ASOSIDA
TALABALARNING KOMPOZITSION
QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**

MONOGRAFIYA

«Ilm nurli kitob»

TOSHKENT – 2024

Monografiyaning "Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" mavzusi, ta'lim jarayonida talabalarning ijodiy va kompozitsion fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Kreativ yondashuv orqali talabalarning asar yaratish, fikrlarni tizimli ravishda ifodalash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatlarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish yo'llarini tahlil qiladi.

Monografiyada "Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari" masalasi tahlil qilinadi. Monografiyada kompozitsion qobiliyatlar va kreativ fikrlash tushunchalari, shuningdek, ularning pedagogik jarayondagi o'rni va ahamiyati aniq belgilanadi. Muallif, kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirishga ta'sir etuvchi ilmiy nazariy yondashuvlarni o'rganib chiqib, kreativlik va kompozitsiya o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Monografiyada kreativlikning ta'lim jarayonida o'rganilishi, talabalarning fikrlash va kompozitsion asar yaratish qobiliyatlarini shakllantirishdagi o'rni yoritilgan.

Taqrizchilar:

Muratov X.X. - CHDPU dotsenti,

Jabborov R.R. - Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti.

*Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy
texnik kengashitomonidan nashrga tavsiya etilgan
(7-son bayonnoma, 2024 yil 16 dekabr)*

ISBN 978-9910-9027-0-3

KIRISH

Jahonda eng so'nggi axborot texnologiyalari tufayli ta'lim tizimi shu qadar tez rivojlana boshladiki, bugungi kunda ta'lim sohasida ikkita asosiy yo'nalishni ajratib olish mumkin. Bu yo'nalishlarni milliy va millatlararo ta'lim tizimiga ajratgan holda o'rganmoqdamiz. Milliy ta'lim yagona davlat ehtiyojlarini qondiradi, an'analarni to'playdi, ijtimoiy-madaniy tiplarni takrorlaydi, mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qiladi. Millatlararo ta'lim tizimiga Boloniya jarayoniga asoslangan o'qitishning kredit-modul tizimini misol qilib keltirishimiz mumkin. Shuningdek, ushbu loyiha ta'lim tizimlarini solishtirish, taqqoslash, muvofiqlik va shaffoflikni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Ta'lim dasturlarining xilma-xilligi, ularning o'zgaruvchanligi va bularning barchasi ta'lim tizimini rivojlanishiga xizmat qiladi.

Jahon globallashuv sharoitida yoshlarning ta'lim olish bilan birga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri – egallagan kasbi bo'yich kasbiy faoliyatini yuritish va dunyo talablari darajasida har tomonlama kompetentli mutaxassis qilib tarbiyalash zaruratini keltirib chiqardi. Mehnat bozorida ishchi kadrlar va mutaxassislarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish vazifasini oldinga qo'ymoqdaki, bunda mazkur mutaxassislarning malaka darajasi ular bajaradigan kasbiy ishlarning murakkabligidan yuqoriroq bo'lishi, bo'lajak pedagoglarning nafaqat mamlakatdagi ishlab chiqarish va iqtisodiyotning hozirgi holatiga javob bera oladigan, balki ishlab chiqarishning tez o'zgaruvchan sharoitlari va texnologiyalariga ham tezkorlik bilan ta'sir ko'rsata olish imkoniyatini beradigan kasbiy tayyorgarlikdagi kasbiy kompetensiyani tarkibiy komponentlarini kuchaytirishga asoslanadigan ishchi kadrlarning kasbiy-malakali tuzilmasini yaratish zarur

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining hozirgi bosqichida ta'lim mazmuni va metodikasiga, uning sifat va samaradorligini oshirish bo'yicha keng qamrovli ishlar olib borilib, ta'lim mazmunini loyihalash, talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qitishning yangi metodik modellarini yaratish va ularni ta'lim amaliyotida qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bunda bo'lajak chizmachilik ta'limi o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlarni ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son farmonlari, 2018 yil 2 apreldagi "Qurilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5392-son farmonlari, 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son, 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-sonli qarorlari, "O'zbekiston Respublikasi Qurilish vazirligi faoliyatini samarali tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3646-son qarorlari shuningdek, sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada hizmat qiladi.

I BOB. KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMPOZITSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

1.1. Ta'lim jarayoni kreariv yondashuv asosida tashkil etishning zarurati

O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash va samaradorligini ta'minlashda moddiy omillar o'rinda ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limni tashkil etishni takomillashtirish darajasi, salohiyati ham zarur. Talabalar mustaqil ishi mexanizmlarini takomillashtirish va davr talablariga muvofiq faoliyat yurita olishlari uchun zarur shart-sharoit yaratishda oliy ta'lim tizimi alohida o'rin tutadi.

Darhaqiqat, jamiyat va fan-texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'lim tarbiya jarayoni, uning mazmuni, shakl, metod va vositalari, mutaxassislar tayyorlash jarayoniga ta'sirini tahlil etganda, ta'lim jarayoniga kreativ yondashuvga bo'lgan ehtiyoj quyidagilar bilan belgilanishini aniqladik:

Birinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ta'lim tizimi, metodologiyasi va o'quv jarayoni texnologiyasini tubdan yangilashni talab qiladi. Bunday sharoitda o'qituvchining faoliyati pedagogik yangiliklar yaratish, ilg'or tajribalarni o'zlashtirish va ulardan foydalanish ko'nikmalarini egallashtirish iborat. Bu esa, o'z-o'zidan bo'lajak pedagoglarda kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Ikkinchidan, ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish o'qitishning yangi tashkiliy shakllari, texnologiyalarini izlash, ya'ni ta'limga innovatsiyalar kiritishni taqozo qiladi. Ta'lim jarayoniga innovatsiyalar kiritishning muhim shartlaridan biri esa, o'qituvchining innovatsion tayyorgarligi, ijodkorligi va kreativ faolligi bilan tavsiflanadi.

Uchinchidan, pedagogik yangilikni o'zlashtirish va uni amaliyotga tatbiq etishga nisbatan bo'lajak o'qituvchilarda faol mayllarni rivojlantirish kabilar tadqiqot muammosining ijtimoiy, pedagogik psixologik jihatdan dolzarbligini ifodalaydi.

Ko'rinib turibdiki, ta'lim jarayoniga kreativ yondashuv asosida talabalarda ijodkorlik qobiliyatlarni rivojlantirishning zarurligi o'zaro faol

munosabatlar ta'sirida rivojlanadigan ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi. Bu esa oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim muhiti, o'qitish shart-sharoitlari va metodlarining interfaol xarakter kasb etishini ta'minlashni talab qiladi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog P. Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi.

Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg'or, bolalarning o'quv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga e'tibor qaratadi. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi, shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning

kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potensialini yanada rivojlantiradi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi.

Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllanadi.

Zamonaviy ta'lim barcha turdagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, , pedagoglarning ijodkor bo'lishlarini taqozo etmoqda.

"Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar (Myordok, Ganim, 1993 y.; Shternberg, 1985 y.). Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yuye, 2000 y.). Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsada, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.).

Ko'pgina pedagog-tarbiyachilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin: birinchidan, aksariyat pedagog-tarbiyachilar ham aslida "kreativlik" tushunchasi qanday ma'noni anglatishini yetarlicha izohlay olmaydilar;

ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar.

Ayni o'rinda shuni alohida qayd etib o'tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo'sh, ular o'zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday namoyon eta olishlari mumkin. Bu o'rinda Patti Drapeau shunday maslahat beradi: Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo'lganingiz yoki bo'lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir.

Patti Drapeau nuqtai nazariga ko'ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi.

Har tomonlama fikrlash ta'lim oluvchilardan o'quv topshirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi.

Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda ta'lim oluvchi yechimning bir necha variantini izlaydi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi (bir tomonlama fikrlash).

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda "kreativlik" tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin:

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi, "ta'lim oluvchilar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi".

Kasbiy faoliyatda pedagogning kreativligi turli shakllarda namoyon bo'ladi.

Ular quyidagilardir: axborot, shu jumladan, kompyuter texnologiyasi yordamida pedagog - tarbiyachi tomonidan kreativ yondashuv asosida tayyorlanib, ta'lim jarayonida samarali foydalanish mumkin bo'lgan ijod mahsulotlari sanab o'tiladi.

Multimedia – bir necha ko'rinishdagi: elektron shakldagi grafik, matnli, raqamli, ovoqli, musiqali, video, audio, fotografiya, harakatlanuvchi obrazlar (animatsiyalar) va boshqa axborotlarni uzatuvchi kompyuter texnologiyalari uchun taalluqli umumiy tushuncha

Elektron albom – rasmlar, suratlar, chizmalar va boshqar grafik tasvirlar hamda ularning izohlarini o'zida aks ettiruvchi elektron shakldagi to'plam

Elektron atlas (yun. "Atlas" – birinchi bo'lib, osmon globusini yaratgan afsonaviy Liviya podshosining nomidan) – muayyan o'quv moduli (o'quv fani) bo'yicha tavsiya etilgan va o'ziga xos grafik tasvirlarga ega bo'lib, o'quv maqsadlariga ko'ra foydalaniladi

Raqamli video lavhalar – o'quv moduli (o'quv fani) bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga yordam beradigan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan 3D o'lchamdagi zamonaviy o'quv manbai

Virtual stendlar – 1) real obyekt, predmet, jarayon, voqea va hodisalarning elektron modeli; 2) matn, rasm, sxema, jadval, diagramma va b. shakldagi axborot, jarayon hamda virtual muhitlarni yaratish, saqlash, ishlov berish, raqamlashtirish va tizimli ravishda amalga oshirishni ifodalovchi kompyuterli vosita

Imitatsion virtual trenajyor (ingl. "train" – "tarbiyalamoq", o'qitmoq", "mashq qildirmoq") – elektron shakldagi o'quv-mashqlantiruvchi qurilma bo'lib, u yordamida mehnat faoliyatining real sharoiti modellashtiriladi, muayyan faoliyat (m-n: mashina (mexanizm)ni boshqarish, murakkab stanokda ish bajarish yoki harbiy texnika sirlarini o'zlashtirish) ko'nikmalari shakllantiriladi, ko'nikmalar malakalarga aylantiriladi hamda hosil bo'lgan malakalar takomillashtiriladi

Multimedia mahsulotlari – o'zida AKTning dasturiy va texnik imkoniyatlari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya effektlari asosida o'quv materialini tinglovchilarga yetkazib berilishini mujassamlashtirgan ishlanma (mahsulot)lar

Audio va video vizual materiallar – o'quv axborotlarini kompyuter texnologiyasi yordamida ovozli va vizual shaklda qabul qilinishini ta'minlovchi materallar

Video animatsiyalar – chizilgan (rasmli) yoki kichik hajmli obraz (hajmiy, qo'g'irchoq yoki o'yinchoqli obyekt)larni harakatga keltirish va bu harakatning har bir bosqichini ketma-ket suratga olinganligini ifodalovchi elektron tasvirlar

Prezentatsiya (taqdimot; lot. "Praesentatio" – taqdim etish) – muayyan mavzu yoki muammo bo'yicha o'quv (ilmiy, amaliy) xarakterdagi materiallarning ish qog'ozlari (oddiy yoki vatman qog'ozlar) hamda axborot-kommunikatsion vositalar (kompyuter, proyektor, protsesor va b. qurilmalar) yordamida taqdim etilishi

Pedagog-tarbiyachi o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur.

Kreativlik talabani mustaqil ijodiy faoliyatida ijodiy intilishi, ijodiy qobiliyati, kreativ maqsadi, yo'nalishi va o'zini boshqara olishida ko'rinadi va uni o'zining faolligi, o'zini-o'zi boshqara olishi bilan yetuk rivojlanayotgan, o'sayotgan shaxsga aylanayotganini bildiradi.

Kreativlik uchun quyidagilar muhim bo'lib hisoblanadi:

- ijodiy masalalarning ko'p xilligi va ularni hal etishning variativligini tushunish;
- o'z mahoratining darajasi va tavsifini hamda uni rivojlantirish mumkinligini tushunish;

- uni takomillashtirish xohishi, yangi yechimlar zarurligini tushunishi va unga psixik tayyorgarlik hamda uni amalga oshirishga ishonch.

Yuqoridagi fikr mulohazalardan kelib chiqqan holda kreativlikka quyidagicha ishchi ta'rif tavsiya etdik.

Kreativlik bu - ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o'ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish, fikrlaridagi, sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta'riflash mumkin.

Ta'lim oluvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantiruvchi bir qator omillar mavjud bo'lib, quyida ayrimlarini keltirib o'tish mumkin (1.1-shakl).

Kreativ faollikni shakllantirish	•kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, kreativ faollikni shakllantirish, o'quv jarayonida izlanuvchilik hamda muammoli tadqiqotchilik yo'nalishlarini kuchaytirish;
Ijodiy yechish va yaratuvchilik	•ta'lim oluvchilarning muammolarni ijodiy yechish va yaratuvchilik faoliyatlarini rivojlantirish vaziyatlarini tashkil etish;
Kreativ yondashuv	•– ta'lim oluvchilarning kreativ faoliyat tajribasiga kasbiy zaruriyat va istiqboldagi kasbiy faoliyat mazmunining tarkibiy qismi sifatida yondashishlariga erishish;
Kreativ fikrlash	•– ta'lim oluvchilarning kasbiy ko'nikma va layoqatlarini rivojlantirish jarayonini interfaol metodlar va texnologiyalar ustida ishlash asosida rivojlantirishga yo'naltirish, ularda mustaqil ijodiy faoliyat ko'rsatish, mustaqil bilim olish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini bilish, o'z mavqeyiga ega bo'lish, ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash layoqatlarini faollashtirish, bu jarayonda ularning kreativ fikrlashlariga erishish;
Ijodiy hamkorlik	•– ta'lim oluvchilarning kreativ layoqatlarini namoyon qilishlari uchun qulay ijodiy hamkorlik muhitini vujudga keltirish kabilar.

1.1 –rasm. Kreativlik qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillar.

Ijodkorlik–muayyan yangilikning ahamiyati va foydali ekanligini belgilovchi shaxs faoliyati va uning natijasi.

Ijodkor shaxs–ijodiy jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshira oladigan hamda aniq ijodiy natija (mahsulot)larga ega shaxs.

Kreativ shaxs–jarayon yoki natija sifatida ijodkorlikni namoyon etuvchi, masalalarni yechishga nostandart usullar bilan yondasha olishga moyil, oʻziga xos harakatlarni tashkil etish, yangiliklarni ilgari surishga, ijodiy mahsulotlarni yaratishga layoqatli va tayyor shaxs

Ijod –ijtimoiy subyektning yangiligi, ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan tan olingan faoliyati yoki faoliyati natijasi

Ijodkor shaxsni tarbiyalash – kasbiy-ijodiy faoliyat tajribalarini qaror toptirish va boyitish asosida ijodiy gʻoya, ularni amalga oshirish koʻnikma va malakalariga ega shaxsni shakllantirish va rivojlantirish

Kasbiy-ijodiy faoliyat–mutaxassisning kasbiy masalalarni ijodiy hal qilish muvaffaqiyatini tavsiflovchi faoliyati, innovatsion xattiharakati

Ijodiy topshiriqlar–muammoli vaziyatlarni tizimli tahlil asosida hal qilishga yoʻnaltirilgan masalalar tizimi

- kasbiy-ijodiy imkoniyat – 1) kasbiy kompetensiya, malakaga egalik;
- kasbiy ijod metodologiyasi asoslarini oʻzlashtirganlik;
- ijodiy tafakkurning shakllanganlik darajasi;
- kasbiy-ijodiy layoqat va shaxsiy sifatning rivojlanganligi

Kasbiy ijodkorlik metodologiyasi–ijodkorlikning jarayon va natija sifatida obyektlar hamda muayyan kasbiy faoliyat turlariga munosabat koʻrinishidagi tuzilishi, mantiqiy tashkil etilishi, metod va vositalari haqidagi taʼlimot

Ijodiy tafakkur – tafakkurning ijod jarayonini tashkil etish va ijod natijalari (mahsullari)ni bashoratlashni ifodalovchi turi

Ijodiy qobiliyat – ijodiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish va uning natijalanganligini baholashda namoyon boʻladigan individual xususiyati.

Oʻzini oʻzi ijodiy faollashtirish – shaxsning ijodiy faoliyatda oʻz imkoniyatlarini toʻlaqonli namoyon qilishi va rivojlantirishining ijodkor va kreativ boʻlishi yoki boʻlmasligi emas, balki mashgʻulotlarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi gʻoyalarni taʼlim jarayonida sinab koʻrishga intilishi zarur.

Mashgʻulotlarda “kreativlik yoʻl haritasi”ga koʻra quyidagi 4 ta yoʻnalish boʻyicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar (Patti Drapeau) sanaladi:

- ijodiy fikrlash koʻnikmalarini namoyon etish;
- mashgʻulotlarni qiziqish bilan oʻzlashtirishga ragʻbatlantiruvchi strategiyalardan foydalana olish;
- innovatsion yondashuv va pedagogik masalalarning yechimini topishga kreativ yondashish;

- kutiladigan natija

Tayanch soʻzlar: kreativ, pedagog, qobiliyat, rivojlanish, ijodkorlik, faoliyat,

Kreativlik (lot., ing. “sreate”–yaratish, “sreative” yaratuvchi, ijodkor)– individning yangi gʻoyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati maʼnosini ifodalaydi shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuygʻularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon boʻladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni oʻtkirlikni tavsiflaydi.

Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog P. Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va oʻzgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning oʻzaro qarama-qarshiligiga nisbatan taʼsirchanlikni ifodalaydi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega boʻlishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yoʻnaltiradi. Oliy taʼlim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega boʻlishlari ularda oʻquv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga anʼanaviy yondashishdan farqli yangi gʻoyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, oʻziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi.

Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilgʻor, bolalarning oʻquv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan gʻoyalarni yaratishda

faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga e'tibor qaratadi. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi, shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur.

Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllanadi.

Zamonaviy ta'lim barcha turdagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, pedagoglarning ijodkor bo'lishlarini taqozo etmoqda.

"Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar (Myordok, Ganim, 1993 y.; SHternberg, 1985 y.). SHarqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar

(Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yuye, 2000 y.). Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.).

Ko'pgina pedagog-tarbiyachilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin:

- birinchidan, aksariyat pedagog-tarbiyachilar ham aslida "kreativlik" tushunchasi qanday ma'noni anglatishini yetarlicha izohlay olmaydilar;

- ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar.

Ayni o'rinda shuni alohida qayd etib o'tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo'sh, ular o'zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday namoyon eta olishlari mumkin. Bu o'rinda Patti Drapeau shunday maslahat beradi: Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo'lganingiz yoki bo'lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir.

Patti Drapeau nuqtai nazariga ko'ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash ta'lim oluvchilardan o'quv topshirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi.

Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. YA'ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda ta'lim oluvchi yechimning bir necha variantini izlaydi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi (bir tomonlama fikrlash).

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda "kreativlik" tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin:

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi, "ta'lim oluvchilar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi".

XXI asrga kelib O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasida ham ushbu termin ishlatila boshladi. Ayniqsa pedagogika fanining alohida va yosh tarmog'i sifatida shakllanib boshlagan Innovatsion pedagogikada Ushbu terminga bod-bod duch kelmoqdamiz. Shu nuqtai nazardan shu kreativlik tushunchasiga to'xtalib o'tdik Kalit so'zlar: interaktiv metod, kreativlik, ijodiy fikr, innovatsiya, pedagog, metod.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasini isloh qilishdagi sa'y harakatlarining biri - bu pedagog kadrlarning zamon talablariga xamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chukur bilim, ko'nikma, malaka va madaniyatga ega bo'lishlarini talab etmoqda. Bu esa o'z-o'zidan ta'lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika faniga "kreativlik" degan tushunchani olib kirdi. Ayniqsa ilmiy bilimning bugungi kundagi rivojlanishi, kreativlikning shaxsni, jamiatni va davlatni rivojlantirishga ta'siri ushbu masalasini ilmiy pedagogik nuqtai nazardan chuqur o'rganishni talab etmoqda.

Ayniqsa umumta'lim maktablarida o'qituvchi kadrlarning kreativligini rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma vujudga kelmoqdaki, bu borada ilmiy pedagogik izlanishlar olib borish talab etiladi. Shu bilan bir qatorda kreativlik masalasini ilmiy tushunishda turli fikrlarning mavjudligi, yaxlit xulosaga kelinmaganligini ilmiy ishlarda ham ko'rishimiz mumkin.

Pedagogning kreativlik potentsiali. Talabalarni kreativ fikrlashga o'rgatish, ularda kreativ tafakkurni shakllantira olish uchun avvalo o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor shaxs bo'lishi zarur. Bordi-yu, uning o'zi kreativlik sifatlariga ega bo'lmasa, u holda qanday qilib, talabalarni kreativ fikrlashga rag'batlantira oladi. Chiqariladigan yagona xulosa quyidagicha: o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor bo'lsagina, talabalar ham shunday bo'la oladi. O'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki

bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur. Mashg'ulotlarda o'qituvchi "kreativlik yo'l xaritasi"ga ko'ra quyidagi to'rtta yo'nalish bo'yicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar (Patti Drepreau) sanaladi:

- 1) ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish;
- 2) talabalarni o'quv fanlarini qiziqish bilan o'zlashtirishga rag'batlantiruvchi strategiya (metod va vositalar)dan foydalana olish;
- 3) innovatsion yondashuv va pedagogik masala (muammo)larning yechimini topishga kreativ yondashish;
- 4) kutiladigan natija'
5. Kreativlik potentsialining tarkibiy asoslari va ustuvor tamoyillari.

Pedagogning kreativlik potentsiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o'z-o'zini namoyon qilish layoqatiga egalikni va tayyorlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potentsial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo'ladi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog'liq. Pedagogning kreativ potentsiali an'anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi;
- yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati;
- bir qolipda fikrlamaslik;
- o'ziga xoslik;
- tashabbuskorlik;
- noaniqlikka toqat qilish;
- zakovatli bo'lish

Pedagog kreativlik potentsialiga ega bo'lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e'tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish;
- yangi-yangi g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish;
- ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish

Har bir pedagogning o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi. Pedagog o'z- o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagog o'zida quyidagi kreativlik malakalarini namoyon eta oladi:

- bajariladigan vazifaning mohiyati va ahamiyatini belgilay bilish;
- masalaning qo'yilishini tahlil qila olish; masalani hal qilish rejasini tuzish;
- masalani hal qilishda samarali metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va b.)larni qo'llash;
- masalani hal qilish usullarini tanlay olish;
- qabul qilingan qarorning to'g'riligini asoslash va qayta tekshirish;
- masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish)ni olib borish;
- masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala yechimi yakunlarini umumlashtirishga oid dalillarni rasmiylashtirish;

- ilmiy-tadqiqot ishlari, ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirish ham pedagogning kreativlik potensialini rivojlantiradi. Natijada pedagog: ijodiy fikrlashga odatlanadi;

- ilmiy-tadqiqot faoliyatini olib borish ko'nikmalarini puxta o'zlashtiradi;

- pedagogika yoki mutaxassislik fani yutuqlari, ilg'or tajribalardan foydalanish imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi;

- pedagogik jamoa tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va ijodiy loyihalarni bajarishda faol ishlarni olib borishlari kerak bo'ladi.

Kreativ pedagogika, har qanday fanga, xoh matematika, xoh fizika, xoh tillar, xoh iqtisod bo'lsin, qo'llanilish mumkin bo'lgan pedagogikadir. Ma'lum darajada aytish mumkinki, uning metodologiyasi o'qitish va o'rganish jarayonini o'zgartiradi. Rivojlangan kreativlik shaxs ijodkorligining muhim tarkibiy qismidir.

U shaxsning kognitiv maqsadga erishish, boshlangan ijodiy ishni davom ettirish, bilish faoliyatidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish, aqliy harakatlarni rejalashtirish va ketmaketlashtirish, maqsadga erishish variantlari va usullarini izlash istagida ifodalanadi; Shuningdek shaxsda stenik tuyg'ular (kognitiv va ijodiy faoliyatdan quvonch hissi, ixtirolar jarayonida qiyinchiliklarni engishga tayyorlik, kognitiv yoki ijodiy maqsadga erishishdan g'ururlanish, biror narsa o'ylab topish imkoniyatidan zavqlanish, ijodiy ish boshlanishidagi optimistik faollik, uning ijobiy natijasini kutish, muvaffaqiyasizliklar holatida xotirjamlik va boshqalar) ham hosil bo'ladi. Inson aql-zakovati sohasidagi mutaxassislar ijodiy jarayonni ta'minlash uchun konvergent (mantiqiy, ketma-ket, chiziqli) va divergent (yaxlit, intuitiv, aloqador) tafakkurning kombinasiyasi zarur deb hisoblaydilar. Tafakkur xususiyatlarining bunday kombinasiyasi natijasi ongning ravonligi va moslashuvchanligi, shuningdek, o'ziga xoslik, hukmning aniqligi bilan uyg'unlikda namoyon bo'ladi. [3] Pedagogik jarayonda ijodkorlikni rivojlantirish uchun shaxs salohiyatini oshirishga, ijodiy faolligini oshirishga yordam beradigan o'qitish metodlari va texnologiyalaridan foydalanish zarur. Ushbu texnologiyalar shaxsning o'zini o'zi qadrlashni shakllantirishga, o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni oshirishga va voqelik bilan adekvat aloqada bo'lishga to'sqinlik

qiladigan psixologik qiyinchiliklarni rivojlanishiga yordam beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi faoliyatining ustuvor yo'nalishi. Muloqotning dialogik usullariga, yechimni birgalikda izlashga va turli ijodiy faoliyatga beriladi. Bularning barchasi o'qitishning interfaol usullarini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Interfaol ta'lim jarayonida talabalar tanqidiy fikrlashni, vaziyat va tegishli ma'lumotlarni tahlil qilish asosida murakkab masalalarni yechishni, muqobil fikrlarni topishni, puxta o'ylangan qarorlar qabul qilishni, muhokamalarda qatnashishni o'rganadilar. Buning uchun darslar juftlik va guruh usullari asosida tashkil etiladi, ilmiy-tadqiqot loyihalari, rolli o'yinlar qo'llaniladi [1].

Kreativlikning rivojlantirishning bosh maqsadi bu talabalarning aqliy faoliyati va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdan iborat. Buning uchun biz talaba erishgan rivojlanish darajasiga emas, balki bir oz oldinroq qadam tashlab, uning fikrlash qobiliyatidan biroz yuqoriroq bo'lgan talablarni qo'yishimiz kerak [5].

Shuningdek kreativlikni rivojlantirish quyidagi vazifalarni hal qilishga ham yordam beradi:

1. Talabalarni turli yo'nalishlarda fikrlashga o'rgatish;
2. Nostandart vaziyatlarda muammoning yechimlarini topishni o'rgatish;
3. Aqliy faoliyatning o'ziga xosligini rivojlantirish.
4. Talabalarni mavjud muammoli vaziyatni turli tomonlardan tahlil qilishga o'rgatish;
5. Tez o'zgaruvchan dunyoda yanada samarali hayot va moslashish uchun zarur bo'lgan fikrlash xususiyatlarini rivojlantirish. Shu bilan birgalikda pedagogik kreativlikni rivojlantirish sharti o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda insonparvarlik psixologiya tamoyillarini amalga oshirishdir. Ushbu tamoyillar quyidagilarni nazarda tutadi:

1. Har bir talabaning g'oyasini yuqori baholash, bu barcha g'oyalar va javoblarni ijobiy mustahkamlash, xatodan tanish narsaga yangicha qarash imkoniyati sifatida foydalanishni nazarda tutadi. 2. O'zaro ishonch, psixologik xavfsizlik muhitini yaratish.

3. Tanlash va qaror qabul qilishda mustaqillikni ta'minlash.[7]

Kreativ salohiyatga ega o'qituvchi quyidagi sifatlarga ega bo'ladi:

- Kreativ fikrlashi kengayadi;
- Tadqiqot ko'nikmalarini yaxshi egallaydi;
- Pedagogika yoki maxsus fan yutuqlaridan hamda ilg'or tajribalardan foydalanish imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi;
- Professor-o'qituvchilar tomonidan olib borilayotgan ijodiy loyihalar va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishda faol ishtirok etadi.

Kreativ fikrlaydigan o'qituvchiga qo'yiladigan zamonaviy talablar shundan iboratki, u axborotchi emas, balki talabalarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda muvofiqlashtiruvchi (koordinator), boshqaruvchi (menejer), muloqot tashkilotchisi, maslahatchisi bo'lishi kerak. O'qituvchi bilimlarni o'zlashtirishning eng samarali usullarini izlashni qo'llab-quvvatlaydi va boshqaradi, qiziqarli kashfiyotlarni rag'batlantiradi, muvaffaqiyasiz urinishlarni tahlil qiladi, talabalarni mag'lubiyat va g'alabalarni amalga oshirishga undaydi.

1.2. Kompozitsiya tushunchasining shakllanishining tarixiy rivojlanishi va tajribasi.

Tasviriy san'atda kompozitsiya qonun va qoidalari insoniyatni ibtidoiy taraqqiyot davridan boshlab shakllana boshlagan. Lekin ibtidoiy davr odamlari hayotni zehn bilan kuzatsalarda, kompozitsiya sezgisi juda bo'sh rivojlangan. Bunday holatni odam gavdasi va hayvon podalarini tartibsiz alohida tasvirida ko'rishimiz mumkin.

Qadimgi sharq san'atidagi kompozitsiya ibtidoiy davridan farq qiladi. Qadimgi sharqda kompozitsiya mavzusi tekislikda qat'iy ma'lum tartibda tasvirlanib, quldorlik jamiyatining (marosimlari) qonunlariga bo'ysundirilgan.

Qadimgi misr san'atida kompozitsiyani dastlabki yangi usullari paydo bo'la boshlagan. Bu esa jamiyatda ijtimoiy hayotni ongli rivojlanishi natijasidir. Tasvirga chizgi, o'lcham, rang va tus munosabatlari yuqori darajaga ko'tarildi.

Qadimgi dunyo rassomlari tabiat yaratgan o'simlik, barg va gullarni tuzilishida, yil faslini ketma-ket kelishida simmetriya va ritm

tushunchalarini anglab, o'z ijodiy asarlarida, kompozitsiyada qo'llay boshladilar. Shuning uchun qadimgi greklar relef, fronton kompozitsiyalarida ritm va simmetriyadan unumli foydalanganlar.

Uyg'onish davrigacha kompozitsiya faniga bag'ishlangan biror bir nazariy qo'llanma yaratilmagan.

Uyg'onish davri renessans insoniyatga ulug' san'at allomalarini etkazib berdi.

O'sha davr rassomlari estalik kundalik, ilmiy maqolalarida kompozitsiya haqida qimmatli fikr, xulosalarni yozib qoldirdilar.

Erta uyg'onish davrining vakillari Djotto va Mazachcho o'z ijodlarida perspektiva, plastik anatomiya, geometriya qonunlarini amalda qo'llab, kompozitsiya fanining bilimdoni ekanliklarini misolda ko'rsatdilar. Yuqori uyg'onish davri rassomlari san'atning xilma-xil turlarini bir-biri bilan bog'lab, uning nazariyasini ilmiy asoslagan holda rivojlantirdilar. Ular perspektiva yordamida kartinada chuqurlik, masofani tasvirini haqqoniy namoyon etishga erishishdi. Ko'p yillik kuzatuv va analiz natijasida ko'zga ko'ringan rassomlarning asarlarini g'oya tuzilishi, rang yechimidagi uslub, amaliy tajribalarini umumlashtirib Alberti "Rang tasvir haqida uch kitob" ilmiy nazariy meros yozib qoldirdi. Leonardo da Vinchi va Alberti o'z maqolalarida badiiy asarlarida statik (harakatsiz) va dinamika (harakat)ga alohida ahamiyat bergan edi. Fransuz rassomi E. Delakrua o'z ilmiy maqolalarida Leonardo da Vinchi, A. Dyurer, P. Rubenslarni kompozitsiyaga oid traktatlarini kengaytirib chuqur ma'nolar bilan davom ettirdi. Osmon yulduzlarini shu'lasi ta'sirida inson jismiga Allohdan in'om etilgan go'zallik va qobiliyatni o'ziga mujassam etgan allomalarni yer yuziga kelishini insoniyat bir necha bor guvohi bo'lgan. Qobiliyatni Leonardo da Vinchi go'zal qiyofasida har qanday mushkul ishlarni osonlik bilan uddasidan chiqadigan odil inson shaklida ko'ramiz. Vinchi shahridagi janob Peroning o'g'li Leonardo, shunday ilohiy kuch-qudratga ega ediki, u bir necha oylab, matematika bilan shug'ullanar, lirada musiqa chalar qo'shiq aytib malakasini oshirardi. Shunday bo'lsada asosiy qiziqishi bo'lgan rasm chizish va haykaltaroshlikni tashlamadi. Xudo bergan betakror aqlzakovatli, xotirasi kuchli buyuk alloma chizgan tasviri bilan insonni hayratga solar, fikr-mulohaza kuchi bilan lol qoldiradi. U Milan shahrida

Dominikanlik aka-ukalar uchun "Sirli oqshom" (1.1-rasm) nomli go'zal asar yaratdi. Avliyolarni chehrasiga husn qo'shib, ulug'vor qilib tasvirladi.



1.1-rasm. Leonardo da Vinchi "Mahfiy kecha"

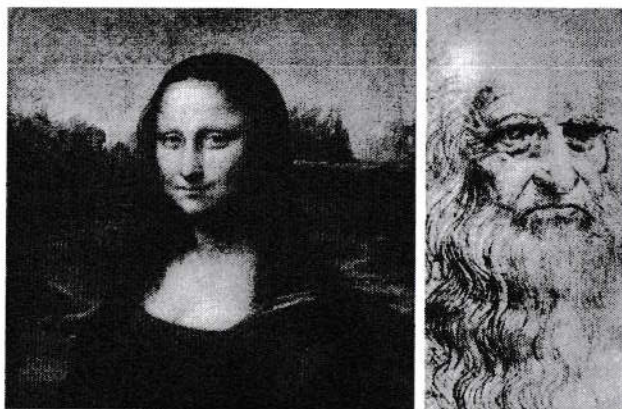
Kompozitsiya «badiiy asarning mazmuni, xarakteri va maqsadiga ko'ra, uning idrokini belgilab beradigan qurilishi sifatida qaraladi. Kompozitsiya badiiy shaklning eng muhim, organuvchi komponenti bo'lib, asarga birlik va yaxlitlik beradi, uning elementlarini bir-biriga va butunga bo'ysundiradi. Badiiy amaliyot, voqelikni estetik idrok etish jarayonida rivojlanadigan kompozitsiya qonuniyatlari ma'lum darajada real olamning ob'ektiv qonuniyatlari va munosabatlari, hodisalarining aks etishi va umumlashtirishidir" [48, b. 593].

Leonardo Franchesko del Djokondo uchun uning xotini Liza portretini (1.2- rasm) 4 yil mobaynida ishladi, ammo shunday bo'lsada portretni oxiriga yetkazaolmadi. Portretda ayolning hamma go'zal xislat, fazilatlarini, yarqiragan ko'zlari kipriklarigacha jonli nigohli ko'rinishida tasvirlagan. Shu asnoda kompozitsiya ta'riflarga to'xtalib o'tsak.

Kompozitsiya (lotincha: compositio — tuzilish, birlashish, bog'lanish) — badiiy asarning mazmunan, xarakteri va maqsadi jihatidan bog'langan qismlarining joylashishi.

"Kompozitsiya" kategoriyasi uyg'unlik, yaxlitlik, yaxlitlik kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu tushunchalarning barchasi

bir-biri bilan chambarchas bog'langan, bir-biriga o'tadi, o'zaro bog'liqlikda mavjud.



1.2-rasm. Leonardo da Vinchi "Mona Liza"

Kompozitsiya qonunlari bizni o'rab turgan deyarli hamma narsaga taalluqlidir, ular eng yaxshi san'atda namoyon bo'ladi, uning har xil turlariga xosdir. Ularning tabiatda namoyon bo'lishining yorqin misolini ko'ramiz. Har bir o'simlik o'zining tuzilishida shunchalik mukammalki, siz ko'pincha bu mukammallikka hayron qolasiz. Inson tabiatni kuzatib, o'z faoliyatida kompozitsiya qonunlarini qo'llashni o'rgandi.

Yagona butunlikni tashkil etuvchi qismlarning uyg'unligi va birligining ma'lum bir sharti sifatida. Go'zallik, maqsadga muvofiqlik qonunlariga ko'ra qurish - tabiat bizga shuni o'rgatadi.

Ensiklopedik lug'atda F.A. Brokxaus, I.A. Efronning fikricha, kompozitsiya rassom tasavvurida paydo bo'ladigan tasvirlarni san'at vositalari va texnikasi yordamida rasmga kirish, uning mazmunining yaxlit ifodasi sifatida talqin etiladi [15, 6-bet]. Kompozitsiya murakkab estetik kategoriyalardan biri bo'lib, u noaniqlikda, qamrovning kengligida, shuningdek, san'atning turli turlariga qo'llanilishida namoyon bo'ladi. Tarkibni ham tor, ham kengroq ma'noda ko'rib chiqish mumkin. Masalan:

- kompozitsiya, badiiy asarning qurilishi sifatida, ushbu asarning mazmuni, tabiati va maqsadi bilan belgilanadigan tuzilma;
- kompozitsiya estetik kategoriya sifatida, san'atshunoslik sohasidagi

nazariyaning bir qismi sifatida;

- kompozitsiya bilan bog'liq barcha muammolarni o'rganadigan fan sifatida;
- kompozitsiya ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fan sifatida;
- oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus o'quv yurtlarining san'at kafedralarida ta'lim olish jarayonida talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimi sifatida;
- tor ma'noda, kompozitsiya - bu natyurmortning elementlari bo'ladimi, xonadagi mebel, me'moriy tuzilmalar va ularning majmualari va boshqalar bo'ladimi, har qanday ob'ektlarni tartibga solish; kompozitsiya, rasm tekisligida "tartib" sifatida, tasvir elementlarining nisbiy holati.

Tadqiqot muammosini hal qilish uchun kompozitsiyaning akademik predmet sifatida tuzilishini va tarixiy tahlil aspektidagi asosiy asosiy tushunchalarni aniqlash kerak. Biz insoniy bilimlarning yukini inson taraqqiyotining ming yillik tajribasi orqali bilamiz. Har bir hodisa, shu jumladan kompozitsion tuyg'ular ham bir marta tug'ilgan, "demak, har bir boshlanish nisbiydir, uning o'zi uzoq davom etgan rivojlanishning natijasi, cheksiz evolyutsiyaning bo'g'inidir", deb yozgan N.A. Dmitriev o'zining san'at tarixi haqidagi kitobida [49, p. 7]. Kompozitsiyaning alohida elementlarini tashkil etish asoslarining namoyon bo'lishi allaqachon bronza davrida sodir bo'lgan, buni hayvonlar va odamlarning qoyalarga o'ymakorligi, ular hali ham tuyg'uga ega emasligi sababli ibtidoiy deb atash mumkin. zamonaviy ma'noda kompozitsiya, lekin ularda jasorat, hislarning aniqligi, har bir rassom havas qiladigan realizm bor. Bronza davri san'ati, N.A. Dmitriev [49], N.N. Rostovtsev [50], sehrli va marosim shaklining muhriga ega. Qadimgi rassom rasm chizish orqali kompozitsion fikrlashni rivojlantirish uchun juda qimmatli bo'lgan uzatilgan ob'ektning tasvirini mavhumlashtirishni, umumlashtirishni o'rgandi.

P.I. Qozog'istonning markaziy va janubiy viloyatlari qoyalarga ishlangan qoyatosh rasmlarini o'rgangan Marikovskiy harbiy jasorat va bayramlarni tasvirlashda ruhiy ko'tarinkilik, tuyg'ular va hayotiy tajribaning yorqin ifodasi badiiyligini qayd etdi. Ibtidoiy rassomlarning rasmlarida o'sha davrning ijtimoiy munosabatlarini tavsiflovchi etnik, diniy belgilar muhri bo'lgan [51].

Qadimgi Sharq chizmalarida kompozitsiya qonuniyatlarining namoyon bo'lishini tasvirning tartibiligi, an'analar barqarorligi, yuksak mahoratda kuzatish mumkin, bu ularni ibtidoiy san'atdan sezilarli darajada ajratib turadi. Tarixiy ma'noda turli xil san'at turlari bir-biri bilan aloqada bo'lib, kompozitsiyani tashkil etish usullarining shakllanishiga va hayotni ifodalash usullarining munosabatlarini o'rnatishga yordam berdi. Qadimgi Misrning chiziqli chizmasi va haykaltaroshligida mutanosiblik hissi, rang va ohang munosabatlari qanday rivojlanganligi, kompozitsion tasvirning yangi usullari paydo bo'lganligini ko'rish mumkin.

Chizmalar tekis tasvirlar tabiatida. Ularda istiqbol va chiaroscuro etishmaydi.

Bunday yondashuv rassomning bunday qilmasligi bilan bog'liq voqelikning tasviri kerak edi, lekin faqat fir'avning hayoti haqida batafsil hikoya. O'sha paytda Memfis sud maktabi mavjud bo'lib, u yigitlarga qonunlarga muvofiq chizishni o'rgatadi, birinchi marta kompozitsiya qonunlari o'rnatildi, ta'lim metodologiyasi va nazariyasi aniqlandi. Obraz kompozitsiyasiga qo'yiladigan talablar o'sha davrdagi quldorlik jamiyatining ijtimoiy qonuniyatlari bilan belgilandi. [15; 49].

Qadimgi Yunoniston san'atida qadimgi yunon releflari misolida, klassik davr pedimentlari kompozitsiyalarida va tasviriy tasvirlarda mutanosib munosabatlar, konstruktiv izchillik, simmetriya va ritm, go'zallik va shakllarning uyg'unligi kabi kompozitsiya vositalari, yorug'lik va soya aniq kuzatilgan. Chizmachilikning bir qancha maktablari ma'lum bo'lib, ularda tabiat qonunlari va tasvirlar, chizish texnikasi o'rganilgan. Yunonlar istiqbol nazariyasini, anatomiyaning bilishgan. Birinchi marta tabiatdan rasm chizishning poydevori qo'yildi.

Qadimgi san'at tahlilidan xulosa qilishimiz mumkinki, asl kompozitsiya qonuniyatlari tabiiy munosabatlar asosida shakllangan. Bunday aloqalar, eng avvalo, uning hayotiy mohiyati ob'ektlarning barcha qismlarining birligi va bo'ysunishi edi, bu uning moddiy dunyoda maqsadi bilan belgilanadi. Qadimgi san'atdagi qismlarning uyg'unligi va bog'liqligi ritm, nisbat, chiziq, nuqta, simmetriya, shakllarning go'zalligi va boshqalar kabi tushunchalarni belgilab berdi. Badiiy obrazning mazmuniga odamlarning turmush tarzi, diniy e'tiqodi, rassomning hissiy holati,

shaxsning o'sha davrdagi badiiy ijodining maqsadli maqsadi ta'sir ko'rsatgan [3; 15; 49].

Ijtimoiy muhit san'at rivojlanishining barcha davrlariga ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, o'rta asrlar davrida o'sha davrda hukmron bo'lgan diniy aqidalar bilan bog'liq bo'lgan hajmni uzatishdan uch o'lchovli tasvirni rad etish mavjud. Ammo kompozitsion muammolar hali ham hal qilindi. O'rta asrlar asarlari ritm va dekorativ boshlanishi bilan ajralib turadi.

Uyg'onish davri san'atning gullab-yashnashi bilan ajralib turadi. U insoniyatga san'atning buyuk titanlarini va muhim nazariy merosni, shu jumladan kompozitsiya sohasida ham berdi. Uyg'onish davri rassomlari o'z asarlarini insonning ko'rish xususiyatlari va vizual idrok qonuniyatlarini bilish asosida qurdilar. Bu chiziqli istiqbolning rivojlanishiga yordam berdi. Kompozitsiya haqidagi qimmatli fikrlarni o'sha davr rassomlarining risolalari, maktublari, eslatmalari, kundaliklarida topish mumkin. Kompozitsiya sohasida sezilarli muvaffaqiyatlar Oliy Uyg'onish davrida erishilgan va birinchi navbatda L.B. nomlari bilan bog'liq. Alberti, Leonardo da Vinchi, Dyurer va boshqalar.. Alberti rasm kompozitsiyasini rasmga asoslanib vizual idrok etish asosida shakllantirilishini yozgan [15].

Kompozitsiya masalalari 18-19-asrlar rassomlari, nazariyotchilari va san'atshunoslarini o'ylantirdi. 18-asrda Fransiya kompozitsiya chizmachilik fanining bo'limi sifatida kiritildi, buni chizmachilik dasturlari va o'quv qo'llanmalari tasdiqlaydi. 19-asrning ikkinchi yarmida Frantsiyada taniqli rassom-o'qituvchi Violle-le-Dukning "Chizmachining tarixi" kitobi nashr etildi, unda u shunday deydi: "Kompozitsiya ma'lum qonunlarga asoslanishi kerak" [15; 49].

1898-yilda amerikalik rassom-o'qituvchi A.Douning "Kompozitsiya" nomli kitobi nashr etildi, unda birinchi marta tasviriy san'atda kompozitsiya masalalari yoritilgan [15].

Kompozitsiya nazariyasining kelib chiqishi Rossiyada paydo bo'lgan. 18-asrda Sankt-Peterburg Badiiy akademiyasida kompozitsiya kursi uchinchi, to'liq sinfdan boshlab o'qitila boshlandi. Asr boshlarida kompozitsiya ham kompozitsiya kabi ob'ektlarning shakli, rangi va figuralarning joylashishini optik jihatdan aniq takrorlashda ko'plab rasmiy omillarni o'z ichiga olgan. Bo'lajak rassomlardan his-tuyg'ularini ifodalash

emas, balki tasvirlangan narsalarni tartibga solish va joylashtirish talab qilindi. 1888 yilda Sankt-Peterburgda ochilgan Baron Shtiglits nomli texnik chizmachilik maktabida kompozitsiya masalalariga ham katta e'tibor berildi.

Tasviriy san'at kompozitsiyasi nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishga buyuk rus rassomlari-pedagoglari A.P. Losenko, G.I. Ugryumov, shuningdek, ularning izdoshlari A.I. Ivanov, A.E. Egorov, V.K. Shebuev, A.G. Venetsianov, K.P. Bryulov, P.P. Chistyakov, I.E. Repin, V.I. Surikov [15; 49; 53; 54; 55], shuningdek, sovet rassomlari-o'qituvchilari M.V. Alpatov [3], G.V. Beda [4], N.N. Volkov [7], A.A., Deyneka [9], B.V. Ioganson [56], D.N. Kardovskiy [57], E.A. Kibrik [10], N.G. Kozlov [11], V.A. Favorskiy [14], A.V. Shcherbakov [16], K.F. Yuon [18] va boshqalar.

V.A. Favorskiy san'at institutida kompozitsiya nazariyasi bo'yicha ma'ruza o'qidi, unda VXUTEMAS - VXUTEINning barcha fakultetlari talabalari va o'qituvchilari qatnashdilar. V.A. Favorskiy badiiy asarning yaxlitligiga katta ahamiyat bergan; "San'atda kompozitsiyaga intilish - turli fazoviy va har xil vaqtni bir butun sifatida idrok etish, ko'rish va tasvirlashga intilishdir" [14, 212-b.]. Uning to'rtinchi o'lchov - vaqtning uzatilishi haqidagi ma'ruzalari qiziq. V.A. Favorskiy yaxlitlikning uch turini ajratgan: materialning yaxlitligi - ibtidoiy yaxlitlik, strukturaning yaxlitligi - yaxlitlikning murakkabroq turi, yaxlitlikning uchinchi turi - kompozitsion. U yaxlitlikning barcha boshqa turlarini kompozitsion yaxlitlikka kiritadi.

A. Deineka [9], M.D. Bernshteyn [5], E. Kibrik [10], A.V. Shcherbakov [16] V.S. Shcherbakov [17], V.A. Favorskiy [15] kompozitsion ish tasviriy faoliyatning har qanday turiga xos deb hisoblagan; har qanday badiiy vazifani hal qilish, olingan ma'lumotni tasviriy tilga tarjima qilish, tasvir uchun mavzuning ko'plab fazilatlarini tanlash bilan bog'liq. Voqelikning barcha ob'ektlari yaxlitdir, lekin tasvirda yaxlitlik barcha vizual vositalarni asar mazmuni, ma'nosi bilan bog'lab, tasvirni kompozitsion tashkil etish natijasidir. Tabiatdan yoki tasavvurdan ishlashda kompozitsion moment barcha munosabatlarni hisobga olish, asosiy narsani ta'kidlash, tanlash va tizimlashtirishdan iborat. Kompozitsion ish tonal, proporsional, istiqbolli, moddiy tekstura va boshqa munosabatlarni aniqlash va ularni o'quv yoki ijodiy vazifa mazmuniga muvofiq hal qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Tabiatdan yoki tasavvur orqali yaratilgan har qanday tasvir kompozitsion jihatdan tashkil etilgan yaxlitlikdir, bu tushuncha kompozitsiya bilan chambarchas bog'liq, har bir tabiiy mahsulot rasm sozlamalariga ega [30].

G.V. Muammo [4], N.N. Volkov [7], E.A. Kibrik [10], N.G. Kozlov [11], E.V. Badiiy asarning strukturaviy tahlili muammosini o'rgangan Shoroxov [11] yaxlitlikning bir qator ta'riflarini ajratib ko'rsatadi: ritm orqali namoyon bo'ladigan asarning bo'linmasligi, izchilligi, mutanosibligi, tartiblilik, birligi, mazmuni va obrazlilik, simmetriya, chiziq, nuqta, havo va rang istiqboli, tonal, rang va tekstura munosabatlari, shakl, dizayn va boshqalar.

Ijodiy faoliyatida yangi kompozitsion echimlarni izlashda eksperimentator A.A. Deyneka [9]. Kompozitsiyaning ayrim masalalari A.M. Laptev M.G. Manizer, Yu.M. Neprintsev A.F. Paxomov, K.D. Troximenko [15]. Ularning barchasi kompozitsiya fanini badiiy ta'limning asosiy predmeti sifatida belgilab berdilar, rassomning kasbiy tayyorgarligi uchun tarixiy merosni o'rganish, kompozitsiya nazariyasining fundamental qoidalarini nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqish zarurligi haqida yozdilar.

Kompozitsiya nazariyasining rivojlanishiga qimmatli hissa qo'shgan M.V. Alpatov [3]. "Rasmda kompozitsiya" kitobida u buyuk ustalarning rasmlarida qo'llagan naqsh va kompozitsiya texnikasini aniqlab berdi. U tabiatda va san'atning turli turlarida shakllanish tamoyillari haqida yozadi, bu hozirgi vaqtda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Kompozitsiya nazariyasini rivojlantirishda katta xizmatlari bor

N.N. Tasviriy san'at nazariyasining ko'plab masalalarini o'rgangan Volkov kompozitsiya tushunchasiga ta'rif berib, qimmatli nazariy asarlar, jumladan, kompozitsiya nazariyasini bayon etgan "Rasmda kompozitsiya" (1977) kitobini qoldirdi. N.N. Volkov [7] kompozitsiyaga oid turli nuqtai nazarlarni o'rganib, quyidagilarni ajratib ko'rsatdi: rassom V.A. Favorskiy [14] kompozitsiya tushunchalarining o'ziga xosligi va ko'rish va tasvir yaxlitligi haqida; K.F.ning qoidalari. Samolyotda qurilish sifatida kompozitsiya haqida Yuon; L.F. Jegina va B.A. Uspenskiy [52] kompozitsiya nuqtai nazarlarning sintezi sifatida. U kompozitsiyaning tuzilishini bog'lanishlarning yagona xarakteriga ega bo'lgan konstruktiv

funktional tizim sifatida belgilab berdi. Konstruktiv bog'lanishlar tonal, rang, fazoviy va boshqa munosabatlardir. Kompozitsiya - bu yagona mazmun, ma'no bilan bog'langan yopiq tuzilma.

Buyuk Sovet Ensiklopediyasida quyidagi ta'rif berilgan: "Kompozitsiya badiiy shaklning eng muhim tashkil etuvchi komponenti bo'lib, asarga birlik va yaxlitlik beradi, uning elementlarini bir-biriga va butunga bo'ysundiradi. Kompozitsiya – mazmuni, xarakteri va maqsadiga ko'ra badiiy asarning qurilishi, ko'p jihatdan uning idrokini belgilab beradi" [48, b. 593].

A.S. Kotlyarov kompozitsiyani ijodning kelmaydigan lahzasi sifatida belgilaydi, u rassom tomonidan "ixtiro qilingan" emas, balki san'atning g'oyaviy va jismoniy materialini obrazli qayta ishlash jarayonida paydo bo'ladi. 9]. Bu ta'rifda kompozitsiyaga faqat san'at tarixi kategoriyasi sifatida qaraladi, bu ta'rif, bizningcha, "kompozitsiya" tushunchasining ma'nosini to'liq ochib bera olmaydi.

Shunday qilib, kompozitsiya tushunchasiga berilgan barcha ta'riflarda kompozitsiya nazariyasini o'zlashtirish uchun uning qonuniyatlarini bilish zarurligi, badiiy asar kompozitsiyasi bir butunlik xususiyatiga ega bo'lgan yaxlit tuzilma ekanligi asosiy g'oya hisoblanadi. mazmuni bilan belgilanadigan ulanishlar.

San'at fakultetlarida kompozitsiya kursi dasturi kompozitsiya nazariyasi asoslarini: qonuniyatlar, o'zaro munosabatlar va munosabatlar tizimlari, kompozitsiya qoidalari, texnikasi va vositalarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Uslubiy nuqtai nazardan, universitet talabalari uchun kompozitsiya kursi eng to'liq E.V. Shoroxov [11; 15; 59]. E.V. Shoroxov kompozitsiyaning quyidagi qonuniyatlarini ajratib ko'rsatishni taklif qildi: tiplashtirish qonuni – xarakter, shakl, zamon, yangilik tipiklashuvi; hajm, rang, chiarokuro, kattalik, xarakter, simmetriya kontrastlari qonuni - assimetriya, barcha vositalarning mafkuraviy dizaynga bo'ysunish qonuni, yaxlitlik qonuni - bo'linmaslik, izchillik, o'ziga xoslik.

G.Ya. Grigoryan shuningdek, kompozitsiyani kompozitsiya tarkibining barcha elementlarining munosabatlar tizimi sifatida qaragan, unda g'oya amalga oshiriladi [60]. U kompozitsiya asoslari mavzusini barcha mutaxassisliklar, shu jumladan dizaynerlar uchun kompozitsiyani

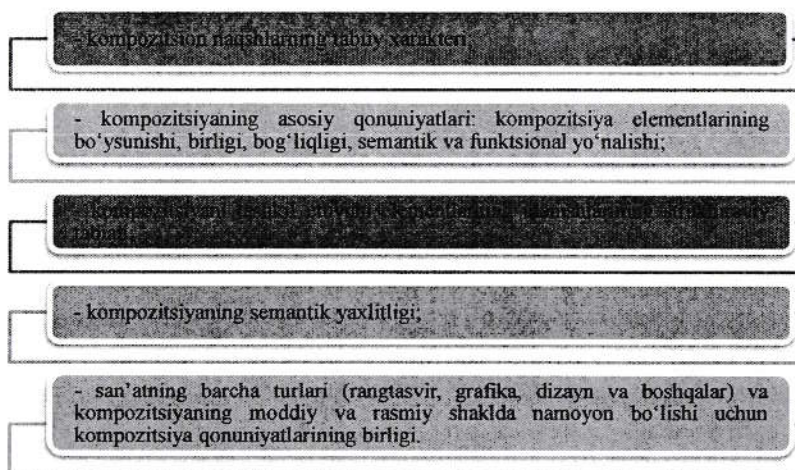
o'qitishning boshlang'ich bosqichi deb hisobladi. Dizayn kompozitsiyasining boshqa jihatlari "Dizayn" kursiga kiritilgan. G.Ya. Grigoryan kompozitsiyaning quyidagi tamoyillarini belgilab berdi: maqsadga muvofiqlik

barcha shakllarning maqsadlari, birligi va o'zaro bog'liqligi; dominant yoki asosiy, yetakchi boshlanish, semantik markazning mavjudligi; qismlarning bir butun sifatida bo'ysunishi; dinamiklik, statik, harakatning aksi sifatida, hayot va san'atning asosi sifatida; muvozanat - butunning qismlari muvozanati; uyg'unlik - shakl va mazmunning birligi. Asar shakli ostida san'at qonunlariga muvofiq qurilgan materialni tushunish kerak, u mavhum rasm haqida fikr bildirdi, uni ma'lum bir mazmunga ega kompozitsion tarzda tashkil etilgan shakl deb hisobladi.

Syujetsiz dekorativ yoki mavhum rasm bo'lgan badiiy asarning zamonaviy ko'rinishi kompozitsiya bo'yicha darslikda R.V. Paranyushkin [24]. Mavhum kompozitsiyada badiiy tushuncha, rasmiy vositalar bilan amalga oshirilgan g'oya, shakllar munosabatlari, rang dog'lari, kurash, kuchlarning o'zaro ta'siri, keskinlik ifodalovchi chiziqlar bo'lishi mumkin. Ular his-tuyg'ularga ta'sir qilishi, uyushmalarni keltirib chiqarishi mumkin. R.V. Paranyushkin mavhum rasmning semantik g'oyasini rasmning rasmiy kompozitsion tashkil etilgan elementlariga hissiy va hissiy munosabat orqali aniqladi. V.B. Ustin dizayn ijodida shakllanish asoslari bo'yicha o'z nuqtai nazarini taklif qilib, kompozitsiyani ikki tomonlama tushuncha, jarayon va badiiy ijod natijasi sifatida ko'rib chiqdi [26].

Tarixiy tahlildan kelib chiqadiki, asarni kompozitsion tashkil etish qonuniyatlari, texnikasi, usullari barcha san'at turlari uchun bir xil, lekin ularning amaliy, moddiy ifodasi san'atning ushbu turi vositalari, tili orqali sodir bo'ladi.

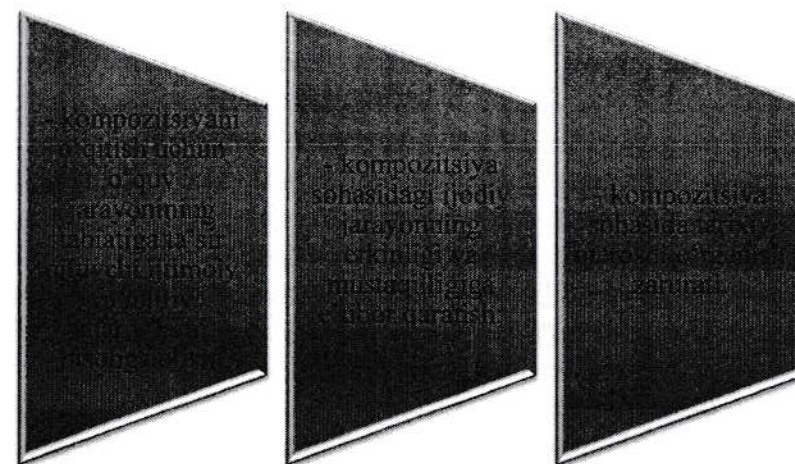
Shunday qilib, tasviriy san'atda kompozitsiyaning shakllanishini tahlil qilishning tarixiy tajribasidan quyidagi kompozitsiya tamoyillarini qabul qilish kerak (1.3-rasm):



1.3 – rasm. Kompozitsiya tamoyillari.

Dizayn kompozitsiyasining rivojlanish tarixi, shuningdek, har qanday boshqa san'at turidagi kompozitsiyaning rivojlanish tarixi ushbu san'at turining tug'ilishidan boshlab muhokama qilinishi kerak. Shuning uchun dizayn kompozitsiyasini o'qitishning tarixiy tajribasini maqsad va vazifalarni belgilash, dizayn kompozitsiyasi fanining o'ziga xos xususiyatlarini, kompozitsiyani o'qitishning asosiy tamoyillari va usullarini aniqlash, o'qitishda asosiy pedagogik psixologik xususiyatlarni belgilash, dizayn kompozitsiyasini o'qitishning tarixiy tajribasini tahlil qilish kerak. shuningdek, "Tasviriy san'at va chizmachilik" ixtisosligi talabalari bilan ma'ruza o'qish uchun ushbu san'at turining shakllanishiga oid tarixiy material miqdorini aniqlash.

Kompozitsiyani o'rgatish uchun talabalarning kompozitsion faoliyatini tashkil etishga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni hisobga olish kerak (1.4-rasm):



1.4-rasm. Kompozitsiyani o'rgatish uchun talabalarning kompozitsion faoliyatini tashkil etishga ta'sir qiluvchi omillar.

Dizayn bo'yicha qisqacha ensiklopediyada O.I. Nesterenkoning yozishicha, "dizayn" so'zi inglizcha "dizayn, chizish, tasavvur qilish, shuningdek, loyiha, reja, chizma" so'zidan kelib chiqqan. Ushbu atama qulaylik, tejamkorlik va go'zallikni uyg'unlashtirish tamoyillariga asoslangan "ob'ektiv muhitni (avtomobillar, narsalar, interyerlar)) yaratish uchun badiiy dizayn faoliyati turini anglatadi. Dizayn ob'ektni modellashtirish, uning badiiy grafik dizayni bilan tavsiflanadi, bu sizga kompozitsion, kolorografik, ergonomik, antropometrik va boshqa echimlarni tekshirish, eng yaxshi variantlarni taklif qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, chizma va maket go'yo loyihalash vositasidir" [62].

Darslikda Koveshnikova N.A. quyidagi ta'rif berilgan: "Dizayn (ing. dizayn — loyihalash, qurish) — turar-joy, sanoat uchun uyg'un predmet muhitini shakllantirish uchun yuqori iste'mol xususiyatlariga va estetik sifatlarga ega bo'lgan sanoat mahsulotlarini ishlab chiqish bo'yicha loyihaviy badiiy-texnik faoliyat. va ijtimoiy-madaniy sohalar. Sanoat namunasi ob'ektlari sanoat mahsulotlari (ishlab chiqarish asbob-uskunolari, maishiy texnika, mebel, idish-tovoq, kiyim-kechak va boshqalar) hisoblanadi» [63].

Dizaynning mohiyatiga turlicha qarashlar mavjud. Bir tomondan, bu

rassomlarning sanoatdagi faoliyati, boshqa tomondan, bu faoliyatning mahsulidir, dizayn ham deyiladi - rassom faoliyatini tashkil etish sohasi.

Dizayn turlarga bo'linadi: sanoat dizayni, interyer dizayni, arxitektura dizayni, moda dizayni, fito dizayn. U doimiy harakat va rivojlanishda, uning qamrovi doimiy ravishda kengayib bormoqda. Dizaynning boshqa turlari ham paydo bo'ldi: reklama, bosma dizayn, kompyuter dizayni va boshqalar. Dissertatsiyada dizaynning u yoki bu turi alohida ko'rib chiqilmaydi, chunki kompozitsion naqshlar, bizningcha, ularning har birida namoyon bo'ladi, tasviriy san'at va dizayn uchun umumiydir.

Alohida elementlarni izchil tizimga birlashtirish qobiliyati iqtisodiyot, siyosat va ijtimoiy sohada inson faoliyatiga mustahkam kirdi. Bu sohalarda yaxlit organizmga birlashish tushunchasini shu kabi kompozitsion ijodiy faoliyat sifatida tushunish mumkin.

Dizaynning kashshoflarini tovarlarning raqobatbardoshligini kuchaytirish uchun san'atdan foydalanishga chaqirgan ingliz sanoatchisi Robert Pil va 1845 yilda "san'at sanoati" atamasini ixtiro qilgan Genri Koul, 1849 yildan 1852 yilgacha jurnalni nashr etgan "Dizayner". Ko'pgina tadqiqotchilar dizayn tarixining boshlanishini 1919-yil, ya'ni Bauhauzga Valter Gropius (L.M.Xolmyanskiy, A.S. Shchipanov) asos solgan davr bilan bog'laydilar [26; 64].

Buyuk Britaniyada, boshqa Evropa mamlakatlariga qaraganda, sanoat inqilobi 18-asrning 60-yillarida boshlangan. Bu vaqtda qo'l mehnati o'rnini bosadigan ishlab chiqarish uchun mashinalar yaratila boshlandi. 18-asrning oxirida Jon Vatt "ikki ta'sirli" bug' mashinasini yaratdi va u to'qimachilik sanoatida keng qo'llanila boshlandi. Vatt mashinasi kompozitsion tarzda ishlab chiqilgan, qat'iy mantiqiy shaklda, bir qator asosiy birliklarga bo'lingan. Mashina kompozitsiyasi va dizaynining soddaligi bilan ajralib turardi. Uat shakli ustida ishlashda 19-asrning birinchi yarmida mashinasozlik uchun xarakterli bo'lgan me'moriy uslub elementlarini qo'lladi.

19-asrda Angliyada sanoat mahsulotlari ko'rgazmalari bo'lib o'tgan bo'lsa, o'sha davrda ekspozitsiyani tartibga solish bo'yicha mutaxassislar yo'q edi. Natijada qiyin vaziyat vujudga keldi, bu tashkilotda hech qanday tizimning yo'qligi bilan ajralib turdi. ekspozitsiya, kompozitsion g'oyaning

yo'qligi: yaxlitlik, tizimlilik, asosiyni ajratib ko'rsatish, yorug'lik va rang kontrastlaridan foydalanish va ko'rgazmaning badiiy funksional qiyofasini yaratish uchun zarur bo'lgan boshqa omillar. Ammo asta-sekin kompozitsion ta'sir qilish san'ati yaxshilandi [63].

19-asr oxirida eklektizm o'rnini "zamonaviy" uslubning yagona badiiy va xayoliy yechimi egalladi, bu esa ko'rgazmalar tashkil etishda ratsionalizmni keltirib chiqardi. Art Nouveau uslubi butun insoniy muhitning uslubni shakllantirish tamoyillarining birligini, tartibni rad etish yoki boshqa uslublardan eklektik tarzda olingan bezak tizimini tasdiqladi. Art Nouveau-da binoni strukturaviy va dekorativ elementlarga bo'lish mumkin emas edi; Art Nouveau-ning dekorativligi me'moriy shaklni estetik tushunishdan iborat bo'lib, ba'zida uning utilitar maqsadini unutishga majbur qiladi. Intererning tashqi shakllarini ritmik va plastik tashkil etish, shakllarning dinamikligi va ravonligi, ba'zan haykaltaroshlikka yaqinlashadigan yoki organik tabiiy hodisalarni eslatuvchi hal qiluvchi ahamiyatga ega edi.

Sempnering dizaynning kompozitsion nazariyasiga qo'shgan asosiy hissasi uning narsalar shakllarining tabiatini belgilovchi sabablar haqidagi ta'limotidir. Sempnering fikricha, narsaning shakli bu narsaning vazifasi, u yasalgan material, shuningdek, bu narsaning ishlab chiqarish texnologiyasining tabiati bilan belgilanadi.

Mashinasozlik nazariyotchisi F. Rulo mashinalarni loyihalash jarayonida shakl berish masalalarini o'rgandi. Bu masalalar uning 19-asrning 50-yillarida yozilgan "Mashinasozlikda uslub to'g'risida" asariga bag'ishlangan bo'lib, u mashinalarni loyihalash bo'yicha darslikning yakuniy bobidir. Rulo, Semper singari, shakl materialga bog'liq deb hisoblagan. va uni qayta ishlash usuli. Ammo Semper tadqiqotining predmeti arxitektura bo'lsa, u holda Reuleaux mashinasozlikda shakllantirish masalalari bilan qiziqdi [63].

19-asrning so'nggi o'n yilligida rivojlangan Art Nouveau uslubi ko'plab mamlakatlarga (Frantsiya, Avstriya, Germaniya, Belgiya, Gollandiya, Rossiya) tarqaldi, lekin Angliyada keng qo'llanilmadi. Yangi uslub san'atning barcha turlariga kirib bordi, uning asoschilari rassomlar va grafikalar edi. Art Nouveau arxitektura, dekorativ rangtasvir, dekorativ

haykaltaroshlik va amaliy san'at kabi san'atlarning sinteziga e'tibor qaratdi.

Yangi Art Nouveau uslubining kompozitsion xususiyatlari orasida ornamentallik, to'liqlik kavisli shakllar, assimetriya, tabiiy nisbatlarning buzilishi, o'simlik shakllarining stilizatsiyasi va shakllarning ritmik mustahkamligi kiradi. Bularning barchasi interyer, mebel, turli xil uy-ro'zg'or buyumlari, matolar va boshqalarni loyihalashda kuzatilishi mumkin. Art Nouveauning taniqli vakillari belgiyalik rassom, me'mor va dizayner Anri Van de Velde va shotlandiyalik me'mor va rassom Charlz Renni Makkentosh edi.

20-asrning birinchi o'n yilligining oxirida "zamonaviy" uslubning inqirozi keldi, uning o'rnini to'g'ri chiziqlar va aniq qurilish bilan ajralib turadigan uslub - konstruktivizm egalladi. U Germaniya va Angliyada keng qo'llanilgan. Konstruktivizmga mos ravishda bezakni rad etish, shaklning maqsadga muvofiqligi, soddaligi, nisbatlarning uyg'unligi birinchi o'ringa chiqadi. Konstruktivizمنىing asosi "mashina tomonidan ishlab chiqarilgan barcha shakllarga xos bo'lgan kompozitsion naqshlarning timsolidir" [63, 98-b].

20-yillarning oxiridan boshlab. Funktsionalizm G'arbiy Evropaning barcha mamlakatlarida, AQSh va Yaponiyada o'rnatildi, ammo tarqalish jarayonida u ijodiy uslubning xususiyatlarini yo'qotib, o'ziga xos "xalqaro uslub" ga aylanib, tashqi atributlar bilan ishlaydi. maqsadga muvofiq shakl. Keyinchalik bu uning "funktsionalizmi" deb atala boshlandi. Ushbu atama shveysariyalik me'morchilik nazariyotchisi Z. Giedion tomonidan 20-30-yillarning barcha noan'anaviy arxitekturasini tavsiflash uchun kiritilgan.

20-asrning boshlarida elektr jihozlari bo'lgan talab ortdi, maishiy elektr jihozlari ildiz ota boshladi. Dizayner qiyin vazifaga duch keldi, loyihalashda u tijorat imkoniyatlarini, texnik imkoniyatlarni va inson tomonidan ma'lum qurilmalardan foydalanishda qulaylikni hisobga olishi kerak edi. Shunday qilib, masalan, birinchi sanoat dizayneri, rassom, o'qituvchi, me'mor Piter Berens elektr choynak-qozonlarining shaklini yaratib, geometrik shaklning bir nechta elementlarini kombinatsion o'zgartirish orqali bir hil ob'ektlar qatorini yaratish imkoniyatini kashf etdi. Bir necha turdagi materiallar, shuningdek, asosiy iste'molchi mulki uchun cheklangan miqdordagi variantlar.(isitilgan suv miqdori). Mahsulotlarni

loyihalashda, bu holda choynakdan, oddiy geometrik shakllardan foydalanib, ularni oddiy, ammo materialning nafis qoplamasi bilan birlashtirib, funktsiyaning muvofiqligiga asoslanib, Berens texnik mahsulotlarning go'zalligining yangi dunyosini ochdi, markalash. ob'ekt muhitini shakllantirishda mutlaqo yangi bosqichga o'tish [61].

Shuni ta'kidlash kerakki, Bauhaus o'quv dasturiga bugungi kunda ham uslubiy jihatdan qimmatli bo'lgan propedevtik kompozitsiya kursi kiritilgan. Kurs muallifi taniqli o'qituvchi, dizayn nazariyotchisi va rassomi Yoxannes Itten edi [66].

U talabalarning badiiy individualligini ochib berish uchun olti oylik kirish kursini joriy etishni taklif qildi. Ittenning rejasiga ko'ra, bu kursda maxsus o'quv materiali ham, yangi o'qitish usuli ham bo'lishi kerak emas edi [66; 67]. Itten o'z kursini uchta asosiy vazifani hal qilishga qaratdi: ijodiy kuchlarni bo'shatish va talabalarning ijodiy qobiliyatlarini ochib berish, kelajakdagi ixtisoslikni tanlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, shakllantirishning asosiy tamoyillarini, shakl va rang qonuniyatlarini o'zlashtirish, atrofdagi dunyoga yangi qarash. Uning maqsadi talabani eskirgan badiiy konventsionalardan xomashyo shakllar va materiallar, elementar ranglar, kompozitsiyalar, geometrik dizaynlar bilan mustaqil tajriba o'tkazish orqali, ya'ni turli xil ijodiy tillar tomonidan sezilarli darajada kengaytirilgan asosiy lug'at bilan ozod qilish edi. Keyin kurs ikkita parallel tarmoqqa bo'lingan: birinchi amaliy materiallarni qayta ishlashga bag'ishlangan, ya'ni. professional mahorat. Ikkinchisi - rasmiy, chizma va rang, kompozitsiya shaklini nazariy o'rganishga qaratilgan. Funktsiya va dizayn shaklini aniqladi.

Shunday qilib, kompozitsion tushunchalarni mustahkamlashda faollashtiruvchi va rag'batlantiruvchi ahamiyatga ega bo'lgan rasmiy kompozitsiyadagi mashqlarni qayd etishimiz mumkin.

Treningning maqsadi ma'naviy qadriyatlarni individual cheklovlardan ozod qilish edi. Uch yillik mashg'ulotdan so'ng shogird o'rta asr ustaxonalaridagi kabi "shogird"ga aylandi. Bu unga yo o'zi boshlagan "hunarmandchilik" bo'yicha erkin mashq qilish yoki "Bauhaus sayohatchisi" unvoni uchun imtihonda qatnashish va ta'limning yakuniy bosqichiga - qurilish kursiga, qurilish kursiga o'tishga imkon berdi. qurilish

maydonchasida va o'qituvchilar bilan birgalikda ustaxonada. Ushbu oxirgi bosqich muhandislik ta'limi bilan yakunlandi.

Texnik rasm va tabiatdan oddiy eskizlar bilan bir qatorda, barcha kurslar eksperimentlarni o'z ichiga olgan bo'lib, ular davomida ritm, uyg'unlik, nisbatlar, shakl berish va ranglarning kombinatsiyasi qonunlari namuna sifatida rasmiy kompozitsiya topshiriqlari yordamida o'rganildi. Idrok va kompozitsion fikrlashning yaxlitligi shakllandi [62].

1922 yilda V. Kandinskiy Bauhausda ishladi. Uning tasviriy abstraktsiyalari badiiy va kompozitsiyaning rivojlanishiga hissa qo'shishi kerak edi

talabalarning fikrlashi [68]. U shakl berish asoslari, rangshunoslik, analitik chizmachilik, devor rasmlari kurslaridan dars bergan.

Bauhaus rangning psixikaga ta'siri bo'yicha tadqiqot olib bordi. Badiiy idrok etish, shakllantirish, rangshunoslik sohasidagi uslubiy ishlanmalar ko'plab nazariy ishlarda qo'llanilgan va hozirgacha o'z ilmiy ahamiyatini yo'qotmagan.

Rossiyada sanoatda ishlash uchun rassomlarni tayyorlash jiddiy muammo edi. 19-asrda ushbu kadrlarni tayyorlagan kam sonli ta'lim muassasalaridan biri mashhur Stroganov maktabi bo'lib, uning asosida mahalliy dizayn rivojlana boshladi. Ushbu o'quv muassasasi 1825 yilda Moskvada ochilgan va dastlab san'at va hunarmandchilik bilan bog'liq holda Chizmachilik maktabi deb nomlangan. Bu erda chizishni o'rganish amaliy xususiyatga ega edi [26; 63; 64].

Bitiruvchilar paxta va chinni zavodlarida ishlagan, toshbosmachilik bilan shug'ullangan. Ammo asta-sekin 1830-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab maktabning profili o'zgarib, u chizmachilik va xattotlik o'qituvchilarini tayyorlaydigan muassasaga aylandi. Rassomlarni ishlab chiqarishga tayyorlash birinchi chizmachilik maktabida amalga oshirildi. 1860 yilda ikkala maktab ham bitta Stroganov texnik chizmachilik maktabiga birlashtirildi. Faqat dastlabki 10-15 yil ichida Stroganov maktabi sanoat uchun professional rassomlarni tayyorladi va shuning uchun u sanoat san'atiga deyarli hech narsa bermadi, hatto undan ham ko'proq dizaynga. Sanoat uchun rassomlar tayyorlash muammosi faqat 20-asr boshlarida hal qilindi.

Inqilobdan keyingi Rossiyada "ishlab chiqarish san'ati" harakati tug'ildi, uning vakillari "maqsadlilik estetikasi" ni himoya qildilar. Arxitektorlar, san'atshunoslar va rassomlar o'zlarining maqsadlarini san'atning sanoat ishlab chiqarishiga kirishi deb bilishgan. Ular ishlab chiqaruvchilar deb atalgan. Biroq, 1920-yillarda nazariyotchilarning murojaatlariga qaramay, amaliyotda sezilarli o'zgarishlar yuz bermadi. Sovet dizayni shakllanishining dastlabki bosqichi dizayn deb nomlangan shakllantirish sohasidagi intensiv izlanishlar va eksperimental ishlanmalar bilan tavsiflangan. Fazoviy tuzilmalar bilan tajriba o'tkazish tashqi stilizatsiyadan dizayn texnikasiga qadar shakllanishning badiiy jarayonlarini qayta yo'naltirishga olib keladi. Shu munosabat bilan, Moskva dizayn maktabi yangi kasbni shakllantirishning umumiy jarayoniga o'z hissasini qo'shdi. Ilk konstruktivizm rivojiga katta hissa qo'shgan rassomlar orasida V. Tatlin, A. Rodchenko, N. Gabo, aka-uka V. va G. Stenberglar, K. Medunetskiy, K. Ioganson, L. Popova, A. Vesnin, G. Klutsis, V. Stepanov, L. Levitskiy, A. Ekster [61;62].

Rassomlikni mavzu-badiiy sohaga yaqinlashtirishga intilgan A. Rodchenkoning badiiy tajribalari qiziqish uyg'otadi. 1917 yilda u birinchi marta devor lampalarini loyihalashtirdi, ularning murakkab kompozitsiyalari hajmdan emas, balki tekislikdan kelib chiqadi. U konfiguratsiyada oddiy bo'lgan samolyotlarni oladi va ularni silindrlarga, konuslarga, spiral lentalariga "katlaydi". Rodchenko shuningdek, sirtni mexanik ishlov berish va bo'yoq qo'llashning turli usullarini qo'llagan holda tekstura bilan tajriba o'tkazadi.

Rang bilan tajriba qilib, uning turli xususiyatlarini tahlil qildi va ochib berdi. Shunday qilib, masalan, 1918 yilda u rangning dinamizmi ifodalangan kompozitsiyalar yaratadi, bu shaklni vizual ravishda buzadi.

Sovet dizaynining o'ziga xos xususiyati shundaki, Evropa va Amerika dizaynidan farqli o'laroq, u dizayner-rassom uchun sanoatdan deyarli to'liq buyurtma bo'lmaganida rivojlangan. Barcha jihozlar asosan rassom ishtirokisiz yaratilgan. Ammo sovet dizaynining kashshoflari afishalar, kitoblar, kiyim-kechaklar, matolar, chinni buyumlar, bayramlarni bezashda faol ishladilar, bu erda professional texnikalar qo'llaniladi.

1920-yillarda Tasviriy san'atning turli yo'nalishlarining so'nggi

yutuqlari namoyon bo'lgan targ'ibot-tashviqot va bayramona montaj va plakatlarni yaratishga talab katta edi.

Kiyim dizayniga ko'plab yangi narsalar kiritildi. V. Tatlin kundalik kiyimlar bilan tajriba o'tkazdi. Uning ishi tegishli kiyim dizayniga dizayn yondashuviga asos soldi. Uning ayollar liboslari va erkaklar paltolarining qoralama dizaynlarida kundalik kiyish uchun qulay kiyimlar yaratish istagi kuzatilishi mumkin.

1930-yillarda to'qimachilik sanoati rassomlarga alohida ehtiyoj seza boshladi. Shunday qilib, matolar uchun eskizlar L. Popova, V. Stepanova, A. Rodchenko, A. Ekster tomonidan yaratila boshlandi [61; 63]. Ular so'l san'atning yutuqlarini (shu jumladan, suprematizm) qo'llaganlar, matolarni bezashda yangi yo'nalish yaratdilar, ob'ekt chizmalaridan voz kechdilar va faqat geometrik shakllar va bir nechta ranglardan foydalanganlar, ya'ni rasmiy kompozitsiya tamoyillaridan foydalanganlar.

Kompozitsiya kurslari nafaqat me'morlar uchun, balki VXUTEMASning boshqa mutaxassisliklari uchun ham joriy etildi. "Ushbu kurslarning maqsadi talabalarga "shakllantirishning ABC"sini berish va ularda kompozitsiya orqali hissiy idroklarini ifodalash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat bo'lib, bu obrazli-fazoviy tasavvurning rivojlanishiga hissa qo'shdi. Hali ham ko'p narsani bilmasdan, ular original loyihalarni yaratdilar. «Jild» fanini uchta haykaltarosh — B. Korolev, A. Lavinskiy, A. Babichev ishlab chiqqan [61; 62].

Yangi o'qitish usulida kubizm yutuqlaridan foydalanilgan. Talabalarga ma'lum bir to'plamdan foydalangan holda, berilgan xususiyatlarga ega bo'lgan uch o'lchovli kompozitsiya uchun mavhum vazifalarni (masalan, dinamikani ifodalash, mashqlar va topshiriqlarda jismlarning o'zaro kirib borishini rasmiy kompozitsiya shaklida ko'rsatish va hokazo) hal qilish taklif qilindi. ob'ektlarning (to'p, kub, silindr, konus va boshqalar). Shuningdek, quyidagi topshiriqlar berildi: turli xil elementlar (masalan, tekislik, silindr, kabel, sim) to'plamidan, xususan, turli materiallarning nisbatidan foydalangan holda mavhum kompozitsiyani yaratish. Asta-sekin "Hajm" fani kubizm ta'siridan xalos bo'ldi va haykaltaroshlikni fakultetlararo o'qitish uchun mavhum tayyorgarlikning dolzarb turiga aylandi. Vazifa talabada plastik tuyg'uni rivojlantirish edi. Asosiy vazifa -

qaysi fakultetga rahbarlik qilishidan qat'i nazar, barcha talabalar hajmida kompozitsion fikrlashni o'rgatish edi.

Asosiy kafedrada VXUTEMASning barcha talabalari dastlabki ikki yil davomida umumiy badiiy madaniyatga ega bo'lishdi. Bu yerda ular fazoviy san'atning asosiy turlari, ularning umumiy, birlashtiruvchi xususiyatlari va alohida o'ziga xos fazilatlarini bilan tanishdilar. Talabalar badiiy shakllantirishning asosiy elementlari va vositalarini: rang, makon, sirt, hajm, shuningdek, kompozitsion ijodkorlik usullari va tilini - nisbatlar, ritm, dinamika, kontrastlar, predmet muhitini vizual idrok etish naqshlarini o'rgandilar. Bu erda barcha san'at yo'nalishlari uchun universal poydevor qo'yildi.

1920-yillarning oxirida Sovet dizaynerlarini tayyorlash maktabi nazariy, uslubiy va tashkiliy jihatdan rivojlangan. VXUTEMASning vazifasi yangi jamiyatning har tomonlama barkamol mehnatkashini tayyorlash va tarbiyalashdan iborat edi. Asosiy e'tibor ijodkorning shaxsiyati, dizayn ijodining barcha turlaridan foydalanish imkoniyatiga ega universal shaxs g'oyasiga qaratildi.

20-asr boshlarida san'at ta'limiga san'atdagi turli yo'nalishlar: rasm, me'morchilik va dizaynda o'z aksini topgan konstruktivizm va ekspressionizm, futurizm, kubizm ko'p yoki kamroq darajada ta'sir ko'rsatdi.

1960-yillarda Germaniyada dizayn maktablari orasida taniqli o'rinlardan birini Ulmdagi Oliy shakllanish maktabi egallagan, uning birinchi rektori rassom, me'mor, dizayner, o'qituvchi Maks Bill edi. Ulm maktabining etakchi o'qituvchisi Maks Bill tomonidan taklif qilingan argentinalik rassom, nazariyotchi va dizayner Tomas Maldonado edi. Maldonado yangi dizayn didaktikasining asoschisi edi. Unga ko'ra, "proporsiya", "ritm", "miqyos", "kompozitsiya" tushunchalari "jismoniy tuzilish" tushunchasi bilan almashtirildi. U kombinatsion tahlil, simmetriya nazariyasi, topologiya va boshqa fanlarni o'z ichiga olgan. Maldonado dizaynni ikki sohaga ajratdi: sanoat va badiiy dizayn. Birinchisida - asosiy o'rinni muhandislik komponenti egallaydi. Ikkinchisida - badiiy tomoni, hunarmandchilik mahorati ustunlik qiladi. Maldonado o'zining dizayn ta'limi modelida fanlararo aloqalarga alohida e'tibor berdi. U dizaynning

turli xil bilim sohalari, masalan, sotsiologiya, iqtisod, ekologiya va boshqalar bilan aloqasini ko'rdi. Maldonadoning fikricha, maktab atrof-muhitni yaxlit shakllantirish g'oyasiga asoslanishi kerak [61; 62].

Kurs ishi va tezislar amaliy va nazariy qismlardan iborat bo'lib, unda talaba dizaynning zamonaviy jamiyatdagi rolini tushunishini namoyish qilishi kerak edi. Yangi kompozitsion echimlarni yaratishda ijodkorlikning yo'qligi, maket echimlarining matematik aniqligiga ishtiyoq, ideal shaklni rasmiy izlash ko'plab maktablarda inqirozga olib keldi va dizayn tendentsiyalari. Bunday misollarga Ulm dizayn maktabining "quyosh botishi" kiradi.

Italiyada, 1922 yilda Monada Oliy San'at sanoati maktabi tashkil etildi, ammo bu Italiya dizaynini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega emas edi. Keyinchalik Venetsiyada (1960), Florensiyada (1962), Rimda (1964) mahalliy tasviriy san'at akademiyalari negizida sanoat uchun dizaynerlar tayyorlashga qaratilgan sanoat dizayni kurslari tashkil etildi. Ayrim arxitektura va politexnika institutlarida sanoat dizayni fakultetlari paydo bo'ldi. Ammo Italiyada nazariy ta'limning dizayn birligi tizimi pedagogik va uslubiy tamoyillarda farq qilmadi.

Yaponiya dizayn maktabining asoslari 1920-1930 yillarda shakllangan. G'arbiy dizayn merosini o'rganish, nazariya va metodologiya sohasida G'arb dizayn maktablarining yutuqlarini rivojlantirish mavjud. Shunday qilib, Bauhaus yapon dizayn maktabining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Biroq, G'arb ta'lim tizimining sezilarli ta'siriga qaramay, yapon dizayn maktabi an'anaviy milliy xususiyatlarning barqarorligi bilan ajralib turardi. Yaponiya dizayn maktabida har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalash asosiy vazifa hisoblanadi. Talabaning individualligi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. Bunday vazifalar bilan bog'liq holda dizayn o'quv yurtlari talabalari kichik guruhlariga birlashtiriladi, bu esa o'qituvchiga ularning har biriga ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi.

Ikki jahon urushi orasidagi davrda Angliyada Bauhaus va VHUTEMAS kabi dizayn maktablari yo'q edi. Urushdan keyingi yillarda dizayn ta'limiga e'tibor kuchaydi. Badiiy ta'lim sohasida yangi islohotlar boshlandi. 1954 yilda Londonda Qirollik san'at kollejida dizaynerlar tayyorlash uchun

maxsus fakultet ochildi. U sanoatda ishlash uchun dizaynerlarni va aspirantlarni tayyorlagan.

Qo'shma Shtatlarda dizayn mutaxassislik sifatida 1930-yillarda shakllana boshlagan, ammo keyinchalik dizaynerlarni tayyorlash uchun maxsus o'quv dasturlari mavjud emas edi. Hozirda Amerikada u yoki bu turdagi dizayn bo'yicha diplom olishingiz mumkin bo'lgan ko'plab ta'lim muassasalari mavjud. 1990 yilda Illinoys Texnologiya Instituti dizayn bo'yicha PhD dasturini joriy qildi. AQSHda dizayn tarixini o'rganishga katta ahamiyat beriladi, buni turli universitetlar va davlat muassasalari kutubxonalari fondlari mazmunidan ham ko'rish mumkin.

Varshava Badiiy akademiyasining arxitektori Oskar Xansen tomonidan mavzu muhitini yaratishga yangi yondashuv kompozitsiyani o'sha davrning dolzarb badiiy muammolari bilan chambarchas bog'liq edi. Uning metodologiyasining o'ziga xosligi shundaki, o'qituvchi kompozitsiyaga oid bilimlarini uzatadi va talabalar bu qonunlarning barchasini o'z ishlarida kashf etadilar. Insonning kosmosga va ob'ektga shaxsiy munosabati hisobga olinadi. Berilgan shakl va rang yechimini yaratish orqali talaba o'z his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini hissiy-fazoviy kompozitsiya orqali ifodalashi kerak.

Sovet Ittifoqida dizayn ta'limi. Sovet dizayni ikki yo'nalishga ega edi: maxsus badiiy dizayn byurolari (SHKB) va Butunittifoq ilmiy-tadqiqot instituti (VNIITE) faoliyati bilan bog'liq bo'lgan badiiy dizayn va tasviriy san'at va badiiy madaniyatga asoslangan badiiy dizayn. Ikkala yo'nalish vakillari - amaliy rassomlar va grafik dizaynerlar na kasb bo'yicha maxsus bilimga, na dizayn tajribasiga ega edilar [61; 62].

Dizaynning shakllanishining birinchi bosqichi (60-yillar) mamlakatdagi hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, xalqning moddiy farovonligining o'sishi bilan bog'liq edi. Bu davrda ishlab chiqarish sur'ati va ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlari sonining o'sishi birinchi o'ringa chiqdi va ularning sifati ko'pincha orqada qolib ketdi.

Taniqli Senej maktab studiyasi to'g'ridan-to'g'ri dizayn va texnik ishlardan tashqari, o'quv kursiga rasm va amaliy ishlar kiritildi, bu sanoat dizayni sohasida yangi g'oyalar va loyihalarni kashf etishga yordam berdi.

Shunday qilib, dizaynni shakllantirish tahlilidan kelib chiqib, dizayn

kompozitsiyasini o'qitishni tashkil etishning quyidagi qoidalarini hisobga olish kerak:

- 19-20-asrlardagi dizayn maktablarining ko'plab nazariy ishlariga asos bo'lgan badiiy idrok etish, shakllantirish, rangshunoslik sohasidagi uslubiyl ishlamlar;

- dizayn kompozitsiyasining ijodiy ishida sezgi roli;

- ifodalilikka, obrazli kompozitsiyaga intilish;

- kompozitsiyaning rang sxemasini atrofda ob'ektga - badiiy sohaga yaqinlashtirish istagi;

- rangning hissiy va semantik ifodasi;

- talabalarni tayyorlashning kasbiy tizimidagi barcha fanlarning fanlararo aloqadorligi;

- mavhum va rasmiy xarakterga ega bo'lgan o'quv mashqlarini qo'llash.

Hozirgi vaqtda dizaynni zamonaviy tushunishga bir qator tushunchalar kiritilmoqda. Bu san'at va ob'ekt ijodkorligi, nazariya va amaliyot, tasvirni yaratish va amalga oshirish, ijodiy g'oya, g'oya. Bu g'ayrioddiy, nostandart faoliyat, kompozitsiya san'ati, san'at asari.

Ob'ekt-fazoviy muhitning tashkilotchisi sifatida dizaynning roli kundan-kunga ortib bormoqda. Sanoat ishlab chiqarishining jadal o'sishi, ilmiy- texnikaviy taraqqiyot, kompyuter texnikasi sohasidagi yutuq ko'p jihatdan loyihalashning chegaralari va imkoniyatlarini kengaytirdi.

Zamonaviy adabiyotda biz landshaft dizayni, arxitektura dizayni, interyer dizayni, moda dizayni, fito-dizayn, reklama dizayni, grafik dizayn, kompyuter dizayni va boshqalarni uchratishimiz mumkin. Bu turlarning barchasi umumiy kompozitsion asoslarga ega, ammo o'ziga xos yo'nalishda farqlanadi. Ularning har birida tarixiy, milliy, geografik, iqlimiy, ekologik kabi omillar alohida iz qoldiradi.

Bugungi kunda jahon dizayni sanoat ishlab chiqarishining barcha sohalarini qamrab oldi. Dizaynerlar tomonidan yaratilgan narsalar rassom ishtirokida amalga oshirilganligi sababli boshqacha bo'ldi. Zamonaviy dizayn - bu ma'lum bir mahsulotda amaliylik, funktsionallik, ilmiy- texnika taraqqiyoti ta'siri va yuqoridagi omillarning mukammal kombinatsiyasi bo'lib, ular ozmi-ko'pmi o'zini namoyon qilishi mumkin. Dizayn insoniyat

madaniyati rivojlanishining tabiiy mahsuli bo'lib, u moddiy va badiiy madaniyatlarning o'zaro ta'sirida shakllanadi. Shu bilan birga, dizayn hunarmandchilik va xalq amaliy san'ati sohasida paydo bo'ladi.

Hozirgi vaqtda ma'lum bir xalqning an'anaviy madaniyati, uning etnik-madaniy o'ziga xosligining aksi sifatida ob'ektiv dunyoga qiziqish kuchaymoqda. Moddiy madaniyatning tarixiy an'analari qanchalik kuchli bo'lsa, ular shunchalik qiziqish uyg'otadi. Yaratilgan narsalarga kiritilgan ma'lum bir madaniyat elementlari bu narsalar mavjud bo'lgan ob'ektiv dunyo mazmunini kengaytiradi, deb ishoniladi. Zamonaviy inson hayoti sanoat ishlab chiqarishiga tobora ko'proq duchor bo'lgan davrda ma'naviyatga murojaat qilish bu vaziyatdan chiqishning yagona yo'li emas. Bu erda mutaxassisning inson manfaati uchun xizmat qiladigan insonparvarlik funktsiyasi namoyon bo'ladi, bu uning atrofida moddiy dunyo bilan uyg'unlikda dam olish, ruhiy muvozanat va tinchlik topish imkoniyatini beradi.

Qozoq dizayni qozoq xalqining hunarmandchiligi va xalq amaliy san'ati sohasida vujudga keladi, uning tarixi, milliy xususiyatlari va moddiy madaniyat an'analari bilan uzviy bog'liqdir, shuning uchun - Qozog'istondagi dekorativ-amaliy san'at ko'plab mualliflarning dissertatsiya tadqiqoti mavzusiga aylangan.

San'atda san'at va hunarmandchilikning barcha turlari ustunlik qildi, ular o'z-o'zidan emas, balki qozoqlarning ob'ektiv sharoitlari va turmush tarziga javob sifatida paydo bo'lgan. Qozoqlarning hunarmandchiligi va dekorativ amaliy san'ati buyumlari va buyumlari zamon talablariga va xalqning o'rnatilgan turmush tarziga javob beradi, o'zining funktsionalligi va maqsadga muvofiqligi, uyg'unligi, estetik go'zalligi, o'zgartirish qobiliyati va harakatlanish qulayligi bilan ajralib turadi.

Bularning barchasi ko'chmanchi turmush tarzi sharoitlaridan kelib chiqqan holda, Qozog'iston Respublikasida zamonaviy dizaynni rivojlantirish uchun asos bo'ldi.

Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, dizayn kompozitsiyasining yo'nalishi kompozitsiyaning asosiy naqshlari bilan ifodalanadi. Shunday qilib, dizaynning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratiladigan kompozitsion ish: badiiy obrazning yaxlitligi, ichki tartibi va uyg'unligida

namoyon bo'ladigan semantik tashkilot; muayyan funksional mazmunga ega asarlar yaratishning ijodiy jarayonidir. "Kompozitsiya asoslari" fanining o'zi esa shakllar tuzilishining ichki qonuniyatlarini, kompozitsiyani tashkil etishning o'ziga xos texnika va vositalarini o'rganuvchi ilmiy-amaliy fandir; bu ma'lum bir san'at turi bo'yicha kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun propedevtik kurs bo'lib, u asosiy to'ldiradigan potentsial tanlov kursidir.

1.3. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.

Mamlakatimizda yoshlarni ma'naviy-axloqiy, jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish borasida olib borilgan islohotlar natijasida talabalar o'rtasida halqimiz ma'naviyati, milliy qadriyatlarini targ'iboti uchun zarur shart-sharoitlar yaratilib, g'oyaviy-estetik tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari, texnologiyalaridan samarali foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti o'zining "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" asarida "Biz boshimizdan kechirayotgan hozirgi globallashuv davri uta shiddat bilan uzgarayotgani va turli taxdidlar ko'pligi bilan oldimizga hal etishni kechiktirib bo'lmaydigan g'oyat murakkab vazifalarni qo'yimoqda", degan dolzarb muammoni kun tartibiga qo'ydi [1].

Bu haqda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish" kabi ustuvor vazifalar belgilanib berilgan. Shunga muvofiq interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Bugungi kunda pedagog kadrlarning kreativ kompetentligini rivojlantirish orqali ijodiy ta'lim jarayonini loyhalashtirishning zamonaviy metodik ta'minotini yaratish, talabalarda kasbiy faoliyat sohalariga

yo'naltirilgan kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish asosiy vazifalardan biridir.

Kreativlik ta'lim jarayonini tashkillashtirishni o'zida mujassamlashtirib, kreativ ta'lim jarayonini qurish, ta'lim texnologiyalaridan ijodiy salohiyatni rivojlantirish, turli uslublar, bilim va ko'nikmalar muvozanatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Buyuk allomalarimiz yangi g'oyalar, yangicha yondashuvlarni ta'limga joriy qilish bo'yicha tinmay kurash olib borganlarini ko'rish mumkin. Sharqning buyuk allomalari Muhammad Ibn Muso al-Xorazmiy, Axmad al Farg'oniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muxammad Boburlar o'z davrining yangi ilg'or pedagogik g'oyalar, fikrlar namoyandalaridir. Mustaqil ta'lim-o'sha davrdagi eng samarali usullar hisoblangan.

Yuqorida nomlari zikr etilgan allomalar, dunyodagi eng mashhur daholar hisoblanib, asosan, mustaqil, mutolaa qilish natijasida olamshumul yangilik, kashfiyotlarni ixtiro qilishga muyassar bo'lganlar. Ularning asarlarida mustaqil ta'lim, o'zlikni anglash, o'z-o'zini rivojlantirish, tarbiyalash, o'qish, o'rganish, mehnat qilish, tinimsiz izlanuvchanlik, kuzatuvchanlik, bunyodkorlik, tashabbuskorlik asosida yuksak ma'naviyatli barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi ilgari surilgan.

Mamlakatimizda inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlarini ro'yobga chiqarish sharoitlarini yaratish, ta'lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish borasidagi izchil islohotlar natijasida interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish keng tatbiq etish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Pedagog olimlardan O.Jamoliddinova, O.Musurmonova, M.Urazova, N.Egamberdieva, E.Yuzlikaeva, Sh.Sharipov, A.Umronxo'jayev, A.Valiyev, E.I. Ruziev, A.O. Ashirboev, Sh.Shodmonovalarning ilmiy izlanishlarida ta'lim oluvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning bo'lajak mutaxassislarni kasbiy-innovatsion tayyorgarligini shakllantirishdagi o'ziga xos jihatlari, kreativlik sifatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi, shuningdek, ta'lim oluvchilarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish yo'llari va shakllari,

mavjud pedagogik shart-sharoitlari, didaktik ta'minoti, shuningdek pedagogik kreativlik mazmuni yoritib berilgan.

Innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida ta'lim oluvchilarda o'z-o'zini ijodiy faollashtirish, kreativ ishlanmalar (mahsulotlar)ni yaratishga xizmat qiluvchi shaxsga yo'naltirilgan erkin ta'lim muhitini tashkil etish A.Abduqodirov, N.Azizxodjaeva, U.Begimqulov, J.Yo'ldoshev, Yu.Kruglova, I.Ridanova, V.Slastenin, N.Sayidahmedov, O'.Tolipov, G.Chijakova, B.Xodjaev, Ya.G'afforov, M.Tilakova, S.Toshtemirovalarning ilmiy tadqiqotlarida asoslangan.

Kreativlik termini angliya – amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi.

Amerikalik olim J.Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi:

- fikrining ravonligi;
- fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olishi;
- o'ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- xayol qila olish, fantastlik (fantaziya) [3].

Talabalarning innovatsion faoliyati tuzilmasidagi eng muhim komponent bu refleksiya. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. "Kreativlik" tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin: Kreativlik (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati.

A.X. Maslou kreativlikni 2 turga bo'ladi: iste'dodning kreativligi va shaxsning o'z - o'zini aktallashtirish kreativligi. Shaxsning o'z - o'zini aktallashtirish kreativligi shaxs bilan uzviy bog'langanligi sababli biz unga kundalik hayotda va kasbiy faoliyatning ko'p sohalarida duch kelishimiz mumkin.

A.X. Maslou kreativlikda o'z - o'zini aktallashtirishning ikki darajasini keltirib o'tgan: birinchisi - « ixtiyorsiz kreativlik, bunda shaxs birdan aqliga kelish, ruhlanish, qiyin kechinmalarga ega bo'ladi», «ikkinchisi - ixtiyoriy, og'ir mehnat bilan bog'liq, uzluksiz ta'lim, kamolotga intiluvchanlik» .

A.X. Maslou kreativlikni inson tabiatining fundamental xarakteristikasi sifatida ko'radi, ya'ni barcha insonlardagi tug'ma qobiliyat, lekin hayoti davomida ma'lum ijtimoiy to'siqlar natijasida yo'qolib ketadi deb hisoblaydi. Interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muammolari quyidagilardan iborat [4].

T.A. Barisheva va Yu.A. Jigalovlar pedagogikada kreativlikni tizimli (ko'p bosqichli, ko'p o'lchamli) psixik (ruhiy) ta'lim sifatida talqin etib, unga faqatgina intellektual potentsialni emas, balki motivatsiya, emotsiya, estetik rivojlanish darajasi mavjudligi, kommunikativ parametrlari, kompetentligi va xokazolarni ham kiritadi [5].

Shuningdek kreativlikni mezonlari Dj.P. Gilforda, E.P. Torrans tomonidan belgilangan:

- ravonlik: ma'lum bir vaqt oralig'ida ko'plab fikrlarni ishlab chiqarish qobiliyati;

- o'ziga xosligi: aniq, taniqli, umum e'tirof etilgan, oddiy yoki qat'iy belgilanganidan farq qiluvchi g'ayrioddiy, nostandart g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati;

- sezuvchanlik: g'ayrioddiy detallarga sezgirlik, qarama-qarshilik va turli xil noaniqliklar, tezda bir fikrdan ikkinchisiga o'tishga tayyorlik;

- mo'tadillik: g'ayritabiiy kontekstda ishlashga tayyor bo'lish, ramziy, birlashtiruvchi fikrlashga moyillik, oddiy va murakkab sharoitda ko'rish qobiliyati;

- rivojlanish: paydo bo'lgan g'oyalarni batafsil ishlab chiqish, ularni sath va quyi tizimlarga aylantirish qobiliyati;

- to'xtashga qarshilik: bir xillikka qarshilik ko'rsatish, ya'ni muammoni yechish jarayonida kelib tushayotgan turli informatsiyalar andozalariga qarshilik ko'rsatish.

- noaniqlik: stimuldin mustaqil mantiqiy reaksiyagacha bo'lgan qobiliyat; "nomlash"ning mavhumligi: shaxsning muammo mohiyatini

tushunish qobiliyati, aslida ahamiyatga ega bo'lgan nomni tushunish va aksini aks ettirish qobiliyati ("nomlash" jarayoni mufassal shaklni muammoning mohiyatini ko'rish qobiliyatini og'zaki shaklga aylantirish qobiliyatini aks ettiradi);

- ko'p vazifalilik: Bir vaqtning o'zida bir nechta loyihalarda ishlash qobiliyati;

- samaradorligi: mahsulotning yaroqliligi, ularning foydasi, mahsulotning maqsadli auditoriyasi tomonidan yangi, noyob, original bo'lishi haqidagi idrok;

- mamnuniyat: kreativlikning natijasi.

O'rganilayotgan muammoga V.A.Slastyonin, L.S.Podimova, N.M.Gnatko qarashlari bilan birgalikda, kreativlik mexanizmini ikki turga bo'lishni taklif qiladilar:

1. Potentsial.

2. Dolzarb.

Potentsial kreativlik - muallifning fikricha, kreativlik faoliyatidir, individuumni

potentsial joylashuvi ma lum tashqi sharoitlarda dolzarb kreativlikni egallashning asos tayyorgarligini tashkil etadi; potentsial kreativlik - ijodning sub'ektiv zarur sharoitidir.

V.A.Slastenin, L.S.Podimova potentsial kreativlikning dolzarb kreativlikka izchil taqlid qilish mexanizmi orqali o'tishi muammosiga o'ziga xos yondashganlar.

Shunday qilib, kreativlik taqlid qilish, nusxa ko'chirishdan ijodiy nusxa ko'chirish, taqlidiy ijod va haqiqiy ijodkorlikka tomon rivojlanib boradi. Tabiiyki, barcha o'qituvchilar ham kreativ rivojlanishning barcha bosqichlari bilan tavsiflanmaydilar:

- ba'zilar tayyor metodik tavsiyalardan nusxa olib, faqat birinchi darajaga erishadilar;

- ikkinchilari to'liq kontsepsiya va tizimlarga ega bo'lmasdan turib, ba'zi metodik usullarga o'zgartirishlar kiritadilar;

- uchinchilari malum g'oya asosida to'liq mazmun, metod va shakllarni ishlab chiqadilar;

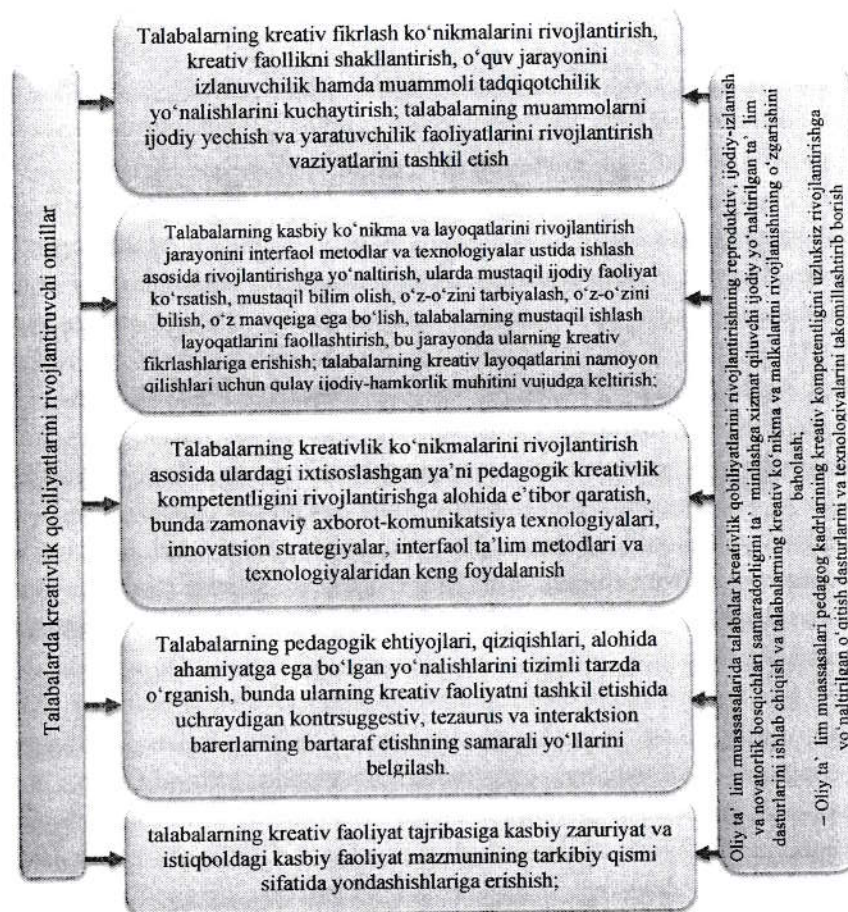
- to'rtinchilar esa ta'lim va tarbiyada o'zlarining kontsepsiya va metodikalarini tavsiya etadilar.

Yuqoridagilarga munosabat bildirib aytish mumkinki, dastlabki uchta taqlid bosqichida bo'lib, to'rtinchisi ularga qarama-qarshi tarzda ijod bosqichida.

Psixologik va pedagogik manbalarda ijod mualliflar tomonidan talabaning fazilatlarini nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi: talabaning o'ziga xos xususiyati sifatida, uning ma'naviy yoki moddiy ehtiyojlariga asoslanib, talabaning o'ziga xos xususiyati sifatida, uning shaxsiy maqsadlari va vazifalari tufayli uning dinamik rivojlanishi, motivatsiyasi va istagi va hokazolardir.

O'quv jarayonida kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Hozirgi vaqtda o'quv jarayonida kuchli va chuqur bilimga ega, mavjud muammolarni mustaqil, noan'anaviy, ijodiy hal qila oladigan odamlarga bo'lgan ehtiyoji ortib bormoqda. Kreativ yondashuv ijodiy shaxsni shakllantirishga, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiradi va rivojlantiruvchi omillari mavjud (1.6-rasm).

Intellectual faollik darajasini belgilangan kreativlik bosqichlari bilan taqqoslash, ikkala yo'nalish orasida malum mutanosiblikni, innovatsion-pedagogik faoliyatning bir necha bosqichda takomillashib borish darajasidagi tushunchalarni aniqlashga imkon berdi. Pedagog faolligining borgan sari yuqoriroq darajadagi faoliyatga ko'tarilib borishi kelajakda innovatsion ta'lim strategiyasini tashkil qilishni belgilaydi.



1.6-rasm. Talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillar.

Yuqorida bildirilgan fikrlarni umumlashtiradigan bo'lsak, kreativlik pedagogik nuqtayi nazardan quyidagi komponentlarni tashkil etadi:

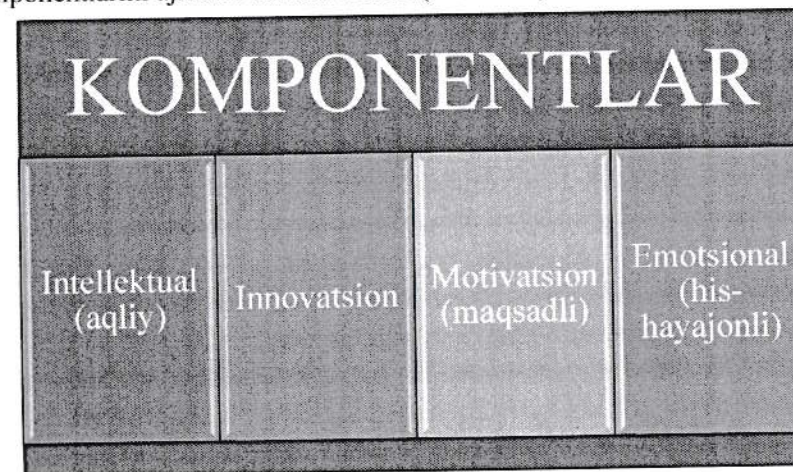
- Shaxsning o'ziga xos xususiyatidir;
- Ijodiy imkoniyat;
- Shaxsning intellektual va individual;
- Ijodiy fikrlash;
- Ijodiy tafakkur;
- Yechim topish;

- Bilimlilik;
- Tashkilotchilik;
- Bilim, faoliyat, istak;
- Pedagogik mahorat;
- Shaxsiy sifatning integratsiyasi;
- Muammollarni mustaqil yechish.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali quyidagi o'zaro bir-biriga bog'langan kreativlik tarkibiy komponentlarini ajratish o'rganishni taqazo etdi:

1. Intellektual (aqliy);
2. Innovatsion (yangilikka intilish);
3. Motivatsion (maqsadli);
4. Emotsional (his hayajonli) .

Talabaning ijodkorligi, bu uning qat'iy, chegaralangan yoki sust chegaralangan sharoitlarda har xil original g'oyalarni izlab topish layoqatidir. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish o'zaro bir-biriga bog'liq va talabalarning kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirishning tarkibiy komponentlarini ajratish imkonini beradi (2.3-shakl).



1.7 - rasm. Kreativlikni tarkibiy komponentlari.

Intellektual (aqliy) komponent - bu inson va hayvonlarni yangi muhitga moslashishi hisoblanadi. V.Shterni, J.Piaje, D.Veksler va boshqa

avtorlar ham intellektni insonlarni yangi hayotiy sharoitlarga moslashash-tiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Ular o'z tadqiqotlarida amerikalik minglab maktab talabalarini logityud metodi orqali tadqiq etishgan. Tadqiqot jarayonida, dastlab ularni IQ (intellekt koefitsenti) aniqlab olindi. Yillar davomida intellekt koefitsenti yuqori bo'lgan sinaluvchilar hayotda, faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarni ko'rsatishgan. IQ koefitsenti pastroq bo'lgan sinaluvchilar ulardan farqli o'laroq 30 marta kam yutuqlarga erishishgan.

Innovatsiion komponent - bu kreativlikning mevalarini kengroq kontekstga qanchalik kiritish mumkinligiga ham uzviy bog'liq. Kompaniya nuqtai-nazaridan, bu kengroq kontekst mahsulot taklif qilinadigan bozorbop bo'lishi mumkin yoki u tashkilot uchun ichki mahsulot bo'lishi mumkin. Foydalilik mezon sifatida innovatsiyalarda birinchi o'rinda turadi. Innovatsiya boshqalar tomonidan foydali deb tan olinishi kerak. Yangi mahsulot yoki xizmatga kelsak, buni yangi mahsulot yoki jarayonga bo'lgan talabda ko'rish mumkin.

Motivatsion (maqsadli) komponent – shaxsning ijodiy yondashuvi, loyihani ishlab chiqish va amalga oshirish zarurati kompetensiyasi egasi (muvaffaqiyatli faoliyatga e'tibor); faoliyat jarayonida tashabbuskorlik va ijodini namoyish etish, ijod faoliyati jarayoni va natijalariga qiziqishni aniqlash

Emotsional (his-hayajonli) komponent - Shaxs tuyg'ularimizni o'ziga xos aks ettirish jarayoni bo'lib, bunda narsa va hodisalarni aks ettirish jarayonida bizda tug'iladigan ichki kechinmalar va munosabatlar aks ettiriladi. Shaxsning voqelikka o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lgan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalaridir.

L. S. Vygotskiy o'z tadqiqotlarida yozganidek, uning kuzatuviga ko'ra, odamlar tashqi dunyoda moddiy yoki insonning o'zida ma'naviy narsa tomonidan yaratilgan bo'lishidan qat'iy nazar, yangi narsalarni yaratadigan ijodiy faoliyatni chaqirishadi. Uning fikricha, yangi tasvirlar va harakatlarni yaratishga olib keladigan va xotirada mavjud bo'lgan tajribani takrorlamaydigan har qanday faoliyat kreativ yoki birlashtiruvchi xatti-harakatlar turiga kiradi.

Tarixda kreativlik talabalarning fe'l-atvori va shaxsiy fazilatlariga bog'liq deb hisoblaydigan mualliflar mavjud. Masalan, E.P. Torrens 4 ta shaxsiy xususiyatni aniqladi, ular ko'pincha yaxshi ijodiy qobiliyatlarga ega odamlarda ustunlik qiladi:

1. O'ziga xoslik, g'oyalarni nostandart taqdim etish, intellektual yangilikka intilish.

2. Semantik moslashuvchanlik-ob'ektni nostandart nuqtai nazardan idrok etish, uni ishlatishning yangi usullarini ishlab chiqish, funktsional foydalanish doirasini kengaytirish qobiliyati.

3. Majoziy moslashuvchan moslashuvchanlik-ob'ekt yoki ob'ektni idrok etishga moslashish qobiliyati, uning kuzatuvdan noma'lum tomonlarini ochib beradi.

Kreativlikni rivojlantirish ko'p hollarda ma'lum bir tuzilishga ega bo'lib, u bir qator bosqichlarni o'z ichiga oladi:

-shaxsning xulq-atvorining ijodiy uslubini tarbiyalash, "taqlid qilish" - ijodkorlikni taqlid qilish, "implikatsiya" - texnikani o'zlashtirish va eksperimentlarga intilish, "transformatsiya" - to'plangan ijodiy tajribani hayotning muhim sohalarida qo'llash;

- shaxsning ijodkorligini takomillashtirish, ya'ni kreativlik faoliyatni individuallashtirish yoki boshqacha qilib aytganda uyg'unlashtirish istagi.

Buning uchun talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi erkin-ijodiy muhitning yaratilishi, professor-o'qituvchilar, o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi munosabatlari va o'zaro hamkorlikdagi harakatiga asoslangan o'qitish jarayonini yo'lga qo'yishdan iborat.

Demak, kreativlik – shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik xislatlarlari bilan bog'liq ko'nikmalar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Kreativlik o'z ichiga muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intiutsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyani qamrab oladi.

Shuningdek, shaxsning kreativligi pedagogik kompetentlikka ham bog'liq. Bu haqda tadqiqotchi olim L.M.Mitina pedagogik kompetentlikni quyidagicha tasvirlaydi:

- faoliyatli (bilim, malaka, kasbiy mahorat hamda pedagogik faoliyatni mas'uliyatli va mustaqil amalga oshirishning individual usullari);

- kommunikativ (pedagogik muloqotni amalga oshirishning ijodiy yo'llari);

- shaxsiy (o'z ustida ishlash, o'zini-o'zi rivojlantirish ko'nikmasi).

Mamlakatimizda pedagogga xos kasbiy kompetentlik, uning o'ziga xos jihatlari borasida B.Nazarova tomonidan olib borilgan tadqiqotlar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, pedagogga xos kasbiy kompetentlik negizida quyidagi tarkibiy asoslar turadi:

- maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish);

- ijtimoiy kompetentlik (kasbiy kompetentlikni hamkorlikda tashkil etish, ijtimoiy mas'ullik);

- autokompetentlik (o'zini ijtimoiy-kasbiy rivojlantira olish);

- ekstremal kasbiy kompetentlik, ya'ni kutilmagan vaziyatlarda to'g'ri yo'l tuta olish.

Bir tomondan kasbiy kompetentlik bu – kasbiy tayyorgarlik, kasbiy faoliyat sifatining ajralmas mezonidir, ikkinchi tomondan, yuqori malakali ishchi funktsiyalari, ish madaniyati va shaxslararo aloqa bilan tavsiflangan shaxsning mulki kasbiy muammolarni tashabbuskorlik ko'nikmasi va ijodiy ravishda xal etish muhim hisoblanadi.

Shaxsning kreativligi uning shaxsi, ish tajribasi, fuqarolik maqomi, mutaxassis sifatidagi mavqei, u tomonidan pedagogik texnikaning yetarli darajada egallanganligi, kasbiy faoliyatning individualligidan dalolat beradi [8]. Talabalarni hozirgi zamon talablari darajasida tayyorlash sifatiga ta'sir etuvchi omillardan biri kasbiy kompetentlik va kreativligidir. Bunda kasbga nisbatan yaxlit kontseptual yondashuvni (qanday va nimani o'qitishni aniq tasavvur qilish), mehnatni qadrlay olish (o'qitish motivatsiyasi), ta'lim jarayonini optimallashtirish, o'zini-o'zi boshqarish, o'zini-o'zi rivojlantirish, o'z ustida ishlash kabi xususiyatlarni tarbiyalashni taqozo etadi.

Talabalarda kreativlikni rivojlantirish ta'lim mazmunini o'zlashtirishda talabalarning bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasi, ta'lim manbai, didaktik

vazifalariga qarab, munosib ravishda o'qitish jarayonini tashkil etishni talab qiladi.

Bunda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish lozimligi nazarda tutiladi:

- talabalarda kreativ faoliyatni egallash mayllarini qaror toptirish, bilish ehtiyojlarini shakllantirish va ta'lim jarayonida mustaqillikni namoyon qilish muhitini ta'minlash;

- talabalarda ijodiy fikrlash uchun qulay imkoniyat yaratish, talabalar tomonidan bayon qilingan turli-tuman fikrlar va g'oyalarni bag'rikenglik bilan qabul qilish hamda ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash, har bir talabada uning ijodiy fikrlashga qodirligi haqidagi ishonchni qaror toptirish, ularning ijodiy faolliklarini muntazam rag'batlantirish;

- o'quv jarayonini talaba shaxsining xususiyatlari, ehtiyojlari va intellektual salohiyatidan kelib chiqqan holda individuallashtirish;

- talabalarda individual, kichik guruhlar va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, ularning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ularni muammolarni hal qilishda tayyor, standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qabul qilishga undash;

- kreativ faoliyatni rivojlantirishning asosi bo'lgan kognitiv bilimlarni amalda qayta ishlab chiqish va takomillashtirish imkonini beradigan interfaol mashg'ulot shakllari va metodlarini tanlash va tatbiq etish.

Samarali pedagogik sharoitlarni tashkil etish kompozitsion fikrlashni rivojlantirish bosqichlari ketma-ketligiga rioya qilgan holda kreativ yondashuv pedagogik jarayonning o'zi, badiiy va ijodiy rivojlanish muhitini yaratish va ijodiy faoliyatni tashkil etishning yaxlit uslubiy tizimiga asoslanadi (1.7-shakl).

Pedagogik shart-sharoitlar deganda biz tizimning shaxsiy va protsessual jihatlariga ta'sir ko'rsatadigan va uning samarali ishlashi hamda rivojlanishini ta'minlaydigan o'quv va moddiy-texnik muhit imkoniyatlarining umumiylikni aks ettiruvchi tizimni tushunamiz. Shuningdek, A.Ya. Naynani, pedagogik shart-sharoitlarni pedagogikada qo'yilgan muammolarni hal qilishga qaratilgan o'ziga xos mazmun, shakllar, usullar va moddiy-texnik muhit to'plami deb tushunadi [156]. Shulardan kelib

chiqib aytish mumkinki, tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlar o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

1) kreativ yondashuv ijodiy faoliyatning maqsad va vazifalaridan iborat kompozitsion fikrlashni rivojlantirishning yaxlit uslubiy tizimini joriy etish;

- o'quv jarayonida tizimli ravishda qo'llaniladigan va bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni o'zlashtirish qonuniyatlarini ochib beradigan pedagogik jarayonning printsiplari, usullari, vositalari va shakllari. Biz ishlab chiqqan kompozitsion fikrlashni rivojlantirishning yaxlit uslubiy tizimi kompozitsion fikrlashni rivojlantirish uchun qulay psixologik sharoitlarni yaratishda tajriba davomida sinovdan o'tgan uning samaradorligi uchun maqbul sharoitlarni o'z ichiga oladi;

- qo'shimcha ta'lim tizimi o'quvchilari faoliyatini rag'batlantirishning turli chora-tadbirlarini amalga oshirish; badiiy obraz va asarning ekspressivligini ochishda ifodalangan ijodiy faoliyat natijalarini tahlil qilish.

2) talabalarining ijodiy faolligini uyg'otadigan, ularning badiiy va ijodiy ehtiyojlarini shakllantiradigan va badiiy va ijodiy qobiliyatlarning o'sishini ta'minlaydigan rivojlanayotgan badiiy va ijodiy muhit va ijodiy faoliyatni tashkil etish. Bizning tadqiqotimizda rivojlanayotgan muhit o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning psixologik va pedagogik sharoitlariga tayanib, ta'lim sohasidagi ijodkorlik asoslarini rag'batlantiradigan fan-fazoviy, hissiy, ma'naviy-axloqiy jihatlar asosida qurilgan, masalan:

a) kompozitsiya ustida ishlash jarayonida ijodiy, do'stona muhit yaratish;

b) muammoli ta'lim funktsiyalariga javob beradigan va ularning kompozitsion tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan qo'shimcha ta'lim tizimi talabalarining kompozitsiyasini o'qitishda kognitiv va ijodiy vazifalarni joriy etish, bu yerda o'quv va ijodiy vazifalar mavzuni muammoli shakllantirish asosida quriladi, bu yosh rassomlarni yangi bilimlarni izlashga undaydi, bu tabiiy ravishda ularning kompozitsion tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi;

v) talabalarda kompozitsion fikrlashni rivojlantirish uchun qo'shimcha ta'lim tizimini shakllantirish, shuningdek talabalar va rassom-o'qituvchi o'quv va ijodiy faoliyat jarayonida birgalikdagi kognitiv harakatlarga motivatsion tayyorgarlikni shakllantirishlari kerak.

1.8-shakl. Ijodiy faoliyatni tashkil etishda talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.

M.G Minin muhandislik grafikasi yo'nalishlari bakalavrlarining kreativ yondashuv asosida talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shartlarini "OTM larida pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita shaxsning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan shart-sharoitlar to'plami" deb hisoblaydi [147, 148].

Bunda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish lozimligi nazarda tutiladi:

- ta'lim oluvchilarda kreativ faoliyatni egallash mayllarini qaror toptirish, bilish ehtiyojlarini shakllantirish va ta'lim jarayonida mustaqillikni namoyon qilish muhitini ta'minlash;

- ta'lim oluvchilar tomonidan bayon qilingan turli-tuman fikrlar va g'oyalarni bag'rikenglik bilan qabul qilish hamda ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash, har bir ta'lim oluvchida uning ijodiy fikrlashga qodirligi haqidagi ishonchni qaror toptirish, ularning ijodiy faolliklarini muntazam rag'batlantirish; o'quv jarayonini ta'lim oluvchi shaxsning xususiyatlari, ehtiyojlari va intellektual salohiyatidan kelib chiqqan holda individuallashtirish;

- ta'lim oluvchilarda individual, kichik guruhlar va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, ularning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ularni muammolarni hal qilishda tayyor, standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qabul qilishga undash; kreativ faoliyatni rivojlantirishning asosi bo'lgan kognitiv bilimlarni amalda qayta ishlab chiqish va takomillashtirish imkonini beradigan interfaol mashg'ulot shakllari va metodlarini tanlash va tatbiq etish va hokazo.

Pedagogik kreativlik – pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyati quyidagi ikki holatni kafolatlay olishi zarur:

1) o'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va ularni o'rganishni zerikarli deb hisoblayotgan talabalar e'tiborlarini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb etish;

2) o'qituvchilarga talabalarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish qilish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

Demak, kreativlik – shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik xislatlarlari bilan bog'liq ko'nikmalar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Kreativlik o'z ichiga muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intiutsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyani qamrab oladi.

Xulosa qilib aytganda, interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalari talabalarda kreativlik qobiliyatlarining shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi hamda ularda kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol o'qitish jarayoni o'zining muayyan mazmuni, vositalari, pedagogik shart-sharoitlari, xususiyatlari va usullariga ega bo'lishi shart.

Talabalarining pedagogik ehtiyojlari, qiziqishlari, alohida ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlarini tizimli tarzda o'rganish, bunda ularning kreativ faoliyatni tashkil etishda uchraydigan psixologik to'siqlarni bartaraf etishning samarali yo'llarini belgilash lozim bo'ladi.

Talabalarining kreativ qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g'oyalar, kontseptsiyalar hamda ilg'or pedagogik tajribalar asosida o'qitish jarayonini tashkil etish kreativlikni rivojlantirishga nisbatan mazmunli-faoliyatli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Talabalarining kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish asosida ulardagi ixtisoslashgan ya'ni pedagogik kreativlik kompetentligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, bunda zamonaviy axborot - kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsion strategiyalar, interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Ta'lim muassasalari talabalarining kreativ kompetentligini uzluksiz rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitish dasturlarini va texnologiyalarini takomillashtirib borish, shuningdek ta'lim oluvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy axborot-metodik ta'minotni yaratish jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalar kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning reproduktiv, ijodiy-izlanish va novatorlik bosqichlari samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijodiy yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ta'lim oluvchilarning kreativ ko'nikma va malkalarini rivojlanishining o'zgarishini baholab borish lozim.

II BOB. KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMPOZITSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING MAZMUNI METODI VA VOSITALARI

2.1. Kreativ yondashuv asosida talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish modeli

Yangi O'zbekistonni rivojlantirishga qaratilgan xatti-xarakatlar shunga guvohlik beryaptiki, hozirgi kunda ta'lim olishga qaratilgan vaqtning katta qismi tushuntirish, yangi bilimlarni berishga sarflanadi. Ta'lim dasturlarini qayta qurish ushbu nuqtai nazardan qaraganda birinchi navbatda ta'lim olish vaqtini qayta taqsimlashga, shuningdek pedagoglar tomonidan talabalarga beriladigan ma'lumotning mazmuniga, uni o'zlashtirish va qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilmog'i bilan ahamiyatli ekanligini ilgari surmoqda.

Mazkur jarayonda ta'lim olish jarayonini boshqarish va nazorat qilishga jiddiy e'tibor talab qilinadi. Birinchi navbatda ta'lim olishni nazorat qilishni tubdan o'zgartirish kerak, chunki u faqatgina baho qo'yish bilan cheklanadi xolos. Chunki baho qo'yish usulida asosiy e'tibor ta'lim berishdan maqsad ko'zlangan natijaga erishishga emas, yuqori baho olishga qaratiladi. Buning natijadorligi mazkur jarayonda kreativ va kommunikativ yondashish bilan belgilanadi. Bu esa o'quv jarayonida motivatsiya masalasi bo'yicha jiddiy ishlash kerakligini talab qiladi.

Ta'lim sohalari borasida kreativ va kommunikativ yondashish quyidagi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerakligini taqozo etadi.

- ilmiy tadqiqot o'tkazish tajribasiga ega bo'lish;
- fan sohasi bo'yicha amaliy tajribaga ega bo'lish;
- intellektual salohiyatga ega bo'lish;
- kompozitsion faoliyat ishi bo'yicha tajribaga ega bo'lish.

O'z-o'zidan ma'lumki, bunday talablarga javob beradigan va yetarli tayyorgarlikga ega talabalarni kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish oson emas.

Bunday talabalarni tayyorlash uchun oliy ta'lim muassasalari tashkiliy jihatdan transformatsiya jarayoniga tortilishlari lozim.

Transformatsiya jarayoni oliy ta'limda innovatorlik kompetensiyasini hamda, kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishga shart- sharoit yaratib beradi. Bu jarayonning o'ziga xos xususiyati shuki, u uzluksiz xarakterga ega bo'lmog'i kerak. Oliy ta'lim muassasalarini transformatsiya qilish uchun turli xil takliflar bildirilgan.

Ularning ichida e'tiborga loyiqlaridan biri bo'lib Jeyms Duderstadt tomonidan ishlab chiqilgan yondashuv hisoblanadi. U universitetlarga quyidagi yo'nalishlarda ishlashni taklif qilgan:

-transformatsiya jarayonida saqlanib qolishi kerak bo'lgan asosiy qadriyatlar va rollarni aniqlab olish. Masalan: roller fundamental tadqiqotlar va ilmiy salohiyat, boshqaruvni taqsimlanishi.

Qadriyatlar:

-akademik erkinlik, ta'lim oluvchilarga qo'yiladigan talabning to'g'ri asoslanishi, ta'limning o'z ustida ishlashga yo'naltirilganligi, tanqidiy yondashuv. Jamiyatga quloq solish va uning o'zgarib borayotgan ehtiyojlarini tushunib yetish, olimlar jamoasini raqobat muhitiga tayyorlab borish.

Yuqorida qo'yilgan vazifalar oliy ta'lim muassasasiga loyihaga yo'naltirilgan kreativ yondashuv asosida talabalarni pedagogik faoliyatga muhim ahamiyat kasb etishini belgilaydi.

Respublikamizda talabalarni pedagogik kasbiy faoliyatga tayyorlash va ularda ijodkorlikni tarkib toptirish sohasida fundamental tadqiqotlarni amalga oshirgan olimlarimizning fikricha, kompoztsion ijodkorlik shaxsda mustaqil fikrlash sifatleri namoyon bo'lishining eng asosiy va faol shakli hisoblanib, uni quyidagi belgilariga ko'ra tasniflash mumkin: ijod turi (texnik, texnologik, tashkilotchilik, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy, pedagogik, didaktik, kasbiy, aralash); ijod darajasi (mono ijod, multi ijod, mega ijod); ijod qamrovi (ixtisoslik, mutaxassislik, bilim sohasi, tarmoqlararo, milliy, mintaqaviy, mintaqalararo, xalqaro); ijodning davomiyligi (qisqa muddatli, o'rta muddatli, uzoq muddatli); ijodning shakli (innovatsion, ilmiy-tadqiqotchilik, ta'limiy, investitsion, aralash); umumiy jihatlariga ko'ra (yangi g'oyalarni hayotga tatbiq etish; prinsipial jihatdan yangi yechimlarni ilgari surish; yangilikni amaliy qo'llash); yaratilgan ijod

mahsulining ma'nosi va murakkabligiga ko'ra ratsionalizatorlik taklifi; ixtiro; kashfiyot o'ziga xos ahamiyatga ega sanaladi.

Kompozitsion qobiliyatlarini tasniflashga doir yuqoridagi yondashuvdan ma'lum bo'ladiki, ijodkorlik hamma vaqt subyektning ijodiy faoliyatini talab etadi. Shu bilan birga mazkur tushunchaga berilgan ta'riflardan ijodkorlik hodisasini izohlash murakkab ekanligi anglanadi.

Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning ijodiy jarayonini tashkil etish, shaxsning ijodiy salohiyati, ijodiy fikrlash, ijodiy faollik, ijodiy qobiliyat va ijodiy faoliyatni tarkib toptirish bilan o'zaro aloqador ekanligini ko'rsatdi (2.1-shakl).



2.1-rasm. Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning tarkibiy qismlari.

Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning ijodiy jarayoni o'zida ikkita muhim belgini aks ettiradi. Ulardan biri – *intuitsiya (zehn, fahm-farosat)*, ikkinchisi – *intuitiv fikrlash* jarayonida qo'lga kiritirilgan natijani rasmiylashtirishdir. Faqat uning samarasi anglangan va intuitiv va mantiqiy fikrlash birligi sifatida mantiqiy fikrlash vositasida ishlab chiqilganlik bilan tavsiflanadi. Ijodiy jarayon turli darajada insonning ijtimoiy tashabbuskorligining barcha ko'rinishlari, asosan, uning kasbiy faoliyati bilan bog'liq shakllarida mutlaq o'z aksini topadi.

Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy salohiyat – bu murakkab integral tushuncha bo'lib, o'zida ijtimoiy axloq me'yorlari va axloqiylik doirasida turli sohalarda faoliyatni amalga oshirishga doir shaxsning bilim, ko'nikma, qobiliyat va shaxsiy intilishlari yig'indisini aks ettiruvchi tabiiy-genetik, ijtimoiy-shaxsiy va mantiqiy komponentlarni aks ettiradi. Bo'lajak defektologlarda ijodiy salohiyat shaxsiy qobiliyat, bilim,

ko'nikmalar tizimi sifatida shaxsiy o'zlikning ahamiyatini anglash, o'quv faoliyatiga ijodiy yondashuv, o'z-o'zini namoyon etishga intilish, hayotiy maqsadlarning anglanganligi, ijodiy faoliyatga yo'nalganlikda namoyon bo'ladi.

Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy fikrlash insonning muammoli vaziyat sharoitida obyektlar o'rtasidagi yangi aloqalarni izlab topish, mavjud tajribalarga asoslanib, yangi harakat usullaridan foydalanish, muvaffaqiyatli yechim topishi uchun zarur jarayon bo'lib, verbal-mantiqiy, ong osti va intuitiv-amaliy komponentlar birligini aks ettiradi. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning ijodiy jarayon tuzilmasida ijodiy fikrlash motivatsiyasi asosiy o'rinni egallaydi. U bilish va subyektiv ahamiyatga ega motivlarda o'z ifodasini topadi. Ijodiy fikrlashning asosiy mexanizmi intellektual faollikdir. Intellektual faollik shaxs ijodiy salohiyatining muhim tayanch komponenti sifatida aqliy faoliyatning intellektual va motivatsion omillarini aks ettiradi. Ana shu jihat bilan bog'liqlikda intellektual faollik uch darajada namoyon bo'ladi: reproduktiv, evristik va kreativ.

Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy qobiliyat – bu yangilik yaratish zarurligi va mumkinligini tushunish, muammoni ifodalay olish, g'oya farazini ilgari surish uchun kerak bo'ladigan bilimlardan foydalanish, farazni nazariy va amaliy tasdiqlash, muammoni hal qilishni izlash hamda yechimini topish, natijada yangi original mahsulotlar yaratish (ilmiy kashfiyot, ixtiro, san'at asari, tavsifnoma va boshqalar) sifatlari majmuidir.

P. Ergashev, G. Gozibekova, G. Baykunusovalar ta'kidlab o'tishganidek, shubhasiz yuksak ijodiy qobiliyatlar qandaydir yagona va xatto bir necha omilning emas balki pedagogik-psixologik shart-sharoitlarning kattagina kompleksi maxsulidir. Biroq ushbu inkor etish qiyin bo'lgan mulohazani e'tirof qilish, birinchidan, kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantiruvchi bir qator omillarni sun'iy xosil qilishning iloji yo'q, degani emas, ikkinchidan, psixik taraqqiyotning kompensatsiya qonuniga ko'ra, muayyan omilning etishmayotgan ta'siri boshka omillar bilan muayyan darajada qoplanishi mumkinligi ehtimoldan xoli emas.

Xususan, bir qator tadqiqotlarda maxsus uyushtirilgan mashg'ulotlar yordamida shaxs kompozitsion qobiliyati taraqqiyotida ijobiy dinamikaga erishish mumkinligi isbotlanmoqda. Jumladan, talabalar bilan art-terapiya va improvizatsiya usullari vositasida amaliy mashg'ulotlar o'tkazilganda kreativlikning qator ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli o'sishga erishish mumkinligini ko'rsatdi.

Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy faoliyat – bu subyekt faoliyatining o'z mehnatiga (ishdan qoniqish, uni bajarish jarayonida yangilikka intilish, muammo yechimini topishda ijodiy motivatsiya) munosabati va masalani ijodiy hal etish (avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni hamda faoliyat usullarini yangi holatga mustaqil ko'chirish, muammoli, ma'lum obyektning yangi funksiyasini ko'ra bilish) jarayonidir.

Kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy faoliyat o'zida quyidagi muhim jihatlarni aks ettiradi: tizim ichida va tizim o'rtasidagi bilim va ko'nikmalarni yangi tizimga qisqa va uzoq muddat ichida o'tkazishni mustaqil amalga oshirish; kutilmagan vaziyatda (holatda) yangi muammoni ko'ra bilish; obyekt tuzilishini ko'ra bilish; muammoni hal etishda muqobillikni hisobga olish; yangi muammolarning yechimini izlab topishni ijodiy faoliyatning avvaldan ma'lum bo'lgan usullari bilan uyg'unlashtirish; muammolarni hal etishda butunlay yangicha yondashuvni qaror toptirish.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarga asoslanib, bugungi kundagi mehnat bozori va zamonaviy ta'lim tizimining talablarini hisobga olgan holda, o'rganish sharoitida tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlarni biz pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun shartlar to'plami va maqsadga muvofiq tarkibni nazarda tutamiz. Buning uchun muhandislik yo'nalishi ta'limi bakalavrlari loyihalashtirish kompetensiyalarini samarali rivojlanishini ta'minlaydigan pedagogik vositalar, shakllar va usullarni tanlash asosiy shartlardan biridir.

Tashkiliy-pedagogik sharoitlarni asoslash va rivojlantirish uchun biz muhandisning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaymiz. Buning uchun talabalarning yoshga oid xususiyatlari, ularning psixologik va aqliy xususiyatlarni aniqlash kerak.

Hozirgi vaqtda OTMLarida ijodiy faol shaxsni rivojlantirish birinchi o'ringa turadigan, qarorlar qabul qila oladigan, mas'uliyatli va tez o'zgaruvchan sharoitda ishlay oladigan raqobatbardosh va ijodkor mutaxassislarni tarbiyalash vazifasi qo'yilgan.

Tadqiqotchi G. Ibragimova interfaol o'qitish jarayonida ta'lim oluvchilarda kreativlikning rivojlantirish bosqichlarini quyidagicha ifodalab o'tgan:

1. Reproktiv-tavakkalchilik bosqichi. Bu bosqich ta'lim oluvchilarda kreativ faoliyat, kreativ faollik va ijodkorlikka bo'lgan moyillikni qaror toptirish, ta'limdagi innovatsion texnologiyalarning mohiyatini anglash va yangi g'oyalarning tug'ilishi, shakllanishi bilan tavsiflanadi.

2. Ijodiy-izlanish tadqiqotchilik bosqichi. Ta'lim oluvchilardagi tadqiqotchilik, ijodiy faollik, nostandart tafakkur, bilish mustaqilligi, improvizatsiya, yangilik yaratish ko'nikmalarining shakllanishi bilan belgilanadi.

3. Kreativlik, novatorlik bosqichi. Yaratilgan yangilikni amalda qo'llash, baholash, tahlil qilish, ommalashtirish va uni keng tatbiq etish hamda istiqbolga yo'naltirilgan strategik rejalarni tuzish bilan bog'liq jarayonlarni o'z ichiga oladi [5. 77].

Bir qancha interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari vositasida ta'lim oluvchilarda kreativlik qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim sharti ta'lim jarayonida erkin-ijodiy muhitning yaratilishi, professor-o'qituvchilar, o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning birgalikdagi munosabatlari va o'zaro hamkorlikdagi harakatiga asoslangan o'qitish jarayonini yo'lga qo'yishdan iborat.

Ta'lim oluvchilarda kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda quyidagi ish shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega:

- ma'lumotlarni tahlil etish, tezkor qarorlar qabul qilish, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi treninglarni tashkil etish;
- tasavvurlarni va obrazli qarashlarni shakllantirishga yo'naltirilgan ijodiy mashqlar, topshiriqlarni bajarish;
- keyslar bilan ishlash;
- guruhli ish shakllari va debatlarini tashkil etish;
- o'quv loyihalarini tayyorlash;
- portfoliolarni shakllantirish;

- kastinglar uyushtirish;
- to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yish va hokazo.

Talabalarning kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirishda kreativ layoqat quyidagi o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lgan qismlardan iborat bo'ladi:

1. Kreativ maqsad.
2. Ijodiy intilish.
3. Kreativ (ustanovka) qurish.
4. Kreativ yo'nalish.
5. Kreativ ifodali akt.
6. Kreativ o'z-o'zini boshqarish.
7. Kreativ faollik.
8. Kreativ intilishlar darajasi.

Talabaning mustaqil ijod qilish uning ijodiy faoliyatida paydo bo'ladi va rivojlanadi.

Kreativlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish natijalari bo'lajak o'qituvchining pedagogik amaliyot davridagi kreativligini rivojlantirishning tarkibiy-funksional modeli tamoyillarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Bu tamoyillar quyidagilardan iborat:

1. Muammoli tamoyili. Muammoli tamoyilidan foydalanish pedagogik faoliyat uchun yangilik emas. Kreativlikning mohiyati muammoli xarakterga ega bo'lib, u muammoning nostandart yechimini topishdan iborat. Pedagogik amaliyotda bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini muammolilik tamoyiliga muvofiq rivojlantirish ijodiy muammoli vazifalarda namoyon bo'ladi, masalan, "Gipotezani ilgari suring va uni sinab ko'rish rejasini tuzing ...", "Dastlabki natijani baholash ...", "O'quv materialini boshqacha taqdim eting ..." va hokazo. [2]

2. Ijodiy yo'nalish tamoyili. Bu tamoyil nafaqat reproduktiv, balki ijodiy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Kreativlikni rivojlantirish faqat maqsadli xarakterga ega bo'lmashligi kerak, ya'ni erishilayotgan natija amaliyot so'ngida natijaga erishish degan fikrdan yiroq bo'lishi lozim. Bu holatda talaba topshiriqlarni tez va hech qanday hissiyotlarsiz bajarishlari kerak.

Chunki bu holat mashg'ulot sifatiga, diagnostika natijalariga, umuman, barcha tajriba-sinov ishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar kreativlikning

rivojlanishi bosqichli xususiyatga ega bo'lib, har bir vazifa yoki faoliyat turi sinovning keyingi bosqichi sifatida qaralmasdan, balki o'z-o'zini sinab ko'rish, o'zini o'zi anglash va qiziqarli faoliyat uchun imkoniyat sifatida yo'naltirilgan bo'lsa, u holda bajarilayotgan ish yuqori sifatli va o'rganilayotgan konsepsiya ko'rsatkichlari o'sish darajasida bo'ladi.

3. Mustaqillik va faollik tamoyili – bu talabalar ijodkorlik faoliyatida o'ta muhim hisoblanadi. Mustaqillikning muhim tashkil etuvchisi fikrlashning yuqori darajada bo'lishini ta'minlash ijodkorlik masalalarini asta-sekin murakkablashtirib borishni taqozo etadi. Talabaning mustaqilligi va faolligi o'zaro uzviy bog'liq tushunchadir. Bu bog'lanishda-faollik talabaning ijodkorlik ish bilan shug'ullanishga bo'lgan qizg'in ishtiyoqini ifodalasa, mustaqillik, faollikning yuqori pog'onasi sifatida namoyon bo'ladi. Bundan, faollik, mustaqil fikrlashning birinchi bosqichi degan xulosaga kelinadi. Demak mustaqillik va faollik tamoyillari talabalar ijodkorlik faoliyatida ularning faolligi hamda mustaqilligini oshirishni nazarda tutadi.

4. Butunlilik va izchillik tamoyili. Bu tamoyil ijodkorlikni rivojlantirish dasturi tuzilmasi yaxlitlik, izchillik, to'liqlilikni talab qiladi. Faqat shu holatda qo'yilgan maqsadga erishish uchun vosita va usullarni tanlashning maqsadga muvofiqligi haqida gapirish mumkin. Kreativlikni bo'lajak o'qituvchining yaxlit qiyofasiga hamroh bo'ladigan sifatlar tizimining tarkibiy qismi sifatida qarash lozim.

5. Individuallashtirish tamoyili. Ushbu tamoyilning asosiy jihati har bir talabaning individual tarbiyaviy ish uslubini, uning shaxsiy rivojlanishining o'ziga xos trayektoriyasini va ruhiy jarayonlarning ishlash xususiyatlarini hisobga olishdan iborat. Shunda dasturning har bir ishtirokchisining individual natijasi, shaxsiy xususiyatlar sifatida kreativlikning shakllanish darajasiga mos keladigan ijodiy yutug'i bo'ladi [8].

Talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodkorlik uni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Ijodkorlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, ijodkorlik zehni o'tkirlilikni belgilab beradi, "talabalar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi". Xorijiy mamlakatlarda barcha sohalarining mutaxassislari kabi o'qituvchilar ham o'zlarida kreativlik sifatleri

mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi. Buning uchun ular E.P. Torrens tomonidan 1987-yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o'tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o'ziga xos (orginal)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo'yicha baholash imkoniyatini yaratadi.

O'qituvchi yoki talaba tomonidan tavsiya etilgan savollarga beriladigan javoblar aynan mana shu to'rtta mezonni qanoatlantirishi lozim. E.P. Torrens fikricha, ijodkorlik "kreativlik" tushunchasi negizida quyidagilar yoritiladi:

- muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish;
- farazni tekshirish va o'zgartirish;
- qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash;
- muammo yechimini topishda bilim va seminar harakatlarning o'zaro qaramaqarshiligiga nisbatan ta'sirchanlik.

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish o'qituvchilar uchun ham, talabalar uchun ham samarali foyda keltirishi mumkin. Tadqiqotimiz natijalari siz ko'rib chiqishingiz mumkin bo'lgan ba'zi strategiyalar va g'oyalar bor.

Pedagogikada modellarni yaratish nafaqat kognitiv, balki uzviy bog'liq shakllantiruvchi funksiyaga ham ega. Modelning o'zi nafaqat bilish vositasi, balki modellashdirilayotgan obyektning yangi holatlarining asli bo'lib, haqiqatda hali yo'q narsalarning tuzilishini o'zida mujassamlashtiradi.

Pedagogik qurilish (konstruksiya yaratish)- yaratilgan loyihaning yanada batafsilligi bo'lib, uni o'quv jarayonining real ishtirokchilari tomonidan muayyan sharoitlarda foydalanish ushuni yaqinlashtiradi.

O'quv jarayonini loyihalashtirish metodologik vazifa hisoblanadi. Pedagogik loyihalash shakllari turli darajadagi aniqlik bilan, pedagogik jarayonlarni, vaziyatlarni, tizimlarni yaratishni yoki ishlashini tasvirlab beradigan hujjatlardir.

Modellar turli xil bo'lib, xususiyatlaridan, qayta takrorlanadigan bog'lanishlar tabiatidan va boshqa jihatlaridan bir-birlaridan farqlanadi. Biz ushbu tadqiqotimizda modellarning tuzilmaviy, funksional va aralash turlarini ko'rib shiqdik.

Tuzilmaviy model - asl nusxaning tuzilishini simulyasiya qiluvshi model. Tuzilma - barsha real dunyo ob'ektlari va tizimlarining muhim xususiyatidir. Tuzilmaviy modellarning xususiyati shundaki, ular asliga kamroq biriktirilgan. Bu esa turli darajadagi abstraksiya va umumiylik modellarini qurish imkonini beradi.

Funksional model - xaqiqiy funksiyani (hatti-harakatni) ya'ni tizimning ishlashini o'rganish ushun modeldan foydalanish jarayoni. Funksional modellar tizimning eng muhim xususiyatlaridan biri ekanligidan ilmiy tadqiqotlarda keng tarqalgan va tobora ko'proq ishlatilib kelinmoqda.

Tuzilmaviy va funksional (aralash) modellar bizning tadqiqot ishimizning maqsadiga mos keladi hamda yoritib berishga hizmat qiladi. Tadqiqotda pedagogik model sifatida tuzilmaviy va funksional modeldan foydalanamiz. Bunday modelni qurishda bo'lajak transport muhandisining kasbiy tayyorgarligidagi markaziy ko'rsatkish talaba ekanligini tushunamiz. Shuning ushun talabaning mustaqil ta'limini faollashtirishda qanday metodik yondashuvdan foydalanganimizni aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Kreativ yondashuv asosida talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni quyidagi o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan bosqichlardan iborat:

- Muammoni anglash bosqichi - muammoviy vaziyatni anglash, masalani yechimini tamoyillarini va vositalarini aniqlash, "muhit" loyihalash tamoyillari, dizayn ekologiyasini inobatga olib, loyihalashni real madaniy-tarixiy konteksga kiritish;

- Dastlabki loyiha tahlili bosqichi - badiiy loyihalashda ijodiy konsepsiya, asar elementlari va to'plamlarni yaratishda ijodiy manba sifatida har qanday tabiiy hodisalar, buyum muhitining turli elementlari, dunyoda sodir bo'layotgan voqealar, musiqa, adabiyot, kino, me'morchilik, tarixiy va xalq asarlari, stilizatsiyalash usuli va boshqalar foydalanish, asar jozibaligidagi tarixiy merosni tadqiqot qilish va foydalanish zamonaviy usullari;

- Konstruktorlik va texnologik loyihalash bosqichi - loyiha elementlarini loyihalashda kombinator usullari: nafislik, illiuzionizm, predmetning moddiy shakli va nurhavo muhiti, harakat va o'zgarishlari hissini yaratadi, bunda tasvirning hissiy konkretligidan illyuzionizmga

o'tish; erkin hikoyanavislik, dinamik harakatlarni ham aks ettirib, dunyoni g'oyaviy o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, konstruktor-texnologik qism, asarlar to'plamining texnologik ishlov berish xususiyatlari va tayyorlanishi;

- Yakuniy bosqich - loyihani taqdimotini tayyorlash va uni mazmuni bilan keng ko'lamda tanishtirish, talabalarga kompozitsion ko'nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga yordam berish uchun yozma qo'llanmalar, onlayn kurslar va yozish ko'rsatmalari kabi manbalardan foydalanish.

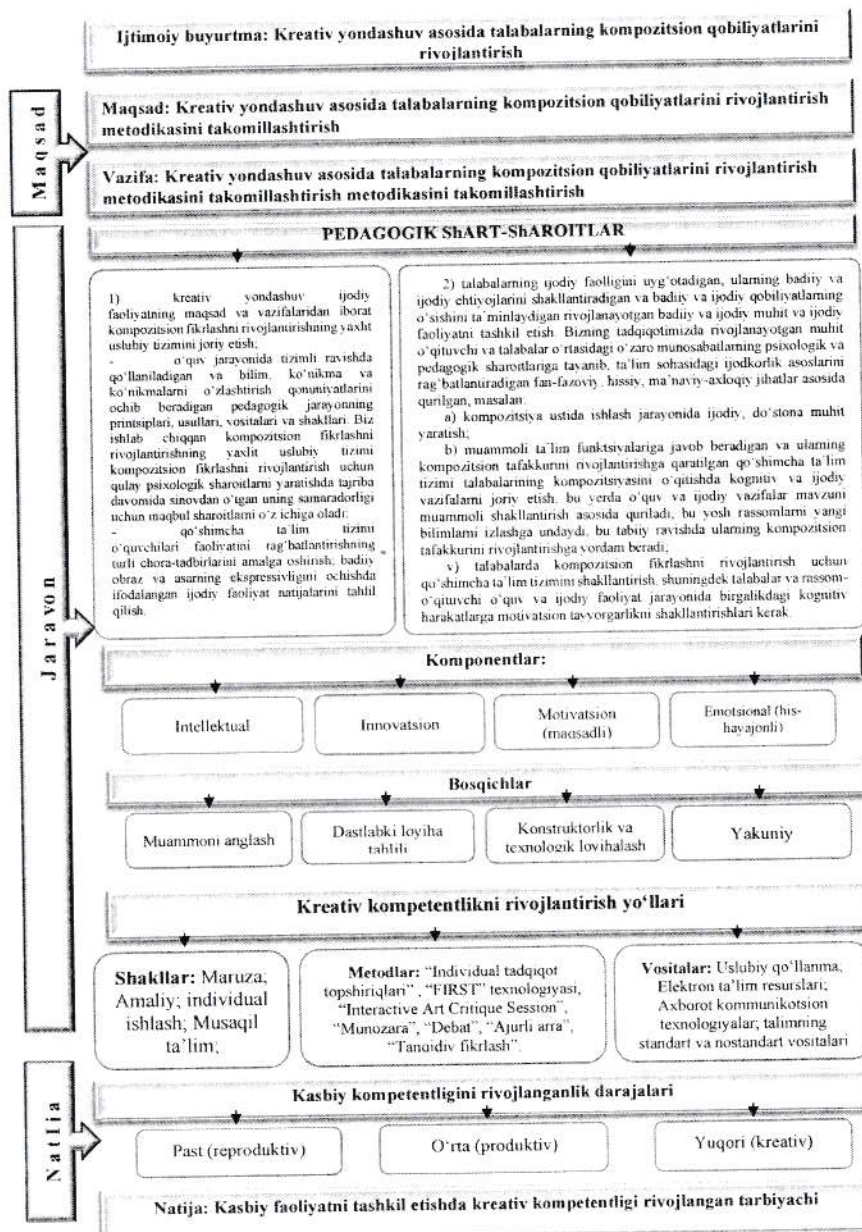
Shuni yodda tutishimiz kerakki, asosiy manba talabalar o'z fikrlarini ifodalash va turli janrlar yaratish uslublari bilan tajriba o'tkazish uchun qulay his qiladigan qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhitni yaratishdir. Asar yoki janr yaratishga bo'lgan muhabbatni uyg'otish va ularning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish orqali talabalarda o'ziga bo'lgan ishonch va malakali ijodkor bo'lishga yordam beradi.

Talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini kreativ yondashuv asosida rivojlantirish modeli: maqsadli, jarayon, natijali bloklarni ishlab chiqishga asoslanadi (2.4-rasm).

Tadqiqotimiz bilan bog'liq holda ushbu tushunchaning ishchi nomini aniqlaymiz. Kreativ yondashuv asosida talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish modeli - bu bo'lajak mutaxassislaarga kompetentli, shaxsga yo'naltirilgan va tizimli-faoliyatli yondashuvlar asosida maqsad, bosqichlar, mazmun, metodlar, vositalar, tashkiliy shakllar va diagnostika majmuasini o'z ichiga olgan ochiq dinamik tizimdir.

Ta'lim jarayoni "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" ta'lim yo'nalishi uchun uch bosqichda olib boriladi: bilim egallash, qobiliyatlarni rivojlantirish, ko'nikmalarni rivojlantirish va kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish.

Jarayon bloki kompozitsiya fanini o'qitish shakllari, kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning komponentlari, metodlar, vositalarni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu tamoyillar kreativ yondashuv asosida talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini to'liq ochib beradi.



2.2 –rasm. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish modeli

Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan metodik model maqsaddan natijaga tomon yo'nalishli vektorni ko'rsatadi. Vektor yo'nalishi asosan Kompozitsiya fanini kreativ yondashuv asosida talabalarni, kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'nalgan bo'lib, mazkur modelning samara-dorligini belgilab beradi.

Tabiiyki, pedagogik amaliyot tizimini loyihalash jarayoni innovatsion modelini yaratishga qaratilgan bo'lib, birinchi navbatda yangi o'quv vazifalarini hal qilish va talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning yangi ta'lim natijalariga erishishga qaratildi.

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish modelining asosiy bosqichini shakllantirishda talabalarning Kreativ yondashuvining muhim komponentlari va talabalarni ijodiy faoliyatiga tayyorlashning yo'nalishlari, tashkiliy pedagogik shart-sharoitlari asos qilib olindi.

Har bir komponent, bosqich, tamoyil va mezonlar o'zining maqsadi, vazifalari, mazmuniga ega bo'lib, ta'lim jarayonida muayyan usullar va vositalardan foydalanishni nazarda tutadi.

2.2-§. Kreativ yondashuv asosida talabalarning individual ishlarini rivojlantirishning didaktik ta'minoti.

Biz kundalik hayotimizda, turmushimizda juda ko'p predmet va voqea-hodisalarning rasm-tasvirlarini uchratamiz. Ulardan ayrimlari bizga yoqadi, ayrimlari yoqmaydi. Buning boisi - shu rasm hamda tasvirlarni yaratishda kompozitsiyaga qay darajada e'tibor berilganligidadir. Ma'lumki, rasm va tasvirlarning mazmuni, maqsadi va vazifasiga ko'ra ularning kompozitsion tasviri yaratiladi. Kompozitsiyaning to'liq, mazmunli, ishonchli chiqishi narsa ning o'ziga qarab rasm chizishda muhim ahamiyatga ega. Bu asosan naturaning shakli, tuzilishi, rangi, turish holati, yorug' - soyalarning tushishi, u rasm chizuvchidan qancha masofada turganini aniq belgilash va uni shu holda ifoda etilishiga bog'liq bo'ladi. Shu boisdan natura va naturmort elementlari rasm kompozitsiyasi bo'yicha shunday taqsimlanmogi kerakki, uning har biri rasm ifodasida o'z o'rniga, turish

holatiga, bir-biriga bog'lanishiga ko'ra rasm kompozitsiyasini chiroyli, jonli, harakatchan va tomoshabinga yoqimli bo'lishiga yordam berishi zarur.

Narsaning o'ziga qarab rasm chizishda kompozitsiyaning asosiy talabi — natura va naturmort elementlarining bir butunligini tashkil etish, shuningdek, shakl, rang hamda ularning uy-g'unligi, mustaqilligi va mazmunini saqlashdir. Shu boisdan narsaning o'ziga qarab rasm chizishdagi muhim vaziyat rasmi chiziladigan natura yoki naturmortni rasm chizish postanovkasi holatiga keltirib olishdir.

Naturmort yaratishda asosiy e'tiborni rasmi chiziladigan narsalar naturmort mazmuniga javob berishiga qaratish lozim. So'ngra undagi elementlarning joylashishi, holatlari, rang va tuzilishi, shakli ma'lum bir tematik kompozitsiya xarakterini ifodalay olishi zarur. Shu boisdan, naturmort tuzish uchun katta-kichikligi nazarda tutilgan holda bir-biriga mos keladigan, bir mavzu sujetiga javob beradigan, rang jihatidan ham bir-birini to'ldiradigan, bir-biridan ajrata olish mumkin bo'lgan rangdagi predmetlar tanlanadi va ularni I-II-III plan bo'yicha va ranglari, shakllariga ko'ra ma'lum bir kompozitsion talabda qo'yib chiqiladi.

Narsaning o'ziga qarab rasm chizishda kompozitsiya — badiiylarning bosh mezon bo'lib, u rasmdagi har bir narsaning yaxlitligi, realligi, o'zaro uyg'unligi, mosligi hamda ularning tasvirlanishdagi ijodiylik, ko'rkam va jozibasini ta'minlay oladigan badiiy uslubdir. Shu boisdan narsaning o'ziga qarab rasm chizishda natura yoki naturmort elementlarining katta-kichikligiga, mavzuga ko'ra o'z o'miga qo'yilishi, ya'ni postanovka elementlarining katta hajmdagilarini orqa tomonga, o'rtacha kattalikdagilarini o'rta planga va kichik hajmdagilarining esa oldinga qo'yilishi, bunda ularning rangiga ham e'tibor berilishi maqsadga muvofiqdir.

Biz T.Xruskiy, N.Mashkov, R.Ahmedov, S.Abdullayev, Z.Kovalevskayalarning naturmort mavzusidagi asarlarini kuzatar ekanmiz, ulardagi kompozitsion yechim, tartib, mazmunning muvaffaqiyati, jonli va tantanavorligi albatta naturmort elementlarining to'g'ri tanlanganligi va to'g'ri joylashtirilganligidan ekanligini yaqqol ko'ramiz.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki didaktik shart-sharoit — deganda o'quv jarayonning muhim komponenti tushuniladi, u o'zida qo'yilgan

maqsadga erishishga yo'naltirilgan, o'quv jarayonning ma'lum o'lchovlari yig'indisini bir butun holatda umimlashtiradi.

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida o'qitishning maqsadi — ob'ektiv voqelikni yetarli darajada aks ettiruvchi, faoliyat ko'rsatuvchi, o'zini-o'z rivojlantiruvchi individual faoliyatni shakllantirish har bir talabaning shaxsiy maqsadiga aylanadi. O'quv jarayonida talabalarning individual faoliyatini shakllantirish ishlari har bir talabaning ongida bajarilishi kerak va uni boshqa hech kim bajara olmaydi. Lekin bu ish o'ta murakkab va talabdan ko'p energiya talab qiladi. Shuning uchun uning muvaffaqiyati malakali o'qituvchining yordamini talab qiladi.

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish tizimi jarayonida talabalarning individual faoliyatini tashkil etishda har bir talaba bilan shug'ullanishda bir necha o'qituvchilar jamoa ishtirok etadi. Talabalar individual faoliyatini tashkil etishda ularning qiziqishlari, xohish-istaklari va kasbga bo'lgan munosabatlarini aniqlashning imkonini beradigan quyidagi xususiyatlari pedagogik tajribalarda alohida e'tirof etiladi.

1. Yakka tartibda shug'ullanish xususiyati. Bunda har bir talabaga davlat ta'lim standartlari va malaka talablaridan kelib chiqib maxsus yondashiladi. Bundan asosiy maqsad talabalarning ta'limga doir huquqlarini jamiyat manfaatlari nuqtai nazaridan ro'yobga chiqarish va talabaning bilim va ko'nikmalarini kutilgan darajada tarkib toptirish imkoniyatlarini beradi.

2. O'ziga xoslik xususiyati. Bu xususiyat talaba bilan istalgan vaqtda va muddatsiz shug'ullanish bilan belgilanadi. Unda talabaning imkoniyatlaridan kelib chiqilib nazariy, amaliy va metodik mashg'ulotlar tashkil etiladi. Bunda mashg'ulotlarning shakli rang-barang bo'lishiga e'tibor qaratilib, qaysi mashg'ulot shakli amaliy samara bersa, shu mashg'ulot turi tanlanadi, shu bilan birga o'qituvchining ham faol bo'lishi, o'quv materiallarini avvaldan va yangi ma'lumotlar asosida tayyorlashi, ularni talabalarga o'z vaqtda yetkazishi hamda talabalarning o'zlashtirish darajasini nazorat qilib borishi muhim hisoblanadi.

Shu sababli keyingi paytlarda darsliklarning elektron shakllariga va ularning imkoniyatlariga asosiy e'tibor qaratilmoqda.

3. Amaliylik xususiyati. Bunda pedagogik va psixologik metodlarning keng hamda uyg'un qo'llanishi bilan belgilanadi. Pedagogik metodlarning tushuntirish, izohlash, sharhlash va yo'naltirish kabi xususiy metodlari talabalarning individual faoliyatini tashkil etishning amaliylik jihatlarini belgilaydi. Psixologik metodlarning ishonirish, ruhiy ko'niktirish, murakkab holatlardan chiqib ketishga yo'naltirish kabi xususiy metodlari amaliy omillaridan hisoblanadi. [68].

Ilmiy va uslubiy adabiyotlar tahlili va o'zimizning pedagogik amaliyotimiz talabalarning individual faoliyatini tashkil etish va o'tkazishda odatiy qiyinchiliklarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Pedagog duch keladigan qiyinchiliklar:

- o'quv materiallarining hajmi katta bo'lganligi sababi talabalarga didaktik materiallarni tizimli va tartibli uzatishda yuzaga keladigan muammolar;
- didaktik muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun talabalarning individual ishlarini tashkil etishning mos shakllari va usullarini yaratish uchun nihoyatda katta hajmdagi ishlarni amalga oshirish;
- kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish ining mazmuni, ma'nosi, maqsadlari, vazifalari, shaxsiy natijalarni monitoring qilish va baholash tizimidan kelib chiqqan holda o'qitishning sur'ati, shakllari va usullarini tanlash
- talabani ta'lim faoliyatidagi o'z-o'zini rivojlantirishni tashkil etish bosqichlari, ta'lim maqsadlari va natijalarini belgilash uchun talabani qiziqishlari va ta'lim talablari asosida uning barcha qobiliyatlari va iste'dodlarini keyinchalik amalga oshirish maqsadida ochib berish va rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash;
- talabalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda butun guruh hamda har bir alohida talabani rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratish;
- talabalarning individual faoliyatga nisbatan qiziqish va motivatsiya uyg'otuvchi omillar hamda o'quv mashg'ulotlarini mustaqil ravishda tashkil etishga qaratilgan yondashuvlar, talabalarning individual faoliyatini boshqarish va nazorat qilish kabi muammolar.

O'z navbatida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida talabalar ijodiy faoliyatida quyidagi qiyinchiliklarga duch kelishadi:

- ta'lim jarayonida ijodiy faoliyat ko'nikmalarining yetishmasligi ya'ni adabiyotlar bilan ishlash, ma'ruzalarni yozib olish, o'qilganlarni tahlil qilish, o'qigan ma'lumotlarini umumlashtirish, qisqa yozuvlar va oqilona xulosalar chiqarish;
- didaktik materiallar, axborot texnologiyalari, internet resurslaridan oqilona foydalanish ko'nikmasining yetishmasligi;
- o'ziga yuklangan vazifalarni hal qilish jarayonida ong, tasavvurlik, mustaqillik va faollikning yetarli darajada namoyon bo'la olmasligi;
- ijodiy faoliyatining eng muhim xususiyati unga nisbatan motivatsiyalarning mavjudligi va rivojlanganligi, ya'ni o'rganilayotgan fanda o'z mohiyatini topgan bilish ehtiyojidan iborat shart-sharoitlardir.

Talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etishda yuqoridagi qayd etilgan o'qituvchi va talabalarning duch keladigan muammo va qiyinchiliklarini bartaraf etishda alohida pedagogik va didaktik shart-sharoitlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Talabalarning individual faoliyatini takomillashtirish didaktik shart-sharoitlarga aniqlik kiritish psixologik-pedagogik adabiyotlarda muammoning qay darajada ekanligini, jamiyatning ijtimoiy tartibini, davlat ta'lim standartini, talabalar individual ta'limini faollashtirish darajalari hamda mezonlarini o'z ichiga qamrab olishini nazarda tutgan holda adqiotimizning mazmunidan kelib chiqqan holda Talabalarning individual faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirishda quyidagi didaktik shartlarni belgilab oldik:

Dasturiy ta'minot sharti-shundan iboratki, talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etishda kreativ rivojlantirish dasturining tarkibiy elementlari bo'lgan, yo'nalishning malaka talablarida keltirilgan o'quv fanlari va materiallari bilan o'qitish vositalari va usuli o'rtasidagi bog'liqlikni etiborga olgan holda tanlangan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy qo'llash istiqboliga ega bo'lish lozim. Bu shart o'qitish samaradorligini, mashg'ulot mazmunini to'g'ri tanlashga va o'quv materialini o'qitish jarayoni maqsadiga mos holda tuzishga bog'liqligini

o'zida aks ettiradi. U barcha predmetlar bo'yicha o'quv materiallari o'rtasidagi aloqadorlikni o'rnatishni va bir predmetdagi o'quv materiali boshqa predmetdagi o'quv materiali bilan to'ldirilishi talab etiladigan o'quv jarayonini tashkil etishni talab etadi.

Metodik shart. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida bilimlarni individual tarzda egallash asosida talabalarning ijodiy faolligini uzluksiz o'sishini ko'zda tutadi. Bunda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo'llashni, mashg'ulot mazmuni va tashkil etilishi esa, mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyat va o'zaro bog'liqlikda doimiy ravishda qo'llash va takomillashtirishni ta'minlaydi. Bu shart o'qitish samaradorligining talaba rivojlanish darajasi va unda ijodiy faoliyat ko'nikmalari shakllanganligiga bog'liqligini o'zida aks ettiradi. Bu shartni joriy etishda o'quv jarayonini talaba bilimlarni mustaqil individual faoliyat jarayonida oladigan tartibda tashkil etish talab qilinadi.

Natijaviy shart – talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish dasturining natijasi va samaradorligini tahlil qilish. Bu o'qitishning shunday tashkiliy shakli va talabaning individual o'quv faoliyatini boshqarish vositasini tanlash hisoblanadiki, "Kreativ dastur asosida kasbiy rivojlanish shkalasi (Maxsus kurs dasturi)" talabaning ijodiy faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirishni ta'minlasin. Bu o'quv materialini o'zlashtirish sifati, ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasini nazorat qilishni shunday tashkil etishki, bunda u nafaqat mashg'ulot yakuni bo'yicha, balki talabaning kreativ asar yaratish jarayonida amalga oshiriladi.

Yuqoridagi kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etishni rivojlantirishga qaratilgan didaktik shartlardan kelib chiqqan holatda biz quyida talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishining pedagogik shart-sharoitlarga alohida to'xtalib o'tamiz.

Talabalarda **kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish** ta'lim mazmunini o'zlashtirishda talabalarning bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasi, ta'lim manbai, didaktik vazifalariga qarab, munosib ravishda

o'qitish jarayonini tashkil etishni talab qiladi. Bunda quyidagi **didaktik sharoitlarga** amal qilish lozimligi nazarda tutiladi:

- **motivatsion sharoitlar:** talabalarni kompozitsiyada shaxsiy zavq va mamnuniyat topishga undash, ularga o'z qiziqishlari, ehtirolari va ijodiy asarlarini kashf etishga sharoit yaratish va tasvirlash orqali o'zlarini ifoda etish uchun ichki motivatsiya tuyg'usini rivojlantirish, bilish ehtiyojlarini shakllantirish va ta'lim jarayonida mustaqillikni namoyon qilish muhitini ta'minlash;

- **konstruktiv sharoitlar:** talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida talabalarni faollashtirishning muhim tarkibiy qismi bo'lgan talabalarning kreativ tarzda o'z-o'zini rivojlantirishga ruhiy jihatdan safarbar qilish, ijodiy faoliyatga o'rgatish, shakllantirish va rivojlantirishning samarali metodlarini ishlab chiqish;

- **kommunikativ sharoitlar:** talabalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va hamkorlikni rag'batlantiradigan tasvirlash vazifalarini loyihalash, hamda hamkorlikda kreativ loyihalar, tengdoshlar bilan tahrirlash yoki tasvirlash mavzulari bo'yicha guruh muhokamalari ijtimoiy o'zaro ta'sir va fikr almashish orqali talabalarga kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berish kabilar.

- **tashkiliy sharoitlar:** kreativ faoliyatni tashkil etish usullari va shakllaridan foydalanish; talabalarda kreativ, kichik guruhlar va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, ularning kreativlik imkoniyatlarini kengaytirish, ularni muammolarni hal qilishda tayyor, standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qabul qilishga undash; ijodiy faoliyatni rivojlantirishning asosi bo'lgan kognitiv bilimlarni amalda qayta ishlab chiqish va takomillashtirish imkonini beradigan interfaol mashg'ulot shakllari va metodlarini tanlash va tadbiq etish;

- **kreativ rivojlantiruvchi sharoitlar:** talabalarda individual faoliyat uchun qulay imkoniyat yaratish, talabalar tomonidan bayon qilingan turli-tuman fikrlar va g'oyalarni bag'rikenglik bilan qabul qilish hamda ularning o'quv jarayonidagi kreativ faolligini ta'minlash, har bir talabada uning ijodiy faoliyatga qodirligi haqidagi ishonchni qaror toptirish, ularning ijodiy faoliyatini muntazam rag'batlantirish; o'quv jarayonini talaba shaxsning xususiyatlari, ehtiyojlari va intellektual salohiyatidan kelib chiqqan holda

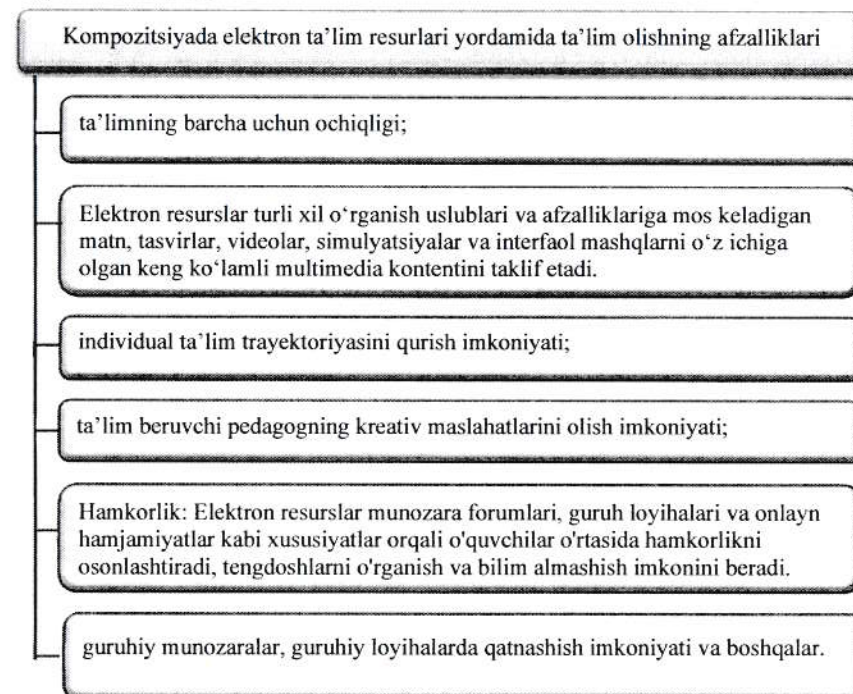
individuallashtirish, talabalarni adabiyot, san'at, musiqa, tabiat va shaxsiy tajribalar kabi turli xil ilhom manbalari bilan tanishtirish orqali ularning tasavvurlarini rivojlantirish, talabalarni kompozitsiyalarida jonli, xayoliy olam va personajlar yaratish uchun o'z tasavvurlariga tayanishga undash;

- **uslubiy sharoitlar:** talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va talabalarning kreativ faolligini jadallashtirish uchun zamonaviy axborot kommunikativ texnologiyalari va elektron o'quv qo'llanmalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish, mustaqil tarzda axborotni qidirish, ular ustida qayta ishlashning amaliy muammolarni bartaraf etishga talabalarning kreativ tarzda faoliyatini amalga oshirishning uslubiy ta'minotini ishlab chiqish.

Yuqorida sanab o'tilgan didaktik shart-sharoitlarni umumlashtirgan yechimi sifatida tadqiqotimizda va kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda elektron ta'lim resurslari foydalanish ahamiyatli deb hisoblaymiz. Elektron ta'lim resurslari yordamida ta'lim jarayonini takomillashtirish, bu nazariy va amaliy bilimlarni rivojlantirish hisoblanadi. Mutaxassisligini chuqur biladigan, muammolarni hal qilishga qodir, chet tilini puxta o'zlashtirgan, maxsus kompyuter grafik dasturlarini ish jarayonida qo'llay oladigan, ijodga kreativ yondashish, yuksak ma'naviyatli komil insonni tarbiyalab yetishtirish ta'lim jarayonining oldiga qo'yilgan asosiy vazifadir.

Tadqiqotimiz jarayonida talabalarning individual faolligini jadallashtirish uchun zamonaviy axborot texnologiyalari va elektron o'quv qo'llanmalardan samarali foydalanish, mustaqil tarzda axborotni qidirish, ular ustida qayta ishlashning amaliy muammolarni bartaraf etishga talabalarning kreativ yondashuv asosida faoliyatini amalga oshirishning asosiy vositasi "Kompozitsiya" fanidan elektron o'quv qo'llanma ishlab chiqildi (2.6-rasm) va "Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" veb dasturidan foydalanish uchun elektron o'quv qo'llanma dasturi"ga O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligidan 26.10.2023 yilda Elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturning rasmiy ro'yxatdan o'tkazilganligi to'g'risidagi № DGU 28380 raqamli guvohnoma olingan

bo'lib, mazkur elektron o'quv qo'llanmaning quyidagi didaktik imkoniyatlari mavjud:



2.3-rasm. Kompozitsiyada elektron ta'lim resurslari yordamida ta'lim olishning afzalliklari

-elektron o'quv qo'llanma veb sayt sifatida "uz"sinfidagi domeniga joylashtirilgan bo'lib, o'quv qo'llanmadan veb sayt sifatida kengaytirilgan formatda onlayn foydalanish imkoniyatini beradi (2.5-rasm);

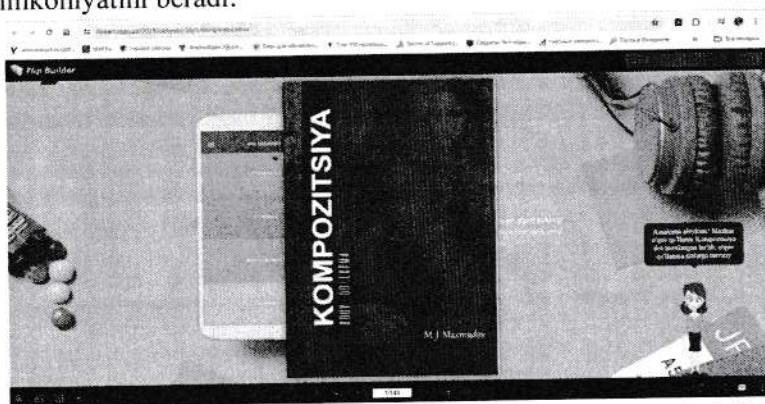
- elektron o'quv qo'llanma "Kompozitsiya" fanidan yaratilgan barcha didaktik materiallari (ma'ruza matnlari)ni o'zida mujassam qilgan va yuqorida keltirilgan talabalarda kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish faoliyatini tashkil etishni rivojlantirishga qaratilgan didaktik shart-sharoitlar ishlab chiqilgan;

- elektron o'quv qo'llanmani smartfon yoki kompyuter xotirasiga ko'chirib olish orqali har qanday turdagi internet brauzerlari orqali onlayn hamda oflayn foydalanish imkoniyatiga ega;

- elektron o'quv qo'llanmaga joylashtirilgan testlarni yechilishi natijalari tizimning onlayn va offlayn holatida ham oldindan belgilangan o'qituvchining elektron pochtaga jo'natiladi;

- talabalarda kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish faoliyatini tashkil etishni rivojlantirishga qaratilgan ijodiy tadqiqot topshiriqlari joylashtirilgan;

- talabalarda kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish dasturi joylashtirilgan bo'lib, talaba o'zining ijodiy faoliyatini ushbu dastur asosida mustaqil tarzda tashkil etishi, natijalarini tahlil qilib borish imkoniyatini beradi.



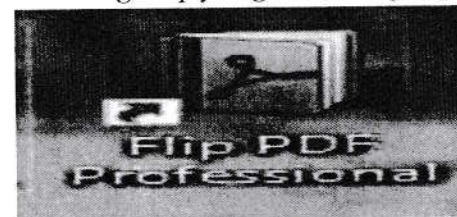
2.4-rasm. "Kompozitsiya" fanidan web dasturiga joylashtirilgan fanning bosh sahifasi

Quyida talabalarining ijodiy topshiriqlariga batavsil to'xtalib o'tamiz.

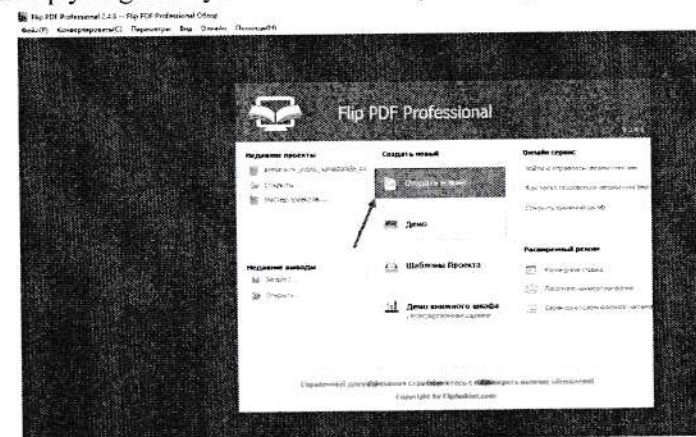
Talabalarda kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish uchun individual tadqiqot topshiriqlari. Ijodiy faoliyat jarayonida talabalarining ijodiy faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish bo'yicha yuqorida keltirilgan didaktik shart-sharoitlar asosida "Kompozitsiya" fanidan talabalar uchun individual tadqiqot topshiriqlari ishlab chiqildi va talabalarda kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida talabalarining kreativ yondashuv asosida talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish veb dasturidan foydalanish uchun elektron o'quv qo'llanma dasturi tarkibiga kiritildi

"FlipPDF professional" dasturidan ta'lim tizimda keng qo'llash va interaktiv manbalar tayyorlash va undan dars jarayoniga samarali qo'llash mumkin.

Dastur logosi quyidagi ko'rinishga ega.

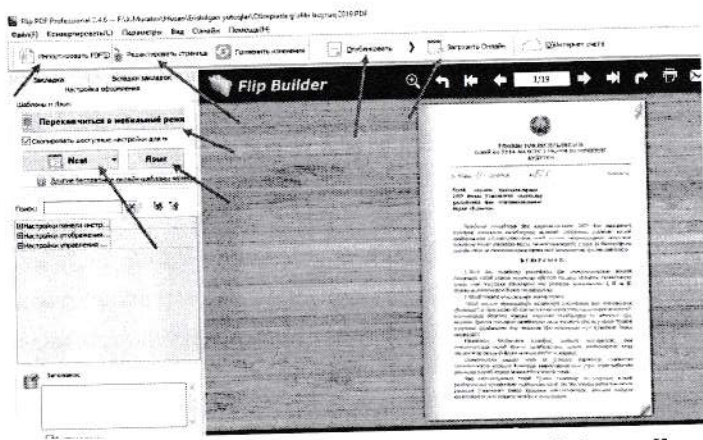


<https://www.flipbuilder.com/flip-pdf-pro/> Mazkur havola orqali ushbu dasturni yuklab olish mumkin. "FlipPDF professional" dasturini ishga tushurganda quyidagicha oyna xosil bo'ladi (2.5-rasm).



2.6-rasm. "FlipPDF professional" dasturini ishga tushurish.

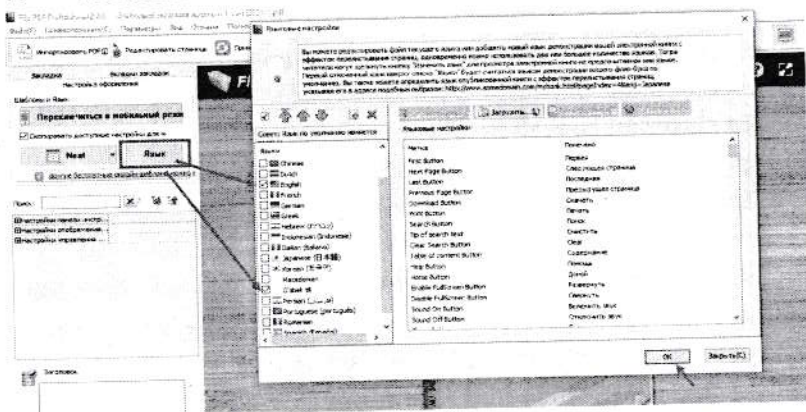
"Создать новый" tugmasini bosish orqali yangi oyna xosil qiladi. "Просмотр" tugmasi orqali tayyor pdf fayllarni yuklab (Портировать сейчас) uning ustida amllar bajarish, yoki uni elektron kitobcha shakliga keltirish mumkin 2.6-rasm).



2.7-rasm. “FlipPDF professional” dasturini panellar menyusi.

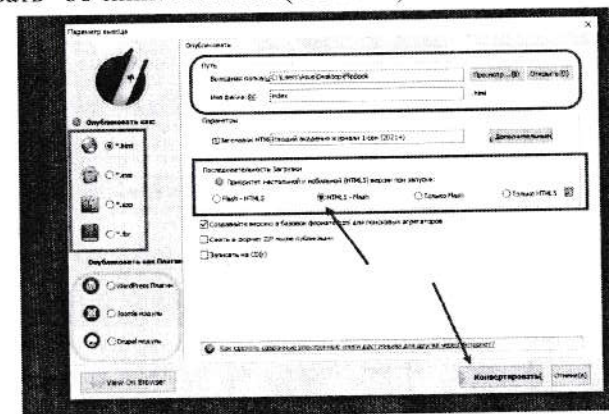
Fayllar yuklangandan so‘ng uning ustida quyidagi amallarni bajarish mumkin (2.7-rasm):

1. Редактировать
2. Импортировать PDF
3. Применить изменения
4. Опубликовать
5. Загрузить онлайн
6. (O) Интернет счета
7. Шаблоны и Язык



2.8-rasm. “FlipPDF professional” dasturining til sozlanmasi.

“Язык” bo‘limidan o‘zingizga mos tillarni tanlab (Maxsulot tayyor bo‘lganda menyular sizga aynan ushbu tilda yordam ko‘rsatadi) ok tugmasini bosasiz. Shundan so‘ng “Опубликовать” bo‘limidan “Опубликовать” bo‘limini bosamiz (2.8-rasm).



2.9-rasm “FlipPDF professional” dasturining bo‘limlar paneli.

Shunda yangi oyna xosil bo‘ladi ekranimizda. Chap yuqori tomonda qizil rangli chegaramizda maxsulotimiz ya‘ni faylimizning kengaytmasi, turlari ko‘rsatilgan.

O‘zingizga qulay turini tanlaysiz. Bizga html kengaytmasi kerak. Sababi maxsulotni keyinchalik internet tarmog‘iga joylashni maqsad qilganmiz. Albatta ishlatish maqsadingizga qarab, qulayligiga qarab maxsulot turini, kengaytmasini o‘zingiz ixtiyoriy tanlaysiz.

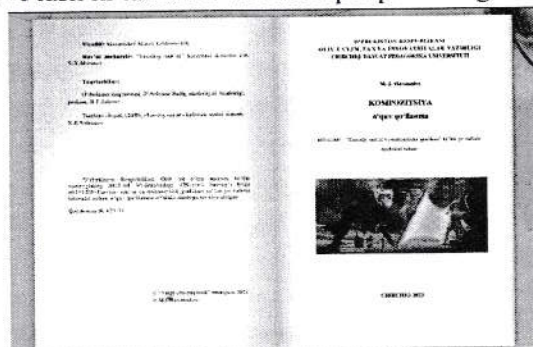
Ekranni chap pastki tomonidan yashil rangli chegaramiz bu hozirgi zamonaviy tayyor kontentli internet yasovchi dasturlar xisoblanadi. Va aynan manashu nomda ko‘rsatilgan internetlar uchun qo‘llash mumkin bo‘ladi.

Markazda yuqorida ko‘k rangda Maxsulotni qayerda saqlash va qanday nom bilan saqlash so‘raladi.

Keyingi ko‘k rangli chegarada HTML yoki HTM+Flash, Flash 5 kabi yozuvlar va yonida ptichka qilinadigan joylar mavjud bo‘lib, bu nima degani.

Flash bu Adobe Flash dasturi bo'lib, dastur maxsulotni tayyor holatda faqat namoish etishga qodir. HTML bu internetga olib chiqish uchun kerak. HTML 5 maxsulotni Mobil qurilmangizga moslashtirish uchun zarur xisoblanadi. Bunda ham siz o'zingizning maqsadlaringizga qarab maxsulotni erkin saqlashingiz mumkin bo'ladi.

Biz HTML5+Flash ni tanladik va Конвертировать tugmasini bosdik.



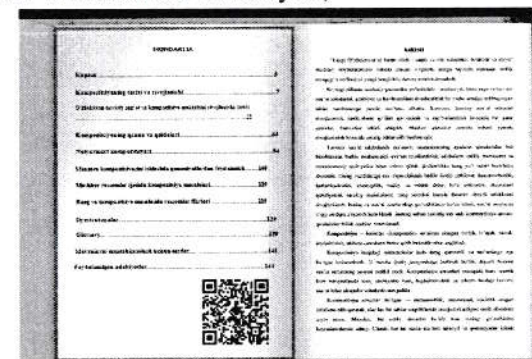
2.10-rasm. Ovozli visual ma'lumot beruvchi dinamik animatsiyali suniy intellekt.

2.10-rasmda elektron qo'llanmamizning o'ng pastki qismida interaktiv elektron o'quv qo'llanmamiz haqida ovozli visual ma'lumot beruvchi dinamik animatsiyali suniy intellekt qiz joylashgan. Uning ustiga sichqonchamizning chap tugmasini ikki marotaba bosish orqali so'zlashga aktivlashtirishimiz mumkin.

Sahifaning barcha qismida yuqori va pastki qismlarida quyidagi amallarni bajarish imkoniyatlari mavjud:

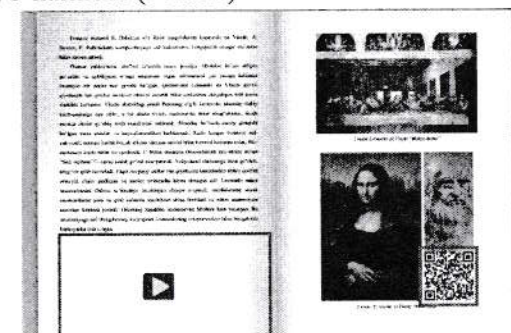
- ma'lumot izlash;
- manbaalarni yaqinlashtirish (kattalashtirish, zoom) yoki kichraytirish;
- barcha sahifalarni kino lentasi shaklida korsatish va istalgan sahifani tanlash imkoniyati;
- avto aylanishni yoqish yoki o'chirish;
- ovozni yoqish yoki o'chirish;
- sahifalarga o'tish amallari (avvalgi, keying yoki qo'lda sahifa raqamini kiritish orqali);
- sahifa havolasini olish, ulashish yoki saytga yuklash;

- ekranni kattalashtirish yoki kichraytirish rejimi;
- habar almashish xizmati;
- matn tanlash va nusxalash imkoniyati;



2.11-rasm. Interaktiv elektron qo'llanmaning mundariyasi.

2.11-rasmda ko'rib turganingiz interaktiv elektron qo'llanmaning mundariyasi va QR kod surati joylashtirilgan. Mundarijaning har biri alohida faol holatda bo'lib sichqoncha yordamida istalgan sahifani tanlash orali ushbu sahifaga kirish imkoniyati taqdim etilgan. Bu foydalanuvchining o'ziga kerakli manbaalarni tez topish va vaqtini tejash imkoniyatni taqdim etadi. QR kodni skanerlash yoki sichqoncha yordamida ustiga chap tugmani bosish orqali ushbu interaktiv elektron qo'llanmamizning saytdagi yuklab olish bo'limiga yo'naltiradi (9-rasm)



2.12-rasm. Interaktiv elektron qo'llanmaning play logosi va QR kod.

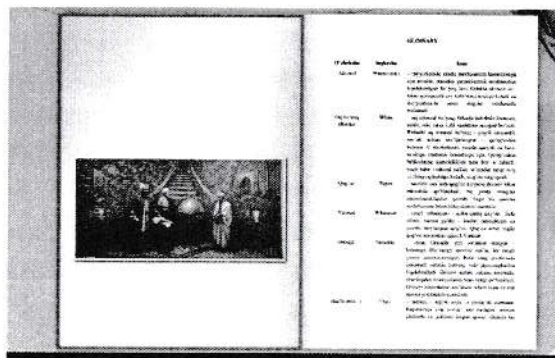
2.12-rasmda ko'rib turganingiz play logosi va QR kodda video manbaa joylashtirilgan. Ushbu tugmalarga kirish orqali video dars ijro etiladi. Vide ijrosida ham odatdagidek yuqorida sanab o'tgan xususiyatlardan birqanchasi mavjud (11-rasm).



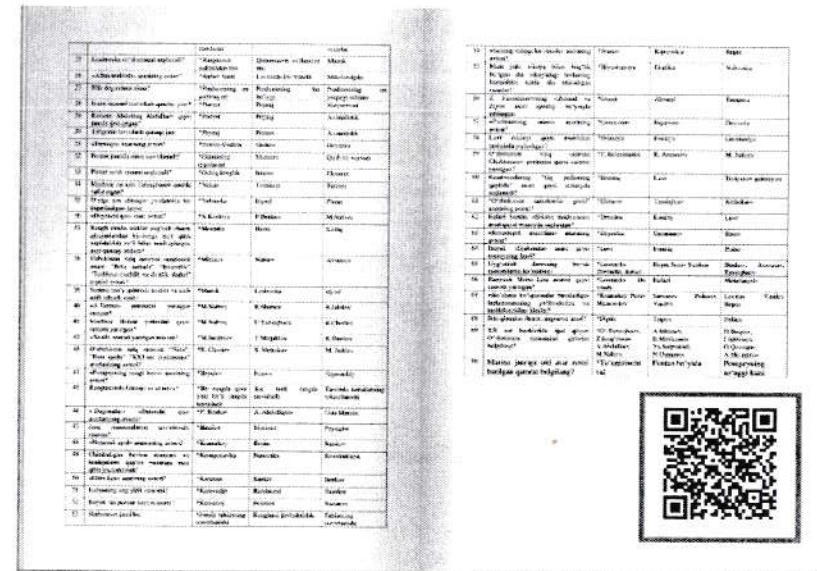
2.13-rasm. Asar illyustratsiyalaridan parcha.

2.13-rasmning chaptomondagi sahifasida muallif M.Maxmudov ijodiga mansub mahobatli rangtasvir asarlari illyustratsiyalari joylashtirilgan.

Ular dinamik faol holatda bo'lib, rasmni sichqoncha tugasi orqali tanlash orqali rasmni yaqinlashtirish va keyingilarga o'tkazish imkoniyatlari ham mavjud (2.14-rasm). Bu imkoniyat bir sahifada bir qancha visual ma'lumotlarni taqdim etish va kompozitsiyani asarlar orqali yaxshiroq, kengroq ma'lumot olish orqali tushunish imkoniyatini taqdim etadi.



2.14-rasm. Interaktiv elektron qo'llanmaning aktiv imkoniyatlari.



2.15-rasm. QR kod orqali elektron testga kirish.

2.15-rasmda QR kodda interaktiv nostandart elektron test biriktirilgan. Aynan kompozitsiya faniga xos nazariy va amaliy bilim, ko'nikmalarni rivojlantishga qaratilgan.



2.16-rasm. Testni bosh sahifasi.

Testni bosh sahifasi 2.16-rasmdagi ko'rinishga ega bo'lib, test fani nomi, test muallifi va "testni boshlash" tugmasi joylashtirilgan.

2.17-rasm. foydalanuvchilarning ro'yhatdan o'tishi va testni bajarish imkoniyati.

Testga foydalanuvchi ro'yhatdan o'tish orqali kiradi va jo'natish tugmasini bosish orqali testni bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi (2.17-2.18 rasmlar). Mazkur ro'yhatdan o'tish jarayoni foydalanuvchi haqida ma'lumotlarni saqlaydi, uning testni bajarish vaqtini onlayn rejimda belgilaydi va test nihoyasida barcha ma'lumotlarni hisobotda taqdim etadi.

2.18-rasm.

Foydalanuvchi testni bajarib bo'lgach, testni tugatganingiz va sizni to'plagan balingiz, o'tish bali haqida ma'lumot beriladi (2.19-rasm). Testni ko'rish tugmasi orqali siz testni bajarishda yo'l qoygan hatolaringiz yoki to'g'ri bajargan testlaringiz haqida ma'lumotga ega bo'lasiz.

2.19-rasm. Foydalanuvchilarning test natijalari ma'lumoti.

Batafsil hisobot bo'limida sizga testni boshlash vaqtingiz, testga sarflagan umumiy vaqtingiz, har bir test savoliga ajratilgan ball, o'tish ballari, natijalaringiz haqida batafsil dinamik jadallar ko'rinishda hisobot olishingiz mumkin. Bundan tashqari mazkur ma'lumotlarni onlayn rejimda chop etish imkoniyatiga ham ega bo'lasiz (2.21-rasm). Yana bir qiziq jihati siz testdan muvaffaqiyatli o'tsangiz sizni test dasturi olqishlab qoyadi, testni yaxsh topshirmasangiz afsus deganday musiqa yangraydi.

2.20-rasm. Sinov natijalarining innovatsion ma'lumotlari.

Interaktiv elektron o'quv qo'llanmamizning oxirgi sahifasi adabiyotlar sahifasi bo'lib, mazkur sahifada faol elektron havolalar berilgan. Ular orqali istalagan adabiyotlari topsh imkoniyatlari mavjud.

2.3. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish

Zamonaviy ta'limda talabalar kasbiy va shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirishda kreativ yondashuv ta'limning pedagogik texnologiyalari va metodikalari bugungi kunda sifat va samaradorlik omili bo'lib, bir qator afzalliklarni namoyon etmoqda.

Kreativ yondashuv – bu qandaydir yangi, betakror narsa yarata olish layoqati, badiiy shakl yaratish, fikrlash, g'oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayon. Shaxsning yangi g'oyalarni yaratish va qabul qilishga tayyorligini tavsiflovchi ijodiy qobiliyati ekanligi ko'rsatilgan.

Kompozitsion qobiliyat – bu rang, tasvir, shakl va tekstura kabi vizual elementlarni muvozanatli va uyg'un san'at asariga joylashtirish qobiliyati demakdir. Bu tomoshabinning kuzatuvini boshqarish va mo'ljallangan xabar yoki hissiyotni yetkazish uchun muvozanat, kontrast, birlik va markazlashtirilgan nuqtalar kabi tamoyillarni o'z ichiga oladi.

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish yangilikka, tanqidiy fikrlashga va o'zini namoyon qilishga undaydigan muhitni shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu metodologiyani yaxshilash uchun bir nechta strategiyalar mavjud va bir qancha texnologiyalar va metodlarni qo'llash quyidagilarni yuzaga chiqishiga xizmat qiladi:

- talabaning o'quv faoliyati mazmunini belgilash, ta'lim olish usullari va sur'atlari, hamda ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'atni ijodiy muammolarni hal qilish va innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun birlashtirish;

- talabalarning raqamli vositalar imkoniyatlarini kengaytirish uchun san'at kompozitsiyasi dasturlari, raqamli san'at platformalari va boshqa ijodiy texnologiyalardan foydalanish, kompozitsion qobiliyatlarini yuzaga chiqarish va yanada uni rivojlantirish;

- talaba tomonidan o'quv dasturlarini mustaqil ravishda o'zlashtirish texnologiyalarini onlayn manbalar orqali auditoriyadan tashqarida o'rganishni osonlashtirish uchun onlayn darsliklar, virtual asboblari va kompozitsiya ilovalariga kirishni ta'minlang, hamda uning muvaffaqiyatsizlik omillarini bartaraf etish malakalarini shakllantirish;

- talabalarning hamkorlikdagi loyihalari orqali guruh kompozitsiyalari, tengdoshlarning sharhlari va birgalikdagi chiqishlar orqali jamoaviy ishlashni rivojlantirish;

- talabaning mustaqil topshiriqlarni olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, ko'nikmalarini tarbiyalash, mutaxassislikka nisbatan mavjud bo'lgan kognitiv qiziqishlarni rivojlantirish;

- talaba shaxsida reflektiv yondashuv ko'nikmasini shakllantirish orqali, o'z-o'zini o'rganish, mavjud qobiliyatlarini rag'batlantirish, o'z faoliyatiga tanqidiy ko'z bilan qarashni ratsional omillarni o'zida mujassamlashtirgan individual jihatlarni shakllantirish;

- professional rassomlar va boshqa ijodkorlarni o'z tajribalari va usullarini namoyish qilishda shaxsiy yo'l-yo'riq va fikr-mulohazalarni taqdim eta oladigan murabbiylar bilan bog'lash, bu ularga mustaqil loyihalar orqali o'z qiziqishlari va ehtiroslarini amalga oshirishga imkon beradi.

Kreativ yondashuvlarni tuzilgan metodologiyalar bilan birlashtirib, o'qituvchilar o'z talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishlari mumkin, ularni san'at va undan tashqarida ham akademik, ham real dunyo muammolariga tayyorlaydilar.

Kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasini o'rganish, fikr-mulohazalar va tajribalarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Turli sohalarida kompozitsion qobiliyatni oshirishning bir necha samarali usullari mavjud. Doimiy amaliyot bu - doimiy va kasbga bag'ishlangan amaliyot ko'nikmalarni rivojlantirishga va vaqt o'tishi bilan takomillashtirishga yordam beradi.

Kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining o'ziga xoslik xususiyati talaba bilan istalgan vaqtda yakka tartibda ijodiy yondashuv asosida va muddatsiz shug'ullanish bilan belgilanadi. Unda talabaning imkoniyatlaridan kelib chiqilib nazariy, amaliy va metodik mashg'ulotlar

tashkil etiladi. Bunda mashg'ulotlarning shakli rang-barang bo'lishiga e'tibor qaratilib, qaysi mashg'ulot shakli amaliy samara bersa, shu mashg'ulot turi tanlanadi.

Kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining o'ziga xoslik xususiyatida shuningdek, ta'lim beruvchilarning faol bo'lishi ham taqozo etiladi.

Chunki ta'lim beruvchilar o'quv materiallarini avvaldan va yangi ma'lumotlar asosida tayyorlashi, ularni talabalarga o'z vaqtidav yetkazishi hamda maxsus topshiriqlar vositasida talabalarning o'zlashtirish darajasini nazorat qilib borishi muhim hisoblanadi.

Kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining amaliylik xususiyatida pedagogik va psixologik metodlarning keng hamda uyg'un qo'llanishi bilan belgilanadi. Pedagogik metodlarning tushuntirish, izohlash, sharhlash va yo'naltirish kabi xususiy metodlari kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining amaliylik jihatlarini belgilaydi. Psixologik metodlarning ishonitirish, ruhiy ko'niktirish, murakkab holatlardan chiqib ketishga yo'naltirish kabi xususiy metodlari kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining amaliy omillaridan hisoblanadi. Shu sababli kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasida amaliylik xususiyati mavjudligi mazkur texnologiyaning negizlaridan birini tashkil etadi [71].

Kompozitsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasi talabani mutaxassis sifatida shakllanishiga nafaqat zamin tayyorlaydi, balki uni ijtimoiy jamiyatning qaysi faoliyat turida istiqbolli faoliyat olib borishini kafolatlaydi.

Kreativ yondashuv jarayonida talabaning faoliyat yo'nalishlarini bizning fikrimizcha quyidagi asosiy komponentlardan iborat bo'ladi, bular: Ijodkorlik - original va tasavvurdagi g'oyalarni yaratish qobiliyati; amaliy faoliyat – amaliy va laboratoriya mashg'ulotlariga oid faoliyat; refleksiv faoliyat o'z-o'zini baholashga doir faoliyat va individual faoliyat – bu nazariy, amaliy, refleksiv va mustaqil faoliyatlarni o'zida mujassam etuvchi faoliyat turi hisoblanadi. Kompozitsiya qobiliyatini rivojlantirish odatda amaliyot, o'rganish va fikr-mulohazalarni o'z ichiga oladi, bu talabalarga

o'z mahoratini oshirish va yanada murakkab va ta'sirli kompozitsiyalar yaratish imkonini beradi.

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida talabani ijodiy faoliyatining integratsion tuzilmasidan ko'rinadiki, ta'lim jarayonida olingan nazariy va amaliy bilimlarni refleksiv baholash natijalari talabalarni individual faoliyat olib borishiga undovchi asosiy omil hisoblanadi. Talaba ijodiy faoliyatining integratsion tuzilmasi asosida biz kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy faoliyatini tashkil etishni rivojlantirishda quyida keltirilgan individual ta'lim metodlaridan foydalandik.

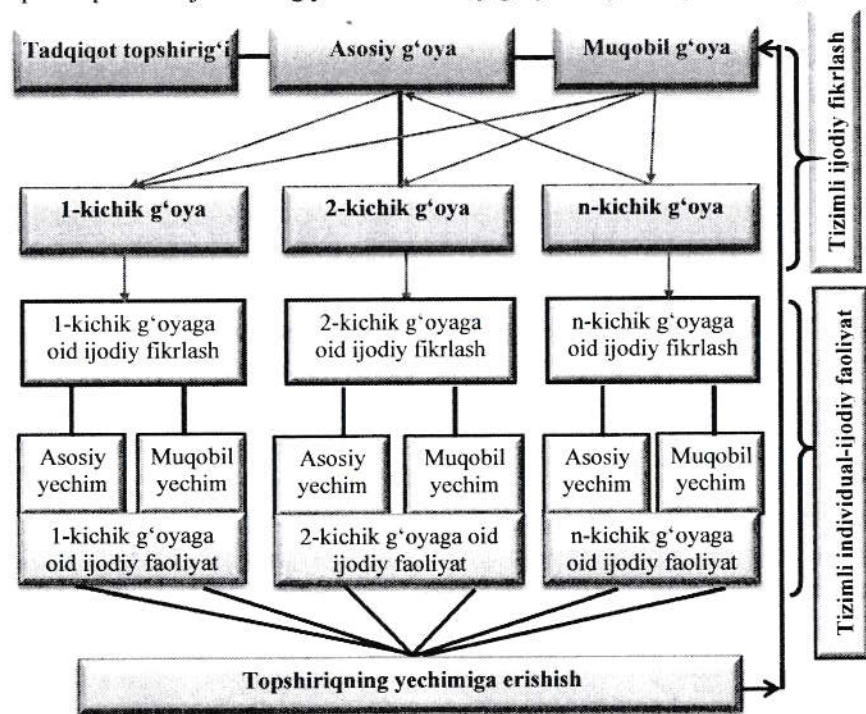
“INDIVIDUAL TADQIQOT TOPSHIRIQLARI” metodi. Mazkur metod berilgan muammoning tizimli fikrlash, berilgan muammoning yechimidagi asosiy g'oyani kichik g'oyalarga ajratish, har bir kichik g'oyani amalga oshirish uchun alohida individual-ijodiy faoliyat haritasini belgilab olish va amalga oshirish orqali asosiy g'oyaga erishishga o'rgatadi.

“Individual tadqiqot topshiriqlari” metodi asosan muhandislik masalalariga oid, turli murakkab darajadagi topshiriqlarni yechishga qaratilgan bo'lib, talabalarning mustaqil ijodiy fikrlashi jarayonida yangicha tizimli fikrlash va yondoshuv, mustaqil va nostandart qaror qabul qilish orqali shaxsning muvaffaqiyatga erishishini ta'minlovchi individual qobiliyatlarini va individual faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metoddir.

Tadqiqotimizda “Tasviriy san'at” fani tanlab olingan, ushbu metod murakkab masalalarini yechishni o'rganishda qulay metod hisoblanib, murakkab masalalarining yechimi odatda juda dolzarb va murakkab hisoblanadi. Yechimning murakkabligi talaba tafakkurida katta hajmdagi topshiriqlarni tahlil qilish, qayta ishlash, yechimni topish, rejalashtirish, amalga oshirish, nazorat qilish, baholash va kreativ yondashish kabi murakkab aqliy faoliyatni talab qiladi. Bu holda murakkab yechimni soddalashtirish uchun uni alohida bo'laklarga ajratish orqali hosil bo'lgan aqliy bosimni kamaytirishga, yechimni soddalashtirishga erishish talab etiladi. Shuning uchun topshiriqqa tizim sifatida qaraladi va yirik tizimni soddalashtirish uchun uni tarkibiy elementlarga ajratiladi.

Ushbu metod asosan amaliy darslarga mo'ljallangan bo'lib, dars mashg'ulotidan o'qituvchi tomonidan talabalar uchun alohida individual tadqiqot topshiriqlari tayyorlanadi va mashg'ulot boshida topshiriqlar har bir talabaga yetkaziladi va individual tadqiqot topshiriqlarini bajarish tartibi tushuntiriladi.

Odatda ijodiy fikrlash va kompoztsion qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonida asosiy g'oya (shu o'rinda muqobil g'oya) bir necha kichik g'oyalarga ega bo'lishi mumkin, talaba oldiga qo'yilgan maqsadlarga esa turli usullar bilan erishish mumkin. Shuning uchun qo'yilgan maqsadga erishishga ta'sir qiladigan barcha omillarni imkoniyati boricha hisobga olish zarur va tizimning asosiy g'oyani amalga oshirish uchun har bir omilning muhimligini hisobga olinadi. Bu metodda talabaga berilgan individual tadqiqot topshiriqlarini bajarishning yechimi "asosiy g'oya" deyiladi (2.21-rasm).



2.21-rasm. "Individual tadqiqot topshiriqlari" metodini amalga oshirish strukturasi

"Individual tadqiqot topshiriqlari" metodi quyidagicha amalga oshiriladi: dastlab oldindan tayyorlangan individual tadqiqot topshiriqlari talabalarga taqdim etiladi. Bunda topshiriqning yechimi aniq, talabalarda topshiriqni bajarishning bir yoki bir necha variantlariga ega bo'lishi mumkin. Talabalarga individual tadqiqot topshiriqlarini alohida qismlarga ajratib olish (yoki kichik g'oyalarga ajratib olish) so'raladi.

Darslarda tabaqalashtirib o'qitish bu zamonaviy pedagogik texnologiyalarning eng samarali turlaridan biridir. Bu ta'limda talabalarni individual yoki guruhlariga ajratib o'qitilish mumkin. Bu esa guruhdagi barcha talabalarning bilim va malakalarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi va dars samaradorligini yanada oshiradi.

Tasviriy san'atni o'qitishda talaba yangi pedagogik texnologiyaning "Dars texnologiyasi" dan foydalangan holda tabaqalashtirib o'qitish texnologiyasi prinsiplardan ham foydalanib, darslar samaradorligini oshirib boradi. Pedagogika nazariyasi va mutaxassis pedagog olimlar tomonidan tabaqalashtirilgan ta'limning ikki turi ishlab chiqilgan:

Darajali tabaqalashtirish.

Ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish.

Darajali tabaqalashtirish ikki turga bo'linadi.

Individual ta'lim. Bunda o'quvlarning qobiliyati va imkoniyatlariga qarab har bir talaba bilan alohida-alohida ish olib boriladi.

Guruhli ta'lim. Bunda talabalarni qobiliyati va imkoniyatlariga qarab ularni ikki va undan ortiq guruhlariga ajratib o'qitiladi.

Ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish esa u yoki bu fanni chuqur o'rgatish, "Individual tadqiqot topshiriqlari" metodida o'qituvchi individual tadqiqot topshirig'ini tarqatib, bajarish jarayonini tushuntirib bo'lgach, umumiy jarayonni kuzatib turadi, talabalarga zarur vaziyatlarda maslahatlarni berib boradi.

"Individual tadqiqot topshiriqlari"ni amalga oshirishning **asosiy afzalliklari**. Talabalarda berilgan individual tadqiqot topshiriqlarini tizimli ijodiy fikrlash orqali yechish qobiliyati rivojlanadi. Talabalarda asosiy g'oyani bir nechta kichik g'oyalarga ajratganliklari, har bir kichik g'oya ustida alohida ijodiy tafakkur qilishi natijasida tahlil qilinadigan ma'lumotlar kamayishi hisobiga talaba fikrlashiga tushayotgan bosimning

kamayishiga erishiladi va bu orqali o'z navbatida talabani individual faoliyatining rivojlanishiga erishiladi. Talabalarda mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

“Individual tadqiqot topshiriqlari”ni amalga oshirishning asosiy kamchiliklari. Natijaga erishish uzoq vaqtni talab qiladi. O'qituvchidan individual tadqiqot topshiriqlarini tayyorlash va topshiriqning natijalarini tekshirish va baholashi uchun vaqt talab etiladi.

“Individual tadqiqot topshiriqlari” metodini amaliy darslarga talqiniga ishlanma.

Fan nomi: Tasviriy san'at fani.

Mavzu: Tasviriy san'at mashg'ulotlarida muammoli – modeli yondashuv mazmuni.

Dars mashg'uloti turi: amaliy;

Dars mashg'uloti uchun ajratilgan soatlari miqdori: 2 soat;

Dars mashg'ulotining tarbiyaviy maqsadi: Talabalarda tizimli fikrlash orqali individual faoliyatini rivojlantirish;

Dars mashg'ulotining ta'limiy maqsadi: Talabalar bilim, malaka va ko'nikmalari asosida muammoli vaziyatni o'rganish, uning kelib chiqish sabablarini aniqlash va yechimlarini izlab topishda tizimli fikrlash ko'nikmasini shakllantirish;

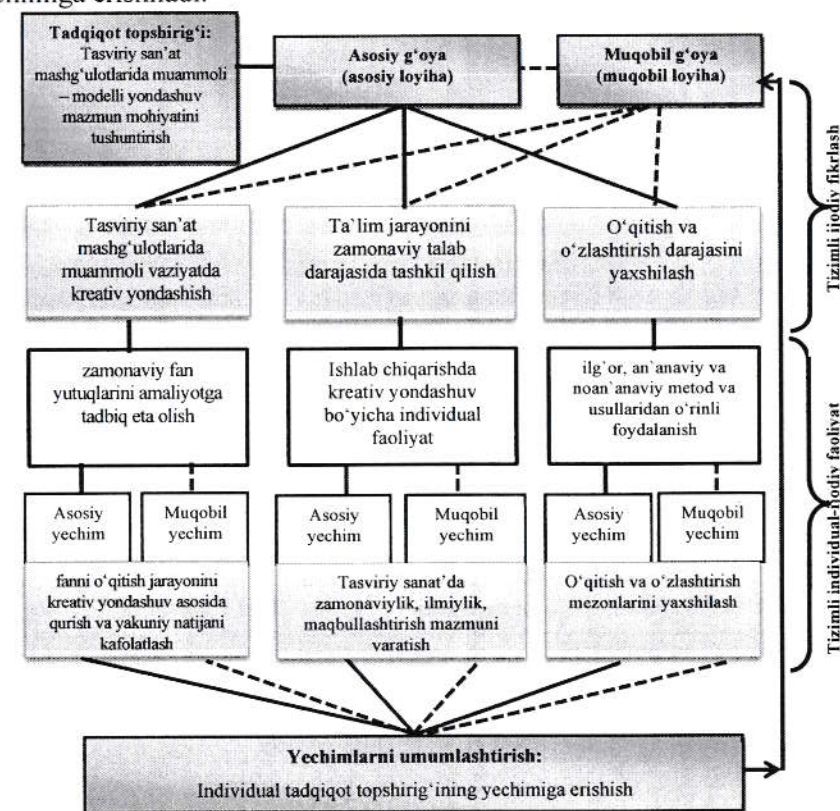
Kutilayotgan natijalar: Talabalarda individual faoliyat shakllanadi.

Individual tadqiqot topshirig'i: “Tasviriy san'at mashg'ulotlarida muammoli – modeli yondashuv mazmun mohiyatini tushuntirib bering”.

Talaba topshiriqdagi Tasviriy san'at mashg'ulotlarida muammoli – modeli yondashuvni asosiy g'oya sifatida qabul qiladi va uni amalga oshirishni tizimlashtiradi, ya'ni, tasviriy san'atdan maxsus topshiriqlarni individual bajarish jarayonini kreativ yondashuv asosida qurish va yakuniy natijani kafolatlash qonuniyatlarini umumdidaktik pedagogik texnologiyalar darajasida ishlab chiqish kichik g'oyalar sifatida belgilab oladi (2.14-rasm).

Talaba avvalo kichik g'oyalarlar yoki ya'ni, ta'mirlash va texnik servis mintaqalari, ustaxonalar, omborxonalar va yordamchi mintaqalar loyihasi ustida ijodiy fikrlaydi, tassavurida har birining asosiy va muqobil variantdagi yechimlarini shakllantiradi, so'ngra loyihani yaratadi, yaratilgan

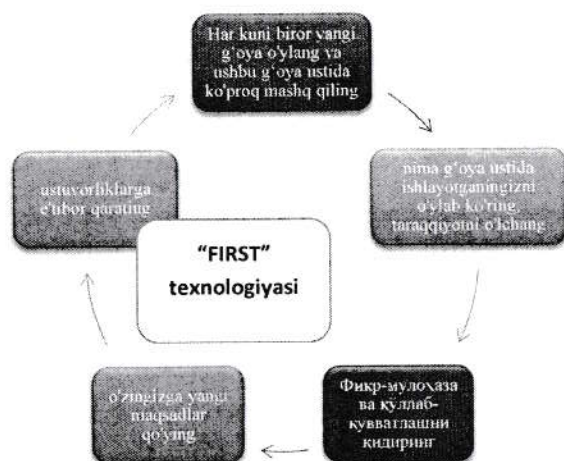
yechimlar umumlashtiriladi va individual tadqiqot topshirig'ining yechimiga erishiladi.



2.22-rasm. “Individual tadqiqot topshiriqlari” metodini amalga oshirish strukturasini

“FIRST” texnologiyasi. Ushbu texnologiya talabani kreativ rivojlantirishga qaratilgan. Talaba o'z qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni samarali bo'lishi uchun «FIRST» 2.24-rasmga qarang doimiy rivojlanishni quyidagi tamoyillariga amal qilish kerak:

Ustuvorliklarga e'tibor qaratish (Focus on priorities) - rivojlanish maqsadlarini iloji boricha aniqroq aniqlang, yaxshilanish uchun ma'lum bir sohani tanlang;



2.23-rasm. «FIRST» texnologiyasi

Nima sodir bo'layotgani haqida o'ylab ko'ring (taraqqiyotni o'lchang (Reflect on what happens) - xatti-harakatlaringizdagi o'zgarishlarni doimiy ravishda kuzatib boring, harakatlaringiz va yerishilgan natijalarni, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik sabablarini tahlil qiling;

Fikr-mulohaza va qo'llab-quvvatlashni qidiring (Seek feedback and support)- Fikr-mulohaza va qo'llab-quvvatlashni qidiring - mutaxassislar, tajribali hamkasblarning fikr va tavsiyalaridan foydalaning, ularning fikrlari va tavsiyalarini tinglang;

O'zingizga yangi maqsadlar qo'ying (Transfer learning into next steps) - doimo takomillashib boring, doimo o'zingizga yangi rivojlanish maqsadlarini belgilang, shu bilan to'xtamang.

Tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish metodlari: Biz tomondan Tasviriy san'at va muhandislik ta'lim fanida o'quvchilarning tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish eng samarali bo'lishi uchun uchta asosiy toifadagi **“Tell- Show-Do”** (2.1-jadvalga qarang) metodlarini qo'llash tavsiya etildi. Ularning har biri o'zining afzalliklari va ba'zi cheklovlari bilan ajralib turadigan muvaffaqiyatli xatti-harakatlar modelini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi:

1. Tell (nazariyani o'rganish- nazariy materialni mustaqil o'rganish jarayonida (biznes adabiyotlari, video kurslar, Internetda materiallarni qidirish va hk), shuningdek tematik o'quv dasturlarida (treninglar, seminarlarda) qatnashishda muvaffaqiyatli xulq-atvor modellarini aniqlash. auditoriyalar, boshqa o'quv dasturlari).	
1.1.O'z-o'zini rivojlantirish (tarbiyaga oid adabiyotlar, video kurslar, internet va boshqalar orqali)	
Afzalliklari Bu rivojlanish uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlarni qulay vaqtda olishga imkon beradi. Bu sizga rivojlanish uchun zarur bo'lgan	Cheklovlari Nazariy materialni mustaqil o'rganish uchun har doim ham yetarli vaqt bo'lmaydi. Boshqa talabalarning fikr-mulohazalari yo'qligi sababli
nazariy materialni chuqur tushunish va ishlab chiqishga imkon beradi.-O'z- o'zini rivojlantirish faoliyatining muntazamligi bu shaxsiy motivatsiya sinovidir.	o'z-o'zini rivojlantirishning shoshilishini baholash qiyin. Haqiqiy faoliyatda qandaydir texnikani yoki yondashuvni qanday qo'llash mumkinligi har doim ham aniq emas.
1.2. Treninglarda, seminarlarda va boshqa o'quv dasturlarda qatnashish.	
Afzalliklari Sizni qiziqtirgan mavzu bo'yicha asosiy bilim va ko'nikmalarni olishga imkon beradi.Bu ushbu sohada mutaxassis bo'lgan murabbiylar bilan maslahatlashishga imkon beradi. Sizda mavjud bo'lgan bilim va ko'nikmalarni tartibga solishga yordam beradi.	Cheklovlari Trening davomida muayyan ish sharoitlarini taqlid qiladigan vazifalar qo'llaniladi, ammo haqiqiy muammolarning murakkabligini aks ettirmaydi.Trening davomida yangi ko'nikmalarni to'liq birlashtirish yo'q, ularni amalda rivojlantirish kerak.
2.Show (boshqalar tajribasidan o'rganish)- amaliy sharoitlarida ushbu kompetensiyalarni yuqori darajada rivojlantirgan odamlarni kuzatib, ularga yuqori natijalarga erishishga imkon beradigan usul va texnikalarni muhokama qilish orqali muvaffaqiyatli xulq-atvor namunalarini aniqlash; shuningdek, murabbiy, murabbiyni jalb qilish, tajribali odamlarning fikr-mulohazalarini olish orqali kompetensiyalarni yaxshilash.	

2.1. Boshqalarning harakatlarini kuzatish.	
Afzalliklari	Cheklovlari
Haqiqiy yuksalish sharoitida samarali bo'lgan amaliy metodlar to'g'risida ma'lumot olish imkoniyati.	Siz rivojlanayotgan sohada asosiy yo'nalish bo'lgan odamlarni har doim ham sizning muhitingizda
Muvaffaqiyatli xulq-atvor modellarini o'zlashtirish qobiliyati, ular kompaniyaning ishchilari bo'lishidan qat'i nazar, yuqori darajadagi kompetensiyalar rivojlangan odamlarning xulq-atvorini kuzatish. Sizga tajribali hamkasblar bilan maslahatlashishga, ularning fikrlarini va ishni yeng yaxshi usullari bo'yicha aniq tavsiyalarni so'rashga imkon beradi.	topa olmaysiz. Ko'proq tajribali hamkasblar yoki ideal xatti-harakatlarning tashuvchisi shaxsan sizga mos bo'lmagan usullar bilan muvaffaqiyat qozonishi mumkin va siz ularni qo'llay olmaysiz. Har doim ham tajribali ijrochilar muvaffaqiyatga yerishish uchun foydalanadigan usullar va texnikalar haqida batafsil aytib bera olmaydi, harakatlar sxemasini tushuntiradi.
2.2. Fikr-mulohazalarni olish, murabbiyni jalb qilgan holda rivojlanish, murabbiy, murabbiy ishtirokida rivojlanish.	
Afzalliklari	Cheklovlari
Bu sizga o'zingizning fe'l-atvoringiz to'g'risida yeng ko'p kasbiy faoliyatda bo'lgan odamlarning (hamkasblar, xizmatchilar, nazoratchilar) fikrini bilishga imkon beradi. Tajribali murabbiy, murabbiy bilan birgalikda muhokama qilish va sizning harakatlaringiz xususiyatlariga mos keladigan harakatlar sxemalarini ishlab chiqish imkoniyati. Bu individual yondashuvni talab qiladi, sizning vakolatlaringizni aniqroq moslashtirish mumkin.	Cheklovlar: Hamkasblarning fikr-mulohazalari har doim ham obektiv bo'lmashligi mumkin. Sizning tanqidiy baholaringizni tinglashga tayyorligingiz zarur. Kompaniyada tizimli va muntazam ravishda rivojlanishiga yordam beradigan xodimlarni topish qiyin bo'lishi mumkin, murabbiyga.
3.Do (amaliy qo'nikma)- talabaniing bevosita majburiyatlari tarkibiga kiradigan vazifalarni bajarishda ham, asosiy vazifalarga qo'shimcha yoki maxsus vazifalar hamda loyihalarni bajarishda ham haqiqiy hayotda olingan nazariy bilimlarni muntazam ravishda qo'llash orqali muvaffaqiyatli xulq-atvor modellarini ishlab chiqish.	

3.1. Harbiy vatanparvarlikni tarbiyasini takomillashtirish	
Afzalliklari	Cheklovlari
Bu adabiyotlarni mustaqil o'rganish, treninglar va o'quv dasturlarini o'tkazish, boshqa odamlarning xulq-atvorini kuzatish va hokozalardan olgan bilim va ko'nikmalarini birlashtirish imkonini beradi. Odatdagi ish sharoitida kerakli ko'nikma va xatti-harakatlarni muntazam ravishda rivojlantirishga imkon beradi. takomillashtirishda yuqori ishtirokni ta'minlaydi Siz yangi bilim va ko'nikmalarni qo'llashda ish natijalarining ko'payishini sezishingiz mumkin.	Oldindan nazariy tayyorgarliksiz yetarli darajada samarali bo'lmaydi. Shaxsiy rivojlanishning boshqa usullari bilan kompleks qo'llanilganda samarali.
3.2 Maxsus vazifalar / loyihalar	
Afzalliklari:	Cheklovlar:
Bu sizning tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish sharoitlari bo'lmagan taqdirda kerakli ko'nikma va xulq-atvorni mashq qilish imkoniyatini beradi. Ekstremal holatlarda kerakli ko'nikma va xulq-atvorni rivojlantirishga imkon beradi.	Tarbiyaviy ishlarda maxsus vazifalar va loyihalar sizga muntazam ravishda ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon bermaydi, chunki vaqti-vaqti bilan xatolar paydo bo'ladi.

Topshiriq: Talaba ijodiy faoliyati davomida an'anaviy texnologiya loyihalarining tahlil qilish.

Interactive Art Critique Session (Interfaol san'at tanqidiy sessiyasi) metodi.

Ushbu metod maqsadi: Ishtirokchilarni tasviriy san'at asarlari bo'yicha konstruktiv munozaraga jalb qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va turli badiiy uslublar va usullarni qadrlash.

Kerakli materiallar:

1. San'at asarlarining bir nechta tasvirlari (rasmlar, haykallar, raqamli san'at va boshqalar bo'lishi mumkin)
2. Tasvirlarni ko'rsatish uchun proyektor yoki katta ekran
3. Doska yoki markerli flip-chart
4. Ishtirokchilar uchun yopishqoq yozuvlar va qalamlar/qalamlar

Qadamlar:

1. Kirish (5 daqiqa):

◦ Ishtirokchilarni taklif qilish va sessiya maqsadi bilan tanishtiriladi: turli san'at asarlarini birgalikda o'rganilib va tahlil qilinadi.

◦ Seans turli san'at asarlarini ko'rish, ularning elementlarini muhokama qilish va talqinlarni almashishni o'z ichiga olishini tushuntiriladi.

2. San'at asarlarini taqdimot qilish (har bir asar uchun 5 daqiqa):

◦ Birinchi san'at asarini ekranda ko'rsatish.

◦ Ishtirokchilarga san'at asarini jimgina kuzatish uchun bir necha daqiqaga ruxsat berish.

◦ Quyidagi maslahatlar yordamida guruh muhokamasiga yordam berish:

• **Tavsif:** Ishtirokchilardan san'at asarida ko'rganlarini tasvirlashlarini so'raladi. Ularni ranglar, chiziqlar, shakllar, kompozitsiyalar va boshqalar kabi tafsilotlarga e'tibor berishga undash.

• **Tahlil:** Ishtirokchilarga quyidagi savollarni berish orqali san'at asarini tahlil qilishga yo'naltiriladi:

• Ushbu san'at asari qanday his-tuyg'ularni yoki fikrlarni uyg'otadi?

• Sizningcha, buni yaratishda qanday texnika yoki materiallar ishlatilgan?

• Kompozitsiya san'at asarini idrok etishingizga qanday ta'sir qiladi?

• **Interpretatsiya:** Ishtirokchilarni san'at asarini sharhlashga taklif qilish:

• Sizningcha, rassom bu asar orqali nimani ifodalamoqchi bo'lgan?

• Ushbu san'at asari uning madaniy yoki tarixiy konteksti bilan qanday bog'liq?

• **Baholash:** Guruh tomonidan qabul qilingan badiiy asarning kuchli va zaif tomonlarini muhokama qilinadi. Konstruktiv tanqid va qadrlashni rag'batlantiriladi.

3. Guruh mulohazasi (10 daqiqa):

◦ Har bir san'at asarini muhokama qilgandan so'ng, ishtirokchilar o'zlarining umumiy taassurotlari va muhokamadan nimani o'rganganlari bilan o'rtoqlashadigan fikrlash sessiyasini o'tkaziladi.

◦ Doska yoki flipchartda asosiy tushuncha va kuzatishlarni umumlashtiriladi.

4. Interaktiv faoliyat (15 daqiqa):

◦ Ishtirokchilar kichik guruhlariga bo'linadi (har bir guruhda 3-4 kishi).

◦ Har bir guruhga boshqa san'at asarini taqdim etiladi (yangi bo'lishi mumkin yoki oldingilarini qayta ko'rib chiqish).

◦ Har bir guruhdan so'raladi:

• Yuqorida muhokama qilingan ko'rsatmalardan foydalanib, san'at asarini tahlil qilinadi.

• O'z tahlillarini butun guruh bilan bo'lishish uchun qisqacha taqdimot (3-5 daqiqa) tayyorlash.

5. Guruh taqdimotlari (20 daqiqa):

◦ Har bir guruhni o'zlariga topshirilgan san'at asarini tahlil qilish va talqin qilishlarini taklif qilinadi.

◦ Har bir taqdimotdan keyin boshqa ishtirokchilarning savollari va sharhlari rag'batlantiriladi.

6. Xulosa (5 daqiqa):

◦ Bir nechta san'at asarlarini tahlil qilish natijasida olingan asosiy fikrlarni ta'kidlab, sessiya yakunlanadi.

◦ Tasviriy san'atni tushunishda tanqidiy fikrlash va turli nuqtai nazarlarning ahamiyati muhokama qilinadi.

◦ Ishtirokchilarga hissalar va qiziqishlari uchun rahmat.

Maslahatlar:

Barcha fikrlar qadrlanadigan hurmatli va ochiq fikrli muhitni rag'batlantiriladi.

• Ishtirokchilarning ta'sirini kengaytirish uchun san'at asarlari turlari (turli uslublar, davrlar, madaniyatlar) o'zgartiriladi.

• Seansning davomiyligi va murakkabligini tomoshabinlarning san'at bilan tanishligi va ularning e'tibor darajasiga qarab moslashtiriladi.

• **Dars ishlanmasi: O'rta asrlar tasviriy san'atida usul va yo'nalishlar.**

• **Darsning maqsadi:** Tasviriy san'at bo'yicha talabalarda bilim va ko'nikmalar hosil qilish.

• **a) ta'limiy maqsadi:** Talabalarga o'rta asrlar tasviriy san'ati to'g'risida ma'lumotlar berish, roman, gotika, milliy san'at uslublari haqida bilimlarni shakllantirish.

• **b) tarbiyaviy maqsadi:** talabalarni nafosat tarbiyasiga yo'naltirish, milliy qadriyatlar, ahloqiy tushunchalar, vatanparvarlik sifatlarini uyg'otish.

• **v) rivojlantiruvchi maqsadi:** o'rta asrlar san'atidagi turli oqim, yo'nalishlar, rassomlar, me'morchilik, haykaltaroshlik asarlarini tushunishga oid bilimlarini rivojlantirish.

Darsning jihozi:

• **a) talabalar uchun:** Parijdagi La Notir Dam Grand, Germaniyadagi Sharta Kilen shaharlari, ulardagi haykallar, milliy tasviriy san'at, Samarqand me'morchilik namunalari foto suratlari.

• **b) talabalar uchun:** rasm daftar, ruchka, qalam, yozuv daftari, rasmlarning foto nusxalaridan namunalar.

Darsning rejasi:

1. Tashkiliy qism. 2 - 5 daqiqa.
2. Yangi dars bayoni. 15 - 25 daqiqa.
3. Talabalar bilan savol - javob. 10 - 15 daqiqa.
4. Darsning yakuni va uyga vazifa. 2 - 3 daqiqa.

• **Darsning borishi:** Tashkiliy qism. Talabalar bilan salomlashib shu kunning muhim voqealari, bayramlar to'g'risida qisqacha gapiriladi va yangi o'quv yili boshlanganligi, ta'vil vaqtida talabalarning bajargan ishlari to'g'risida qisqacha suhbat qilib olinsa yaxshi natija beradi.

• **Yangi darsning bayoni:** Dastgoh rangtasviri tasviriy san'atning eng ommaviy turlaridan biridir. Rassomchilikning rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik turlarida dastgoh rangtasvir asarlari yaratiladi. Dastgohli rangtasvirga barcha moy buyoqlarda yaratilgan asarlarni kiritish mumkin. Ular turli janrlarga bo'linib ketadi. Bunday asarlarining turlari, tartibi, xususiyatlari ham o'zgachadir. Talabalar dastgoh rangtasvirning natyurmort kompozitsiyasini alohida turli matolarga, gurunt qilingandan keyin tasvirlasalar bu ham dastgoh rangtasvir bo'ladi.

• Dastgohli rangtasvirda badiiy jarayon juda tezlik bilan rivojlanib ilgari ketdi. Chunki ko'pgina bo'lib o'tgan ko'rgazmalar shuni tasdiqlaydiki, mazkur davr rangtasviri uslub va kompozitsiyasi yechimining turli-tumanligi bilan ham ajralib turadi. Bu rangtasvirda ijod qilayotgan rassomlarga erkinlik berilganining natijasidir. Bu jarayon badiiy tasvirni akslantirishda shakl va vositalarni mustaqil tanlash imkonini beruvchi yangi davr bilan ko'p jihatdan bog'liq.



Tasviriy san'at tarixida o'rta asrlar san'ati katta ahamiyatga ega bo'ldi. U vaqtlarda turli san'at oqimlari va yo'nalishlari paydo bo'lgan edi. Ko'proq bu usul va yunalishlar me'morchilikda alohida ajralib turadi. Yevropa me'morchiligining o'zi Fransiya davlatidan boshlab La Notir Dam Grand ibodatxonasi, Germaniyada Sharta Kioli saborlari, ulardagi haykallar o'ziga xos kurinishlarga ega. Shuning uchun ham germanlarniki degan ma'noni anlatadigan "gotika" san'ati shu davr yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu alohida german qabilalariga xos bo'lgan san'at turidir.

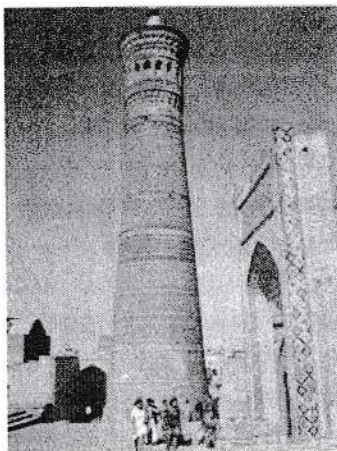
Gotika (italyan tilida "gotiso", fransuzcha "gothique", tom ma'noda gotlarniki, nemislarning nomidan kelib chiqqan) uslubi G'arbiy va Markaziy, qisman Sharqiy Yevropa mamlakatlari O'rta asrlar san'ati rivojlanishining yakunlovchi bosqichidagi san'at hisoblanadi. 12 va 15 - 16 asr o'rtalari san'atidagi yetakchi uslub. "Gotika" atamasi Uyg'onish davrida kiritilgan bo'lib, O'rta asrlarning barcha san'atini "varvarlarniki" (bosqinchilarniki) deb, kamsitish ma'nosida qo'llanilgan. 19 asrdan boshlab 10 - 12 asrlar san'atiga nisbatan "roman uslubi" atamasi qo'llanilishi kiritilganidan keyin "gotika uslubi" ning xronologik tartibi chegaralanib qolgan. Ko'pincha me'morlikka nisbatan qo'llanilgan gotika uslubining rangtasvir bilan aloqasini haykaltaroshlik bilan uzviy tarzda vitraj san'ati misolida ko'rishimiz mumkin.

Shu kabi roman san'ati ham rimniki degan ma'noni beradi va uning yaratilishi qadim Italiya san'at turlarini o'zida aks ettiradi.

Har bir xalqning o'ziga xos san'ati turlari, usullari mavjud bo'lib shu joyning xayoti, tabiati, yashash tarzi bilan uyg'unlashib ketadi. Shuning uchun ham tasviriy san'at asarlarini kuzatib qarar ekanmiz u xalq to'g'risida tassovurimiz ortib, kerakli ma'lumotlarga ega ham bo'lib boramiz.

Bu ma'lumotlar usha xalqning madaniyatini, ma'naviy dunyosini ko'rsatadi.

San'atning ta'sir kuchi ham shunda. O'zbekiston tasviriy san'ati ham shunday usul va yo'nalishlarga ega. O'lkamizning quyoshli, yorqin buyoqli, rang-barangligi rangtasvir san'atimizga ham ta'sirini ko'rsatadi. Me'morchilikdagi turli gumbazli binolar, mahobatli, katta mustahkam imoratlar, uning maftunkor bezaklari xalqimiz xayotidan olingandir.



- Xalq amaliy san'atining naqsh elementlari me'morchilikda ham bor. Bunda islamiy naqshlar, grix naqshlari bilan ham oxang keladi.

- Samarqand shahrida Shohi - Zinda ansambilining me'moriy maqbaralari, Registon ansambilidagi Sher - Dor, Ulug'bek, Tilla Qori masjidilari, Guri Amir maqbarasi, Bibixonim, Xazrati Xizir kabi masjidilari.

- Toshkentda Kukaldosh madrasasi, Zangota, Shahrisabz shahridagi Oq saroy, Buxoro shahridagi Registon ansambili, Chor

minor, Somoniylar maqbarasi, Xivadagi Minora kalon, Ichan qala va boshqalar sharq xalqlarining o'rta asrlarda qurib butun dunyoga mashhur bo'lgan me'moriy yodgorliklaridir.

• Bizning qadimiy yodgorliklarimizda ham roman-gotika san'ati elementlari uchraydi. Shuningdek, o'rta asr san'atidan toki hozirgacha bizda davom etib kelayotgan me'moriy elementlar peshtoq, minora, gumbaz, timpan, shift, shtil, taxmon va boshqalar ishlatib kelinadi. Bularni mana bu kabi foto suratlarda ham ko'rish mumkin deb mavzuga oid bo'lgan bir necha tom - uylarning foto suratlari va rassom asarlari reproduksiyasidan kursatish kerak.

- Talabalar bilan vaqt ortib qolgudek bo'lsa turli mavzuga oid suhbatlar uyushtirish ham foydadan xoli bo'lmaydi.

- **Topshiriq:** O'rta asrlar san'atiga oid bo'lgan illyustrativ, suratlar to'plash va mustaqil o'rganib kelish, kitoblardan konispektlar olish topshirilishi mumkin.

Bu metod nafaqat ishtirokchilarni faol jalb qiladi, balki birgalikda muhokama va mulohaza yuritish orqali ularning tahliliy ko'nikmalarini va tasviriy san'atga bo'lgan bahosini rivojlantirishga yordam beradi.



1. **Mavzuni tasvirlab bering:** Mashg'ulotchi loyiha mavzusini tanlaydi, so'ngra ishtirokchilardan kichik guruh muhokamalarida yoki alohida paragraf yozish orqali mavzuni tasvirlashni so'raydi.



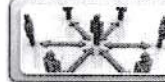
2. **To'g'ridan-to'g'ri kompozitsiyalarni yaratish:** Mashg'ulotchi o'zi uchun boshqa mavzuni tanlaydi, so'ngra ishtirokchilardan 1-bosqichda sanab o'tilgan so'zlar yoki bosqichlar bilan bir xil xususiyatlarga ega bo'lgan ro'yxatni yaratishni so'raydi (ikki so'z, yoki tushunchalar tasvir).



3. **Shaxsiy analogiyalarni tavsiflang:** Ishtirokchilarga to'g'ridan-to'g'ri analogiyalardan birini tanlab, shaxsiy o'xshashliklarni yaratish. Ishtirokchilar o'zlari tanlagan obyektga "aylanishadi" va keyin bu obyekt bo'lish nimanani anglatishini tasvirlaydilar.



4. **Muzokarali konfliktlarni aniqlang:** Ishtirokchilardan 3-bosqichda yaratilgan ro'yxatdagi bir-biriga zid bo'lgan so'zlarni juftlashtirishni so'rang. Har safar ishtirokchilar nima uchun so'zlarni tanlaganliklarini, qaysi ziddiyatni tushuntirib berishlarini so'rang. Keyin ishtirokchilarga ovoz berish orqali birini tanlashlari kerak. Eshitish simvolizmi va shaxsiy moyillik qanday farq qiladi?



5. **Yangi kompozitsiya yaratish:** Ishtirokchilar tomonidan ovoz berilgan muzokarali ziddiyat juftligi bilan, juftlashgan so'zlar bilan tasvirlangan narsani tanlash orqali boshqa to'g'ridan-to'g'ri o'xshashlik yaratishni so'rang. Rasm, portret, minyatūra, xaykaltaroshlik va boshqalar kabi eshitish ramziyligi va shaxsiy moyilligi qanday?



6. **Mavzuni qayta ko'rib chiqing:** Asl g'oya yoki muammoga qayting, shunda ishtirokchilar jarayonda yaratilgan g'oyalardan foydalanadigan mahsulot yoki tavsifni ishlab chiqishi mumkin. Ular yakuniy analogiyaga e'tibor qaratishlari yoki boshqa to'rt bosqichda yaratilgan analogiyalardan foydalanishlari mumkin.

Interactive Visual Art Workshop: Exploring Abstract Expressionism (Interaktiv tasviriy san'at ustaxonasi: mavhum ekspressionizmni o'rganish)

Maqsad: ishtirokchilarni individual ijodkorlik va turli badiiy materiallar bilan tajriba o'tkazish orqali mavhum ekspressionizmni o'rganadigan interfaol sessiyaga jalb qilish.

Kerakli materiallar:

1. Kanvas taxtalar yoki qalin qog'oz (har bir ishtirokchiga bittadan)
2. Akril bo'yoqlar (ranglarning xilma-xilligi)
3. Bo'yoq cho'tkalari (turli o'lchamdagi)

4. Ranglarni aralashtirish uchun palitra yoki qog'oz plitalari
5. Suv stakanlari va qog'oz sochiqlar
6. Majburiy emas: palitrani pichoqlar, gubkalar yoki boshqa tekstura yaratish vositalari

7. Kiyimlarni himoya qilish uchun apron yoki eski ko'ylaklar
8. Bo'yash uchun dastgohlar yoki tekis yuzalar

Qadamlar:

1. Abstrakt ekspressionizmga kirish (10 daqiqa):

- Mavhum ekspressionizmga qisqacha kirish bilan boshlang, uning diqqatini o'z-o'zidan, intuitiv yaratilishga va hissiy ifodaga qarating.
- Ishtirokchilarni ilhomlantirish va turli uslublarni namoyish qilish uchun mavhum ekspressionistik san'at asarlari namunalarini ko'rsating.

2. Boshlang'ich mashqlari: Rangni o'rganish (10 daqiqa):

- Har bir ishtirokchiga kanvas taxtasi yoki qalin qog'oz bering.
- Ishtirokchilarga keng cho'tkasi yoki boshqa usullardan foydalangan holda butun tuvalni o'zlari tanlagan ranglar bilan qoplashni ko'rsating.
- Ularni ranglarni qatlamlash, doskada aralashtirish va turli xil cho'tka o'lchamlari bilan tajriba qilishni taklif qiling.

3. Boshqariladigan tajriba (30-40 daqiqa):

- Ishtirokchilarni o'rganish uchun bir qator ko'rsatmalar yoki metodlar orqali yo'naltiring:

• **Imo-ishorali rasm:** Ishtirokchilarni butun qo'llarini ishlatib, katta, ifodali imo-ishoralar bilan rasm chizishga undash.

• **Tekstura va belgi yaratish:** Tekstura va noyob belgilar yaratish uchun palitrani pichoqlar, gubkalar yoki noan'anaviy materiallar kabi asboblarni taqdim eting.

• **Rang kontrasti:** Vizual qiziqish va chuqurlikni yaratish uchun ishtirokchilarni kontrast ranglar bilan tajriba o'tkazishga taklif qiling.

• **Hissiy ifoda:** Ishtirokchilarni o'zlarining his-tuyg'ularini cho'tkasi va rang tanlashlari bilan bog'lashga undash.

4. Guruh almashish va muhokama qilish (15 daqiqa):

- Tajribadan so'ng, ishtirokchilarni o'z asarlarini baham ko'rish uchun yig'ing.

◦ Har bir ishtirokchi o'zining ijodiy jarayonini, tanlovini va qanday his-tuyg'ularni yoki g'oyalarni o'rganayotganini tushuntirib beradigan munozaraga yordam bering.

◦ Qo'llab-quvvatlovchi va konstruktiv tarzda boshqa ishtirokchilarning fikr-mulohazalari va kuzatishlarini rag'batlantiring.

5. Fikrlash va yopilish (10 daqiqa):

◦ Seminarni aks ettirish sessiyasi bilan yakunlang, unda ishtirokchilar o'zlarining mavhum ekspressionizm bilan tajribalarini muhokama qilishadi.

◦ Yo'naltiruvchi savollarni bering, masalan:

- Ijodiy jarayonda o'zingizni qanday his qildingiz?
- Badiiy uslubingiz yoki afzalliklaringiz haqida nimani kashf etdingiz?
- Qanday qiyinchiliklarga duch keldingiz va ularni qanday engdingiz?
- Seminardagi asosiy bilim va tushunchalarni umumlashtiring.

6. Namoyish va qadrlash:

◦ Majburiy emas, ishtirokchilarning san'at asarlarini seminar maydonida galereya tarzida ko'rsatish.

◦ Ishtirokchilarni aylanib chiqishga va bir-birlarining ijodlarini qadrlashga taklif qiling, bu esa jamoaviylik tuyg'usini va individual ifodalarga qoyil qolishni kuchaytiradi.

Maslahatlar:

• Ishtirokchilarni eksperimentni qabul qilishga va ma'lum bir natija yaratishdan tashvishlanmang.

• Seans davomida yumshoq yo'l-yo'riq va dalda bering, jarayonni yakuniy mahsulotga ta'kidlang.

• Ishtirokchilarning yoshi, mahorat darajasi va san'at texnikasi bilan tanishligidan kelib chiqib, mashqlarning murakkabligini moslashtiring.

• Ijodiy muhitni yaxshilash uchun musiqa yoki atrof-muhit tovushlari bilan qulay va ilhomlantiruvchi muhit yarating.

Ushbu interfaol metod ijodkorlikni, o'zini ifoda etishni va mavhum san'at usullarini o'rganishni, ishtirokchilar o'rtasida hamkorlik va qo'llab-quvvatlovchi badiiy hamjamiyatni rivojlantirishga qaratilgan.

2.2-jadval

Muammo nimada va uni qanday hal qilish kerak			
Beriladigan vazifa			
Talabalar	1-yechim	2- yechim	3- yechim
1			
2			
3			
4			
5			

2.3-jadval

Muammo nimada va uni qanday hal qilish kerak			
Beriladigan vazifa	Interaktiv tasviriy san'at ustaxonasi: mavhum	Sana	
	ekspressionizmni o'rganish	Guruh	
Talabalar	1-yechim	2- yechim	3- yechim
1.Talaba	Boshlang'ich mashqlarni o'zlashtirish	Rangni o'rganish	Natijaviy asar yaratish
2.Talaba	Vizual qiziqish	chuqur o'rganish	Vizual qiziqish va chuqur o'rganish uchun ishtirokchilarni kontrast ranglar bilan tajriba o'tkazish
3.Talaba	Seminarni aks ettirish	Badiiy uslub kashf qilish	Seminardagi asosiy bilim va tushunchalarni umumlashtirish
4.Talaba	Ishtirokchilarni o'z asarlarini baham ko'rish	Har bir ishtirokchi o'zining ijodiy jarayonini	Har bir ishtirokchini qo'llab-quvvatlash
5.Talaba	Ishtirokchilarni eksperimentni qabul qilish	mashqlarning murakkabligini moslashtirish	Ma'lum bir natija yaratish

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning maqsad va vazifalari, nazariy asoslari va talabalarning individual faoliyatlarini rivojlantirish maqsadli tizimini ishlab chiqish orqali

talabalarda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning maqsadli tizimi, individual faoliyatini rivojlantirish bosqichlari va tarkibiy komponentlarini inobatga olgan holda individual rivojlanish dasturini ishlab chiqildi.

Tadqiqotimiz ob'ekti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" ta'lim yo'nalishi bo'lganligi sababli biz talabalarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishni avtomobil sohasi misolida ko'rib chiqamiz. Buning uchun bo'lajak muhandislar uchun ijodiy topshiriqlari uchun zarur bo'lgan bir necha usullarni tavsiya qilamiz.

Rivojlanayotgan qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya, san'at tarixi, haykaltaroshlik, tasviriy san'atni o'qitish metodikasi kabi mavzularda tadqiqot loyihalarini tayinlang. Bu talabalarni avtomobil sohasidagi so'nggi tendentsiyalar va innovatsiyalar haqida xabardor qilishi mumkin.

Individual tadqiqot topshiriqlari. Tadqiqot topshiriqlari auditoriyadan tashqarida kompozitsiyani o'rgatishning samarali usuli hisoblanadi. Tadqiqot bilan bog'liq faoliyat bilan shug'ullanish orqali talabalar kompozitsiyaning turli jihatlarini tushunishlarini chuqurlashtirishlari, real hayotdagi ilovalarni o'rganishlari, tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligi ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Auditoriyada kompozitsiyani o'rgatish uchun tadqiqot topshiriqlaridan foydalanishning ba'zi asosiy elementlari va fikrlarini bayon etadilar.

Tadqiqot topshiriqlarini auditoriyadan tashqarida muhandislik grafika sohasini o'qitishga integratsiyalashgan holda, o'qituvchilar chuqur izlanish, analitik fikrlash va muhandislik grafikasi tizimlarining murakkabligi va jamiyat uchun ahamiyatini chuqurroq tushunishlari mumkin. Ushbu yondashuv talabalarni muhandislik grafikasi sohasida martaba uchun tayyorlanayotganda hozirgi va kelajakdagi kompozitsion muammolarini o'rganish va hal qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlar bilan jihozlaydi.

Talabalarni san'at tarixi, tasviriy san'at metodikasi, kompozitsiya haqida multimedia taqdimotlarini yaratishga undash. Bu ularning taqdimot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi va mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

1. Mavzularni tanlash (dastlab talabalar muhandislik grafikasi sohasiga oid o'zlari qiziqqan mavzularni tanlab oladilar). Talabalarga

san'at tarixi, barqaror kompozitsiya yechimlari, muhandislik grafikasi dasturlari rivojlanayotgan texnologiyalar, hamda amaliy tadqiqotlari kabi kompozitsiya bilan bog'liq bir qator mavzularni taqdim eting.

2. Resurslarga kirish (*Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan "Tasviriy san'at" fanini web-saytdan foydalanadilar*). Talabalar o'z tadqiqotlari uchun turli ishonchli va dolzarb manbalardan, jumladan, kitoblar, akademik jurnallar, onlayn ma'lumotlar bazalari, hukumat hisobotlari va sanoat nashrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishni ta'minlang. Tadqiqotni osonlashtirish uchun raqamli resurslar va onlayn ma'lumotlar bazalaridan foydalanishni rag'batlantirish.

3. Yo'naltirilgan so'rov: tadqiqot savollarini shakllantirish, adabiyotlarni ko'rib chiqish, ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, dalillar asosida xulosalar chiqarish kabi boshqariladigan bosqichlarga bo'lish orqali talabalarni tadqiqot jarayoniga yo'naltirish. Tadqiqot topshiriqlarini kutish uchun aniq ko'rsatmalar va rubrikalarni taqdim eting.

4. Tanqidiy tahlil: tanqidiy tahlil va manbalarni baholashning ahamiyatini ta'kidlang. Talabalarga ular to'plagan ma'lumotlarning ishonchliligi, dolzarbligi va ishonchliligini baholashni o'rgatish va ularni kompozitsiya bilan bog'liq masalalar bo'yicha turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga undash.

5. Taqdimotlar va hisobotlar: Talabalarga tadqiqot natijalarini taqdimotlar yoki yozma hisobotlar orqali taqdim etish imkoniyatlarini birlashtiring. Bu ularga o'z tushunchalarini samarali etkazish va tengdoshlari va o'qituvchisidan fikr-mulohazalarni olish imkonini beradi.

6. Ko'p tarmoqli istiqbollarni o'z ichiga oling: Talabalarni kompozitsiya tadqiqotlariga ko'p tarmoqli burchaklardan yondashishga, muhandislik, tasviriy san'at fanlari, xaykaltaroshlik, san'at tarixi va ijtimoiy fanlar tushunchalariga tayanishga undash. Bu kompozitsiya bilan bog'liq murakkab masalalarni yaxlit tushunishga yordam beradi.

7. Haqiqiy dunyo ilovalari (*talabalar tomonidan ishlab chiqilgan individual g'oyalar va loyihalar real hayotga tadbiri tekshiriladi*). amaliy tadqiqotlar, san'at misollari yoki kompozitsiya fani joriy voqealarni o'z ichiga olgan holda tadqiqot topshiriqlarini real dunyo ilovalari bilan bog'lang. Bu talabalarga o'z tadqiqotlarining amaliy natijalarini ko'rishga

va tasviriy san'at muammolari jamiyat va ijodiy yondasguvni tushunishga yordam beradi.

8. Tushunchalarni vizualizatsiya qilish: dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lishni ta'minlaydi.

9. Infografika va ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish: Vizual jozibador infografika va ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish vositalaridan foydalangan holda statistik ma'lumotlar, tendentsiyalar va kompozitsiya bilan bog'liq ma'lumotlarni taqdim eting. Bu talabalarga kompozitsiyadan foydalanish, hamda murakkab ma'lumotlar to'plamini sharhlash va tahlil qilishga yordam beradi.

10. Mehmon ma'ruzachilar va intervyular: Kompozitsiya bo'yicha mutaxassislar yoki ekspertlar kabi mehmon ma'ruzachilarni jonli yoki yozib olingan intervyular orqali multimedia taqdimotlarida ishtirok etishlarini tashkil qiling. Bu talabalarga sanoat amaliyotchilarining tushunchalarini beradi va auditoriyada o'rganish va real dunyo amaliyotlari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlaydi.

11. Multimedia topshiriqlarini jalb qilish: Talabalarni topshiriqlarning bir qismi sifatida o'zlarining multimedia taqdimotlarini yaratishga undash, ularga turli multimedia vositalaridan foydalangan holda kompozitsiya bilan bog'liq kontentni tadqiq qilish, kompilyatsiya qilish va taqdim etish imkonini beradi. Bu muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga ijodkorlik va faol o'rganishga yordam beradi.

12. Interaktiv savol-javob va so'rov: Talabalarining ishtirokini rag'batlantirish va real vaqtda kompozitsiya mavzularini tushunishlarini o'lchash uchun interaktiv savol-javob sessiyalari yoki so'rov xususiyatlarini multimedia taqdimotlariga integratsiya qiling. Bu faol ishtirokni rag'batlantirishi va darhol fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin.

13. Multimodal o'quv resurslari: turli xil o'rganish uslublari va afzalliklarini qondirish uchun kompozitsiya bilan bog'liq turli multimedia resurslariga, jumladan, onlayn videolar, podkastlar, interaktiv veb-saytlar va raqamli arxivlarga kirishni ta'minlang.

Multimedia taqdimotlarini auditoriyada kompozitsiyani o'qitishga integratsiyalash talabalar uchun qiziqarli va dinamik o'rganish tajribasini taklif qilishi mumkin. Videolar, interaktiv simulyatsiyalar, infografika va

virtual sayohatlar kabi turli multimedia formatlaridan foydalanish orqali o'qituvchilar talabalarining kompozitsiya tushunchalari haqidagi tushunchalarini kuchaytirishi, real misollarni ko'rsatishi va tanqidiy fikrlashni rag'batlantirishi mumkin. Multimedia taqdimotlarini kompozitsiyani o'qitishga qo'shishning ba'zi strategiyalari:

Auditoriyadan tashqarida kompozitsiyani o'rgatishda multimedia taqdimotlarini qo'shish orqali o'qituvchilar turli xil o'rganish uslublariga mos keladigan, talabalarining faolligini oshiradigan va murakkab kompozitsiya tushunchalari va muammolarini samarali yetkazadigan immersiv ta'lim tajribasini yaratishi mumkin. Ushbu yondashuv, shuningdek, ta'limda texnologiyadan foydalanishga mos kelishi va talabalarga zamonaviy ishchi kuchi uchun zarur bo'lgan raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Munozaralar va muhokamalar. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi mashg'ulotlarida "Aqliy hujum", "Munozara", "Debat", "Ajurli arra", "Tanqidiy fikrlash" metodlarini qo'llash kabi tasviriy san'at sohasi bilan bog'liq mavzularda munozaralar yoki auditoriya muhokamalarini tashkil qiling. Bu tanqidiy fikrlashni va samarali muloqotni rag'batlantirishi mumkin.

Munozara va muhokamalar talabalarni auditoriyadan tashqarida kompozitsiyani o'rganishga jalb qilishning ajoyib usuli bo'lishi mumkin. Bu mavzuni o'rgatishda foydalanish mumkin bo'lgan bahs va munozaralar uchun ba'zi fikrlar:

1-Debat mavzusi: Tasviriy san'at o'qitishning zamonaviy texnologiyalari.

- Auditoriyani ikki guruhga bo'ling va zamonaviy texnologiyalaridan foydalanishning ijodiy faoliyatga nisbatan ijobiy va salbiy tomonlarini muhokama qiling. Talabalarni xarajat, atrof-muhitga ta'siri, qulaylik va foydalanish imkoniyati kabi omillarni hisobga olishga undash.

2-Debat mavzusi: Kompozitsiyaning kelajagi.

- kompozitsiya (mujassamot) bino (inshoot va ularning majmualari)ning tuzilishi, vazifasi va g'oyaviy badiiy jihatlari birligi va tasviriy san'atdagi o'rni ta'minlashdan iborat; kompozitsiya butun bir me'moriy ansambl, alohida bino yoki tuzilishi bilan bezaklari, rangi, loyihasi va yaratilishini

aniqlaydi, atrof muhit bilan uyg'unlashishi me'moriy kompozitsiyaga kiradi. Bu esa me'mordan katta mahorat talab etadi.

3-Debat mavzusi: Tasviriy san'at asari orqali tamoshabinga berilayotgan ma'naviy ozuqa.

- Tasviriy san'at asari orqali, tamoshabinga berilayotgan g'oya biror bir manbaga, asosga tayanmog'i va tasvirda uslub, badiiyligi jixatdan tamoshabinni o'ziga maftun etishi, uni o'ylashga, mushoxadaga tortishi lozim. Madaniy xordik, va ozuka olish niyatida kirgan tamoshabin ko'rgazmadagi asarlarning birortasiga tushnaolmasdan chiqib ketishi achinarli. Sodda qilib aytganda har bir narsaning eshigi bo'lganidek asarning ham mazmunini ochib beruvchi eshigi bo'lishi darkor, jumladan ma'lum bir detal ham bu vazifani o'tashi mumkin.

4-Debat mavzusi: Tasviriy san'at fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish.

- Axborot texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari va afzalliklari. Muhandislik grafikasi darslarida axborot texnologiyasidan foydalanish yo'llari. O'qituvchi kompyuter savodxonligi. Zamonaviy EHMning grafik imkoniyatlari, loyihalash qo'llanilishi, o'qitish va nazorat qilish dasturlari. Ikki va uch o'lchamli ob'ektlarning tasviri – chizmasini yaratish, tahlil qilish va grafik axborotlarni bajarish. O'rgatuvchi va nazorat qiluvchi qo'llanma – vazifalar. Talabaning bilish faoliyatini tashkil etish, boshqarish, faollashtirish, bilimlarni nazorat qilish va baholash yo'llari.

5-Debat mavzusi: Kompozitsiyani rivojlanish tarixi.

- Tasviriy san'atda yangi impressionizm oqimining paydo bo'lishi rangtasvirda yangilanishga vosita bo'ldi, san'atni rivojlanishiga turtki vazifasini o'taydi. Impressionistlar rang politrasiini boyitdi. XX asr boshlarida g'arbiy Yevropa davlatlarida har-xil badiiy oqimlar paydo bo'la boshladi: futurizm, kubizm, ekspressionizm, dadaizm, syurealizmlar shular o'rganish.

Umuman olganda, munozaralar va munozaralar kompozitsiya tizimlarining murakkabligini o'rganish va talabalarda tanqidiy fikrlashni uyg'otishning qiziqarli va qiziqarli usuli bo'lishi mumkin. Talabalarni turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga va hurmat bilan bahslashishga undash orqali o'qituvchilar ularga kompozitsiyaning jamiyatdagi rolini chuqurroq tushunishlariga yordam berishi mumkin.

TEST savollari

№	Test savoli	Tog'ri javob	Muqobil javob	Muqobil javob
1	Rang koloriti deganda nimani tushunasiz?	*Rang tusi	Ranglar mutanosibligi	Jilo berish
2	Kontrast ranglar deb nimaga aytiladi?	*Bir-biridan keskin farq qiluvchi rang	Uchta bir xil rang	Ikkita bir xil rang
3	«Do'stlik» «Muxabbat» «Kuev» «Chayxonachi» asorlarini yaratgan rassom?	*Usta Mumin	Tatevosyan	Benkov
4	Uch qismdan iborat rangtasvir asari?	*Triptix	Kompazitsiya	Diptix
5	Badiy asarlarda rang birikmasining umumiy tusi	*Ton	Refleks	Blik
6	Uyg'anish davrining rang tasvir qiroli kim?	*Titsian Vechellio	Dyurer	Rembrandt
7	«Qayroqqum GESIda tong» asarining avtori?	*Tansiqbaev	Karaxov	Timurov
8	Tasvirlangan buyum xayotiy vaqea lavxa xarakat....	*Syujet	Eskiz	Nabroska
9	Buyuk rus tariyxiy janri rassomi?	*Surikov	Vasnetsov	Shishkin
10	Muz qor suv xavo rang zangori kukish yashil tuq binavsha ranglar?	*Sovuq rang	Axromatik rang	Xromatik rang

11	Qorokolpoqston tasviriy sanaatiga asos solgan ilk rassomlarni ko'rsating?	*Sovetskiy Saipov Berdimuratov	Izentaev Jaqsibaev Lepasov	Sarekeev Antonov esentaeva
12	Predmetlarning munosabatligi tengligi?	*simmetriya	komponovka	asimmetriya
13	Buyuk rus manzara janri rassomi?	*Shishkin	Surikov	Repin
14	Rasm chizishda ishlatiladigan yumshoq qizg'ish jigar rang qalam?	*Sangina	Sous	Ugol
15	Mashxur xaykolorosh R. Toqtash obrazi V. Savitskiy va Said portretleri avtori?	*Ruziboev	Jalolov	Umarbekov
16	Yaratilgan asar komponentlarining oxangdor tekis yoki dinamik qaytarilishi?	*Ritm	Garmoniya	Kolorit
17	Zarar ko'rgan badiy asarning umrini uzaytirish va asl xoliga qaytarish?	*Restavratsiya	Reproduktsiya	Gruntoverka
18	Xaqiqiy badiy asarning poligrafiya vositalari yordamida qayta xosil qilingan kurinishi?	*Reproduktsiya	Kopirovka	Grafika
19	«Volgadagi burlaklar asarining avtori?	*Repin	Surikov	Vrubel
20	Gollandianing eng iyyirik rassomi?	*Rembrandt	Sharden	Karavadjo

21	Narsaning shaxsiy va tushuvchi soyasidagi aks shula?	*Refleks	Soya	Blik
22	Gorizont shizig'i deganimiz nima?	*Rassomning kuzining sathi yoki ko'z balantligidan o'tkazilgan shartli to'g'ri chiziq	Osmon bilan urning kesilishi shizig'i	Rasimdagi ko'ndalang shiziq
23	Etyud deganimiz nima?	*Rangtasvirida kichik lavxa ishlash	Dastgoh nomi	Qalamtasvir usullaridan biri
24	Molbert so'zi nima?	*Rangtasvirida ishlash uchun moslama	Mozayka	Fon uchun ishlatiladigan plazma matolar
25	Lessirovka so'zi nimani anglatadi?	*Rangtasvir usullaridan biri	Qalamtasvir usullaridan biri	Mazok
26	«Afina maktabi» asarining avtori?	*Rafael Santi	Leonardo Do Vinchi	Mikelandjelo
27	Blik deganimiz nima?	*Predmetning en yaltiraq eri	Predmetning bir bo'lagi	Predmetning en yoqargi nuktasi
28	Inson rasmini tasvirlash qanday janr?	*Portret	Peyzaj	Natyurmort

29	Rassom Abdulhaq Abdullaev qaysi janrda ijod qilgan?	*Portret	Peyzaj	Animalistik
30	Tabiatni tasvirlash qanaqa janr	*Peyzaj	Portret	Animalistik
31	«Trevoga» asarining avtori?	*Petrov-Vodkin	Grekov	Deyneka
32	Portret janrida nima tasvirlanadi?	*Odomning qiyafasini	Manzara	Qush va xayvon
33	Plener so'zi nimani anglatadi?	*Ochiq kenglik	Interer	Eksterer
34	Mashhur rassom Tansiqboyev qayerda vafot etgan?	*Nukus	Toshkent	Termez
35	O'ziga xos chiziqlar yordamida tez bajariladigan tasvir	*Nabroska	Etyud	Plener
36	«Doyrachi qiz» asari avtori?	*N.Kashina	P.Benkov	M.Nabiev
37	Rangli shisha toshlar yag'och charm qiyqimlaridan bir-biriga zich qilib yapishtirish yo'li bilan xosil qilingan asar qanday ataladi?	*Mozaika	Ikona	Kollaj
38	Uzbekistan xalq rassomi rangtasvir ustasi "Bola xonada" "Intizorlik" "Toshkent-tinchlik va dustlik shahri" triptixi avtori?	*Mirzaev	Nabiev	Axmarov

39	Surtma mo'y qalamda keskin va uzib uzib ishlash usuli?	*Mazok	Lesirovka	etyud
40	«A.Temur» portretini yaratgan rassom?	*M.Nabiev	R.Shoriev	B.Jalolov
41	Mashxur Beruni portretini qaysi rassom yaratgan?	*M.Nabiev	U.Tansiqbaev	R.Choriev
42	«Xosil» asarini yaratgan rassom?	*M.Juraboev	T.Mirjalilov	R.Shoriev
43	O'zbekiston xalq rassomi "Nido", "Baxt qushi" "XXI-asr madonnasi" asarlarining avtori?	*R.Choriev	S. Melnikov	M. Nabiev
44	«Pompeyning sungi kuni» asarining avtori?	*Bryulov	Ivanov	Kiprenskiy
45	Rangtasvirda Grizayl so'zi nima?	*Bir rangda qora yoki ko'k rangda tasvirlash	Xar turli rangda tasvirlash	Tasvirda narsalarning tokrorlanishi
46	«Dugonalar» «Dutorchi qiz» asarlarining avtori?	*P. Benkov	A. Abdullayev	Usta Mumin
47	Jang manzaralarini tasvirlovchi rassom?	*Batalist	Morinist	Peyzajist
48	«Notanish ayol» asaririning avtori?	*Kramskoy	Repin	Surikov
49	Chiziladigan buyum manzara va boshqalarni qog'oz	*Komponovka	Nabroska	Konstruksiya

	yuzasiga mos qilib joylashtirish?			
50	«Oltin kuz» asarining avtori?	*Karaxan	Saidov	Benkov
51	Italiyaning eng yirik rassomi?	*Karavadj o	Rembrand	Sharden
52	Buyuk rus portret janri rassomi?	*Kamskoy	Polenov	Savrasov
53	Natiurmort janri bu	*Jonsiz tabiatning tasvirlanishi	Ranglarni joylashtirish	Tabiatning tasvirlanishi
54	«Isoning xalqqa ko'rinishi» asarining avtori?	*Ivanov	Kiprenskiy	Repin
55	Matn yoki xikoya bilan bog'lik bo'lgan shu xikoyadagi lavhaning kurinishini uzida aks ettiradigan rasmlar?	*Illyustratsiya	Grafika	Nabroska
56	Z. Faxriddinovning «Zulmat va Ziyo» asari qanday bo'yoqda ishlangan	*Guash	Akvarel	Tempera
57	«Partizanning onasi» asarining avtori?	*Gerasimov	Ioganson	Deyneka
58	Luvr muzeyi qaysi mamlakat xududida joylashgan?	*Fransiya	Rossiya	Germaniya
59	O'zbekiston xalq rassomi Ch.Axmarov portretini qaysi rassom yaratgan?	*F. Sulaymanov	R. Axmedov	M. Nabiev

60	Rembrandtning "Oq padarning qaytishi" asari qaysi muzeyda saqlanadi?	*Ermitaj	Luvr	Tretyakov galereyasi
61	"O'zbekiston sanotkorlar guruhi" asarining avtori?	*Elizarov	Tansiqbaev	Abdullaev
62	Rafael Santini «Sikstin madonnasi» asari qaysi muzeyda saqlangan?	*Drezden	Ermitaj	Luvr
63	«Sevastopol mudofasi» asarining avtori?	*Deyneka	Gerasimov	Serov
64	Buyuk «Djakonda» asari qaysi muzeyning faxri?	*Luvr	Ermitaj	Prabo
65	Uyg'onish davrining buyuk rassomlarini ko'rsating?	*Leonardo Dovinchi, Rafael	Repin Serov Surikov	Benkov, Axmatov, Tansiqbaev
66	Buyyuk Mona Liza asorini qaysi rassom yaratgan?	*Leonardo Do vinshi	Rafael	Mekelanjelo
67	«Ko'chma ko'rgizmalar birodarligi» birlashmasining yo'lboshchisi va tashkilotchilari kimlar?	*Kramsko y Perov Myasoedo v	Savrasov Polenov Vasilev	Levitan Vasilev Repin
68	Ikki qismdan iborat rangtasvir asari?	*Diptix	Triptix	Politix
69	XX asr boshlarida ijod qilgan O'zbekiston rassomlari qatorini belgilang?	*O'.Tansiq boev, Z.Inog'om ov, A.Abdullae	A.Mirzaev, B.Maxkamov, Ya.Salpinkidi, N.Usmonov	D.Boqiev, I.Jabborov, O.Qozoqov, A.Mo'minov

		v, M.Nabiev		
70	Marina janriga oid asar nomi berilgan qatorni belgilang?	*To'qqizin chi val	Fontan bo'yida	Pompeyning so'nggi kuni

GLOSSARIY

O'zbekcha	inglizcha	Izoh
Akvarel	Watercolors	– tayyorlashda suvda parchalanish xususiyatiga ega modda, masalan gummiarabik moddasidan foydalanilgan bo'yoq turi. Odatda akvarel suv bilan qorilganda suv kabi tiniq holatga keladi va mo'yqalamda uzun dog'lar yordamida ishlanadi.
Oq bo'yoq (Belila)	White	– oq mineral bo'yoq. Odatda tarkibida kumush, temir, mis, titan kabi moddalar mavjud bo'ladi. Birinchi oq mineral bo'yoq – yog'li rassomlik san'ati uchun mo'ljallangan – qo'rg'oshin belilasi. U mustahkam, yaxshi quriydi va havo ta'siriga chidamli hossalarga ega. Qo'rg'oshin belilasining kamchiliklari ham bor: u zaharli, vaqti bilan vodorod sulfide ta'siridan rangi to'q va tiniqroq holatga keladi, yog'da sarg'ayadi.
Qog'oz	Paper	– tasviriy san'atda qog'oz ko'proq akvarel bilan ishlashda qo'llaniladi, bu yerda ortiqcha takrorlanishlardan qochib, faqat bir qancha mulohazalar bilan kifoyalanish mumkin.
Vatman	Whatman	– (angl whatman) – qalin qattiq qog'oz. Juda sifatli, yuzasi ga'dir – budur, mustahkam va yaxshi moylangan qog'oz. Qog'oz nomi ingliz qog'oz korxonasi egasi J.Vatman

Grizayl	Grisaille	– (fran. Grisaille gris so'zidan olingan – kulrang). Bir rangli tasviriy san'at, bir rangli yozuv (monoxromiya), bitta rang yordamida ishlanadi, odatda kulrang yoki jigarranglardan foydalaniladi. Grizayl uslubi uskuna tasvirida, shuningdek interyerlarda ham keng qo'llaniladi. Grizayl klassitsizm san'atida relyef soya va nur tasviri yordamida yoritiladi.
Shu'la (blik)	Glare	– (nemis. – nigoh) soya va yorug'lik elementi. Buyumdagi eng yorug' nur tushgan, asosan jilolanib va yaltirab turgan qismi. Odatda bu dog' yorqinligiga ko'rabuyumning umumiy ko'rinishidan yaqqol farqlanib turadi.
Mo'yqalam	Brush	– dastgakka maxkamlangan bir xil dag'al junlar to'pi, tekislikka bo'yoq, yelim , lak surtish uchun qo'llaniladi. Yungli hayvonlar yungidan (olmaxon, suvsar) va hayvonlar junidan tayyorlanadi. Foydalanishda sintetik mo'yqalamlar juda qulay.
Cheklangan ranglar	limited flowerses	–rangtasvir ishlashni o'rganishning boshlang'ich bosqichlarida qo'shimcha ranglarni tayyorlashni o'rganish uchun mavjud barcha ranglar naboridan foydalanilmay, kam sonli bo'yoq ranglaridan foydalaniladigan ikki yoki uch xil rang.
Torshon qog'oz	Paper torshon	–torshon atamasi (fr. juda g'adir–budur yuza) – yuzaning yirik va mayda jilvirliligi xususiyatini anglatadi. Zichligi yuqori, yorqin oq rangda, kislotasiz, uzoq muddat saqlanish Rangtasvirga o'ziga xos

		jozibadorlik yuzasi jilvirli akvarel, guash, tempera va akril bo'yoqlarida rangtasvir ishlash uchun qo'llaniladigan maxsus qog'oz turi.
Kompozitsiya	Song	(lot composition – tuzish) – badiiy asarni uning mazmuni va hususiyatiga ko'ra tuzish. Kompozitsiya asarga o'ziga hoslik va butunlik bahsh etuvchi badiiy shaklning muhim elementi hisoblanadi.
Geometrik jismlar	geometric bodies	– rangtasvirni o'rganishning boshlang'ich bosqichlarida natyurmort qo'yilmalari uchun o'quv jarayonida qo'llaniladigan to'g'ri shaklli (kub, shar, prizma, piramida, konus) gipsdan yasalgan jismlar to'plami. O'quv jihozi.
Konstruktiv tuzilish	design	– tasviriy san'atda shaklning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalash uchun barcha qismlari o'rtasidagi munosabat, o'zaro nisbatlarni qurish.
Perspektiva	Perspective	– (fran. perspective, lot. perspicio – aniq ko'raman), tekislikdagi katta tanalar tasviri, ularning o'z joy tuzilishi va joylashgan o'rni, shuningdek kuzatuvchidan uzoqligi yetkazib beriladi.
Obraz	Image	– san'atda butun borliq hodisalarini tasvirlash shakli, butun borliqni badiiy tasvirlash shakli. Tasviriy san'atda obraz fikrning aniq, yaqqol tasviri.
Buyum tekisligi	Plane subject	–tasvir chizilayotgan sath, mato, polotno, qog'oz yuzasi
Natyurmort	French inanimate nature	–tasvir chizilayotgan sath, mato, polotno, qog'oz yuzasi frantsuzcha–jonsiz tabiat.

Rangtasvir	converted using different paints picture books	–tasvir chizilayotgan sath, mato, polotno, qog'oz yuzasi turli hil bo'yoqlar yordamida ishlanadigan surat, asarlar.
Yarim soya	The penumbra	– yorug'lik va soya elementi; yorug'lik va chuqur soya orasidagi joyni egallovchi, predmet ustidagi yorug'lik va soya siyqallashishi.
Yarim	Halftone	– predmetning yoritilgan bo'lagining kam rangli ikkita yonma–yon ranglari orasidan o'tuvchi rang. San'at asarlarida: badiiy asarni ifodalash vositasi.
Nisbat	Ratio	– bo'laklar o'lchami, bo'laklarning bir biriga va bir butunning o'lchamlariga mosligi. Tasviriy san'atda nisbatning ko'plab turlari mavjud. Rassom nisbatning barcha turlari bilan ishlaydi. Ular nafaqat shakl va predmetlarning tuzilishini, balki asarning kompozitsion tuzilishini ham belgilaydi.
Kolorit	Color	– (ital.colorito, lot.color–bo'yoq, rang) rasmdagi bo'yoqlar mutanosibligi, ularning o'zaro aloqasi, rang va uyg'unligiga ko'ra ranglarning mosligi. Koloritning tashqi tasviri – asarda ranglarning yorqinligi va uyg'unligi.
Kontrast	Contrast	(fran. – keskin farq, qarama–qarshilik) – tasviriy san'atda keng tarqalgan badiiy uslub, qarama–qarshi sifatlarni taqqoslash va ularni kuchaytirishga qaratilgan.

Munosabat, nisbat	Attitude, proportion	– asar yaratishda foydalanilgan natura elementlarining o‘zaro bog‘liqligi. Masalan: rangtasvirda tus va rang munosabati, har xil yorqinlik nisbati. Chizmatasvirda o‘cham va shakl nisbatlari. San’atda taqqoslash usuli bilan aniqlanadi. Tus va rang munosabatalari kontrast, o‘tkir va engil nyuansli bo‘lishi mumkin.
Qoralama	Sketch	fransuzcha – exguisse – nabrosok (qoralama) –ijodiy g‘oyaning asar uchun bajarilgan tez bajarilgan chizgilari.
Eskiz	Outline	–tasvir chizilayotgan satx, mato, polotno, qog‘oz yuzasi eskiz har xil usul (texnika)da bajarilishi mumkin. Eskiz bir necha variantda bajariladi va eng yaxshi deb topilgani asar uchun asos qilinib olinadi.
Chiziq	Sidebar	–tasvir chizilayotgan sath, mato, polotno, qog‘oz yuzasi kontur, abris
Shakl	Form	(lotincha – forma – tashqi ko‘rinish) 1) tashqi ko‘rinish, qiyofa; 2) tasviriy san’atda forma deganda shaklning tashqi xususiyatiga aytiladi. Tasviriy san’atda badiiy forma – bu kompozitsiya tuzilishi, vositalar birligi, hamjihatligi, usuli, badiiy ashyoda amalga oshirilganligi va badiiy g‘oya mujassamligidir.
Dastlabki rang (podmalevka)	First colour	–tasvir chizilayotgan sath, mato, polotno, qog‘oz yuzasi ko‘p qatlamli moybo‘yoqda ishlangan kartinaning eng avvalgi boshlang‘ich bosqichi. Podmalevka rangli

		yoki monoxramli (rangsiz, kulrang), bir tusli, yupqa rangli qatlamda yoki nisbatan quyuq bo‘yoqda bajarilishi mumkin.
Faktura	Invoice, texture	(lotincha – factura– ishlov berish) 1) ashyo (material) ning xarakter xususiyati, naturada buyumning sirti va uning san’at asaridagi 2) materialning ishlov berilganlik xususiyati, materialning xarakterli sifati (masalan, nafis tasviriy asar fakturasi – bu mezon (iz), bo‘yoq qatlamining xususiyati. U silliq, g‘adir–budir, relefli va shu kabi ko‘rinishda bo‘lishi mumkin, haykaltaroshlikda – ishlov berilgan tosh, yog‘och va boshqalarning yuzasidir)
Alla prima	Alla prima	(lot– birinchi urinishdan) tasviriy san’atdagi rassomlik usuli, mohiyati shundaki, ishlanadigan tasvir hech bir yordamchi chizmalarsiz ishlanadi.
Soya–yorug‘	Chiaroscuro	– yorug‘ va to‘q ranglar aralashmasi, buyumning hajmi va formasini chiqarishda katta ahamiyatga ega. Uning asosini: Soya va yorug‘, yarim yorug‘, reflex, shu‘li tashkil etadi. Soya va yorug‘ kompozitsion tuzilish va asar mazmunini ta’riflash vositalaridan biri hisoblanadi.
Axromatik ranglar	Achromatic colors	–axromatik ranglar – qar. Xromaticheskie sveta
Xromatik ranglar	Chromatic colors	– bir–biridan asosiy sifati, va ko‘rinishi bilan ajralib turadigan ranglar. Xromatik ranglarga – quyosh nurlari tushganda hosil bo‘ladigan, quyosh nurlari spektordagi ranglar. Ranglar spektri shartli ravishda “ranglar doirasi” da joylashadi. Bu doirada

		ranglar sovuqda issiqqa qarab ketma – ketlikda joylashadi.
Rang	Color	– rang tasvirning eng asosiy ish anjomlaridan biri hisoblanadi. Atrof muhitning rang – barang holda aks ettirilishi, naturaning muhim jihatlari ko'rsatilishida ranglar jilosi asosiy o'rinni egallaydi.
Rang kontrasti	Color contrast	– bir–biridan faqat tus jihatidan ajralib turadigan ranglarning birga qo'llanilishi. Ranglarning sovuq issiqligi kartina elementlarining ajralib turishida ta'sir ko'rsatadi.
Palitra	Palette	– (fran. palette) 1. Bo'yoqlarni aralashtirish va joylashtirish uchun ishlatiladigan katta bo'lmagan yupqa yog'och taxtacha; 2. Rassom yoki rangtasvirasarlari uchun ushbu rasmga xos bo'lgan ranglar mutanosibligi, ranglar xususiyati, majmuasi, jilosi.
Fazoviy planlar, perspektiva	Intensity cuing, airborne prospect	1) naturalarga qaraganimizda fazoga joylashgan buyumlar shartli ravishda maydonlarga bolinadi 2) kartina bo'sh lig'idagi tasvirning har xil darajadagi uzoqlashuvi. Odatda bir necha planlar farqlanadi: birinchi, ikkinchi, uchinchi yoki oldingi, o'rta, uzoq planlari. Ularning soni har xil bo'lishi tasvirlanayotgan obyektga, ijodiy g'oyaga bog'liq;
Tasvir	Item image	– belgilangan obyektning tasvirlovchi buyum, obraz, rasm. Tasviriy san'atda yaratilayotgan asarlar (rasmda,

		kompozitsiyada va b.) haqiqiy dunyoning subyektiv tasviri hisoblanadi.
Tasviriy san'at	Art	– badiiy ijodning bir turi, badiiy obrazlarni tekislik va makonda namoyon etadi. Bu tushunchalar tasviriy san'at, grafika va me'morchilik, shuningdek arxitekturaning har xil turlarini birlashtiradi.
Obraz	Image	– san'atda butun borliqdagi hodisalar, voqeliklarni badiiy tasvirlash shakli. Tasviriy san'atda obraz - fikrning aniq, yaqqol tasviri.
Karton	Cardboard	–fran. carton, ital.cartone, carta – qog'oz. 1. Qalin, qattiq va juda pishiq qog'oz, oddiy qog'ozdan qalin. Qog'ozga tushirilgan rasm, eskiz, keyin u o'zakka tushiriladi (mato, devor, yog'och yoki metal tekislik).
Yorug'lik	Light	– tasviriy san'atda soya yorug' elementi. Naturada bo'lgani kabi, tasvirda ham bu atama eng yorug' qismlarini ko'rsatib berishda qo'llaniladi.
Muvozanat		–o'quv natyurmorti yoki kompozitsiya, tasvirining qismlari, ranglar, o'lcham, shaklning o'zaro mos kelishi, sath og'irligi mutanosibligi.
Ritm	Rhythm	–asar kompozitsiyasi tuzilishi xususiyatlaridan biri, kompozitsiya qismining (buyum, shakl, naqsh bo'laklari, rang va h.k...) bir tekisda navbat bilan qaytarilishi.
Modelirovka	Modeling	– (ital.–davolamoq) – badiiy amaliyotda: u yoki bu yorug'likda relyef, tasvirlanayotgan predmet shaklini yetkazib

		berish. Rasmda modelirovka rang (nur va soya) yordamida amalga oshiriladi, o'z navbatida shakllarning muntazam o'zgarishi ham hisobga olinadi. Tasviriy san'atda shakl ranglar bilan shakllantiriladi, chunku bu yerda ranglarning barcha taraflari o'zaro bog'langan. Haykaltaroshlikda modelirovkada yasash jarayoni va uch o'lchamli shakllarni ishlash tushuniladi.
Bo'yoq	Paint	– rang bo'yash vositalari tarkibining umumiy nomi, maishiy sohada foydalanishga mo'ljallangan, predmetlarga surtilganda yoki bo'ktirilganda u yoki bu rangni beradi. Kimyoviy tarkibiga ko'ra pigmentlar va ulardan tayyorlangan bo'yoqlar mineral (noorganik tuzlar yoki metal oksidlari) va organik (o'simlik va hayvonlarning birlashishi).
Rang surtmasi	Pap	– mo'yqalam tortib bo'yoq berish – asosga (mato, karton va boshqalar) tushirilgan bo'yoqli mo'yqalam izi. Mazok bilan ishlash texnikasi turli va u muallifning shaxsiy harakati, oldiga qo'ygan vazifalari, u ishlayotgan material hususiyatlariga bog'liq.
Xomaki reja	Sketch	– rassom tomonidan tez bajarilgan, katta bo'lmagan o'lchamdagi rassomlik, grafika va haykaltaroshlik san'ati asari.
kompozitsiya tekisligi		

Siluet	Silhouette	–XVII asr frantsuz arbobi nomidan kelib chiqqan. Kishi, hayvon, qush, narsalarning soyaga o'xshatib bir rangda ishlangan tasviri. Tasvir sidirg'a rangdagi qog'ozni kesib ishlab, boshqa rangdagi qog'oz yoki materialga yopishtirilishi ham mumkin. Grafika texnikasining bu turi qadimdan Xitoyda, Yaponiya va boshqa sharq mamlakatlarida, asrdan boshlab esa Evropada rivojlangan. Keng ma'noda narsa, bino turi shakllarining xarakterli ko'rinishidir.
Sovuq ranglar	Cool Flowerses	–qor, muz va sovuqlik taftini eslatuvchi ko'k, havorang va siyohrang tusli ranglar ko'lami
Iliq ranglar	Warm flowerses	–quyosh, olov, issiqlik taftini eslatuvchi sariq, qizil va zarg'aldoq tusli ranglar ko'lami
Yuvish	Blur	– muntazam suvdan foydalangan holda mo'yqalam bilan ishlash texnikasi, qiyin va tasviriy san'at effektlariga boy tush, akvarel va boshqalarda ishlangan rasmlarga ega bo'lish uchun qo'llaniladi.
Refleks	Reflex	– grafikada kamdam–kam, tasviriy san'atda: o'rab turgan obyektlardan biror–bir predmetga rang va nurning tushgan aksi. Bir butun qismlarining qiyin o'zaro aloqasi.
Ufq Chizig'I	Line of the horizon	–nigoh qarashi va uning izidan taasurotimiz paydo bo'ladigan, ko'pincha rassomning tasvirlanayotgan ko'rinishga qarash uchun tanlagan nuqtasi, ya'ni kartina tashqarisidagi qarash nuqtasiga bog'liq bo'ladi. Tomashabinning ko'z

		qarashi darajasida yotuvchi chiziq. – bu gorizont chizig'i deyiladi.
Uslub	Style	– muallifning ijod maktabida rassomlikning aniq bir yo'nalishiga xarakterli obrazli tizimi qat'iy birligi va tasvirlash usuli. Atama turli ma'nolarda qo'llaniladi, ko'pinch keng ma'noda qo'llaniladi.
Shakl	Form	– tashqi ko'rinish. Tasviriy san'atda forma hajmi, konstruksiyani hamda mutanosiblikni anglatadi.
Gamma	Gamma	–ranglarjilosi, ko'proq amaliy san'atda qo'llaniladigan bimechta ranlarning o'zaro uyg'unligi. Issiq, sovuq, yorqin va boshqa xillarga ajratiladi.
Grafika	Graphics	– (grek. graphike, grapho, yozaman, chizaman) 1) Tasviriy san'at turi bo'lib, asosiy tasviriy vositalar: qog'ozga tushirilgan chiziqlar, shtrixlar, dog' va nuqtalar bilan rasm chiziladi. Grafika ikki turga bo'linadi: tasviriy (rasm), muallif tomonidan chizilgan rasm va nashr qilingan: o'yma naqsh, toshbosma. 2) Asosi shunday rasmdan iborat bo'lgan nashr qilingan badiiy tasvirlar (o'yma naqsh, toshbosma). Ranglar grafikada yordamchi vazifasini bajaradi.
O'zgarish	Changing	– bo'yoq qatlamidagi o'zgarish, shu sababli rasm yuzasining bir qismiga jilo berilmaydi, bo'yoqlar o'z yorqinligi va jarangini yo'qotadi.

Molbert	Easel	– (nem.malbrete – rassomlik san'ati uchun tokcha) – rassomlik san'ati uchun taxta yoki metal uskuna, turli balandlikda va turli nishablikda mato, karton yoki taxta bilan romlar qotiriladi.
Motiv	Motive	– 1) rassom tomonidan tasvir uchun tanlangan natura obyekti, kamdan-kam manzara. Motiv – bog'liqlik, rasm yoki etyudning tasvir yoki rang holatini aniqlaydi. 2) bezak san'atida – ko'p marota takrorlanishi mumkin bo'lgan ornament kompozitsiyasining asosiy elementi.
Muvozanat	Balance	–o'quv natyurmorti yoki kompozitsiya, tasvirining qismlari, ranglar, o'lcham, shaklning o'zaro mos kelishi, sath og'irligi mutanosibligi.
Ijodiy eksperiment	Creative experiment	– (lot. – eksperimetum – tajriba, qo'llab ko'rish) ijodiy jarayonda kartina yaratish maqsadida izlanish, tadqiqot qilish, yangi usullarni qo'llash, sinab ko'rish.
Faktura	Texture	– (lot. Facture – qayta ko'rib chiqish, qurish) – badiiy asarni his qilish hossalri, butun borliqning haqqoniy tasviri vositasi sifatida qo'llanilgan.
Format	Format	– tasvir ishlanadigan yassi tekislik. Bo'yi va eni hisoblab chiqilgan, tasvir ishlashga moslangan bo'ladi. Format tanlash bajariladigan ishning umumiy ko'rinishi va kayfiyatdan kelib chiqiladi. Rasm formati doim kompozitsiyaga mos kelishi kerak.

Realizm	Realism	– san’atda: butun borliqning obyektiv tasviri. Ko’pgina san’at yo’nalishi va oqimlariga hos bo’lgan haqiqatga moyillikning namoyon bo’lishi. Ular aniq yoki noaniq namoyon bo’ladi, yoki umuman mavjud bo’lmaydi.
Manzara	Landscape	– tasviriy san’at janri, uning asosini yovvoyi yoki odam tasvirlagan tabiat tasviri hisoblanadi. Joylarning, arxitektura inshootlarining, dengiz va boshqalarning haqiqiy yoki hayoliy ko’rinishi. Boshqa janrlarning portret foni sifatida ham qo’llanishi mumkin.
Fon	Background	- (frantsuzcha - fond - tag, chuqurlik kismi) - naturada va tasviriy san’atda - shakllar ortida joylashgan muhit, tasvirda orqa plan. Tasviriy san’atda fon tasvirli yoki tasvirsiz bulishi mumkin.
Qarash nuqtasi	Watchpoint	–rassom tomonidan tanlangan kartinaga tomashabinning nigohi yo’naltirilayotgan nuqta.
Guash	Gouache	– (fran. Guache, ital. guazzo suv bo’yoq’i). 1. Tiniq bo’lmagan bo’yoq, suvda yelim (gummiarabik yoki dekstrin) va belil moddasini aralashmasi. Akvarelning bir turi sifatida paydo bo’lgan. Guashli bo’yoq rasm yuzasida qalin qatlam hosil qiladi. Belil bo’lganligi sababli, guashda chizilgan rasm qurish jarayonida ocharadi va baxmalga o’xshash mayin rangga aylanadi. Guash – qoplovchi, korpus bo’yoq’i, ya’ni to’q ranglarni och ranglar bilan qoplash xususiyatiga ega va aksincha.

Eskiz	Sketch	– (frans. esquisse)– rassom ishlamoqchi bo’lgan asari yoki tasvirning oldindan qilingan taxminiy ishi.
Ranglavha	Etude	– (frans. Etude – o’rganib chiqish) naturani o’rganib chiqish uchun ishlanadigan tasvir. Odatda katta san’at asari yoki haykal yasash uchun qo’llaniladi.
Animalizm	Animal	– (lot–jonivor, hayvonot) tasviriy san’atda hayvonlar, jonivorlarni ishlash.
Kuchli yorug’	Luminosity	– tasviriy san’atda rangning yorug’lik bilan yanada ko’proq boyitilishi; oldidagi boshqa buyumlarning rangidan ajratib olishi; grafikada esa bir–biriga qo’shni turgan predmet tonlaring bir–biridan ajralib chiqishi.
Qiyofa	Silhouette quite flat.	– naturada qomatning yoki predmetning umumiy ko’rinishi. San’at asarlarida: qomat deb ortiqcha detallar, ortiqcha hajmsiz turgan predmet yoki naturaga aytiladi.
Simmetriya	Symmetry	– predmet yoki kompozitsiya asarining shunday qurilishiki, bir xil turdagi qismlarning bir–biriga nisbatan parallel joylashishi, unda ixtiyoriy obyektning markaziy o’qidan bir xil uzoqlikdagi masofada joylashgan holati.
Dastgohli rang tasvir –	Easel painting	– nomi tasvir yaratiladigan dastgohdan kelib chiqqan. Dastgohli rang tasvir doimo o’z mazmuniga ega bo’ladi. Ularning badiiy xususiyatlari tashqi muhitga bog’liq emas.
Syujet	Story	– tasvirdagi aniq bir mavzu yoki voqeaning ko’rsatib berilishi. Bitta mavzu bir necha marotaba qaytarilishi mumkin. Syujet

		tasviriy san'at janrlaridan maishiy, tarixiy va botal janrlarida ko'p uchraydi.
Mavzu	Topic	– (grek) – rassom rasmda o'z fikrini ifodalashi uchun zarur bo'lgan mavjud voqeliklar doirasi.
Asosiy rang	Main flowerses	–rangtasvirda boshqa ranglarni aralashtirib tayyorlab bo'lmaydigan, aksincha ular yordamida boshqa barcha ranglarni tayyorlash mumkin bo'lgan ranglar.
Natura	Nature	–rassom uzoq vaqt kuzatib ishlash jarayonida bevosita tasvirlash uchun tanlagan voqelikdagi obyektlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. R. A. Xudayberganov "Rangshunoslik va kompozitsiya asoslari", O'quv qo'llanma. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijod uyi. T- 2019.
2. Н. Ойдинов. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. Т-1997.
3. А. Турдалиев. Композиция. Ўқув қўлланма. Т-2003.
4. Е.Х.Хайтов. Композиция. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijod uyi. T- 2019.
5. R. A. Xudayberganov. Mahobatli rangtasvir texnika va texnologiyasi. Darslik. "Fan va texnologiya" T-2015.
6. А. Эгамбердиев. Рахим Ахмедов. Т-1994
7. А. Ҳакимов. Баҳодир Жалол. Альбом., 1999.
8. S. Abdirasilov, N.Tolipov, N. Oripova. Rangtasvir: Toshkent– "O'zbekiston" –2006.
9. X. Sultanov "Rangtasvir" (Akvel Rangtasvirda ishlash). O'quv qo'llanma. T.–2019.
10. Ф. В. Ковалев. Золотое сечение в живописи. учебного пособия. Киев-1989.
11. S. Brooker The elements of landscape oil painting : techniques for rendering sky, terrain, trees, and water. Publis'hed in the United States by Watson–Guptill Publications, an imprint of the Crown Publis'hing Group, a division of Penguin Random House LLC, New York. 2015.

Elektron ta'lim resurslari

1. <http://lib.cspi.uz/>
2. <http://ziyonet.uz>
3. <http://natlib.uz/>
4. <https://t.me/armmrdi>
5. <https://art-blog.uz/>
6. <https://sanat.orexca.com/ru/about-journal/>
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Rahim_Axmedov
8. <https://www-artsacademy-ru>
9. <https://rahimakhmedov.uz/zhivopis-i-grafika>

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB. KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMPOZITSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	5
1.1. Ta'lim jarayonini kreativ yondashuv asosida tashkil etishning zarurati.....	5
1.2. Kompozitsiya tushunchasining shakllanishining tarixiy rivojlanishi va tajribasi	21
1.3. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.....	46
II BOB. KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMPOZITSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING MAZMUNI METODI VA VOSITALARI.....	61
2.1. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish modeli	61
2.2. Kreativ yondashuv asosida talabalarning individual ishlarini rivojlantirishning didaktik ta'minoti	73
2.3. Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	92
Testlar	118
Glossariy.....	126
Adabiyotlar ro'yxati	141

MAXMUDOV MIRALI JABBAROVICH

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMPOZITSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

MONOGRAFIYA

Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliqo'ziyeva
Musaxhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Muxammadiyev

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020 y.
Bosishga ruxsat etildi 24.12.2024 y.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.
"Times New Roman" garniturasini.
Xisob-nashr tabogi. 9.
Adadi 100 dona. Buyurtma № 112.

«Ilm nurli kitob» MChJ bosmaxonasida chop etildi.

Nashriyot tel. raqami +998 (97) 017-01-01
+998 (94) 673-66-56

ISBN 978-9910-9027-0-3



9 789910 902703